

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY KATOLIKUS EGYETEM TÖRTÉ-
NELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

Konferenciák,
műhelybeszélgetések **XIX.**

DOKTORANDUSZ
HALLGATÓK
X. KONFERENCIÁJÁNAK
TANULMÁNYAI

EGER, 2022

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEM
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

DOKTORANDUSZ HALLGATÓK
X. KONFERENCIÁJÁNAK TANULMÁNYAI

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEM
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

**Konferenciák, műhelybeszélgetések
XIX.**

**DOKTORANDUSZ HALLGATÓK
X. KONFERENCIÁJÁNAK TANULMÁNYAI**

Sorozatszerkesztő:
Romsics Ignác

A sorozat legutóbb megjelent kötetei:

9. kötet: Gyarmati Enikő (Szerk.): PhD-hallgatók II. konferenciája (2013. május 3.) (2014.)
10. kötet: Rakita Eszter (Szerk.): PhD-hallgatók III. konferenciája (2014. május 16.) (2015.)
11. kötet: Ambrus László (Szerk.): Egyháztörténeti tanulmányok (2016.)
12. kötet: Fábián Máté (Szerk.): Doktorandusz hallgatók IV. konferenciája. 2015. május 14. (2016.)
13. kötet: Balogh Judit, Pap József (Szerk.): Nemesi és polgári szerepek, reprezentáció és interpretáció. (2016)
14. kötet: Ballabás Dániel (szerk.): Mozaikok a 18–20. századi magyar és egyetemes történelemből. PhD-hallgatók V. konferenciája. 2016. május 6. (2017)
15. kötet: Kis Csaba, Kovács-Veres Tamás Gergely, Rózsa Sándor (Szerk.): „Politika, életrajz, divat, oktatás...” Tanulmányok Magyarország történetéből a középkortól napjainkig. (2018)
16. kötet: Ballabás Dániel (Szerk.): Hagyományos források, új megközelítések. A digitalizáció kínálta lehetőségek a történeti kutatásokban (2019)
17. kötet: Rózsa Sándor (Szerk.): Doktorandusz hallgatók VII. és VIII. konferenciájának tanulmányai (2020)
18. kötet: Szuromi Rita (Szerk.): Doktorandusz hallgatók IX. konferenciájának tanulmányai (2020)

DOKTORANDUSZ HALLGATÓK X. KONFERENCIÁJÁNAK TANULMÁNYAI

Szerkesztette:
Molnár Dávid és Pap Péter István

LÍCEUM
KIADÓ

Eger, 2022

A szerkesztőbizottság elnöke:
Prof. dr. Romsics Ignác
az MTA rendes tagja, egyetemi tanár

A szerkesztőbizottság tagjai:

Prof. dr. Gebei Sándor
az MTA doktora,
egyetemi tanár

Dr. habil. Kiss László, PhD
főiskolai tanár

Dr. habil. Makai János, PhD
főiskolai tanár

Dr. habil. Miskei Antal, PhD
egyetemi docens

Dr. habil. Pap József, PhD
főiskolai tanár

doc. Mgr. Imrich Nagy, PhD
Bél Mátyás Egyetem,
Besztercebánya

Prof. dr. Peter Kónya, PhD
Eperjesi Egyetem, Eperjes,
egyetemi tanár

*A borítón: Szent György tér (Budapest) a IV. Károly koronázásának idejére épített
ideiglenes tribünnel. Fortepan 59073/Németh Tamás.*

ISBN 978-963-496-246-5

ISSN 2939-6239

A kiadásért felelős az
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem rektora
Megjelent az EKKE Líceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Nagy Andor
Felelős szerkesztő: Domonkosi Ágnes
Nyomdai előkészítés: Csombó Bence
Borítóterv: Szutor Zsolt

Megjelent: 2022-ben

Készítette: az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem nyomdája
Felelős vezető: Kérészy László

Tartalomjegyzék

Előszó.....7

MUNKÁS – TÖRTÉNET, IDENTITÁS, KULTÚRA

Molnár Dávid: *A konzervatív munkásmozgalom kialakulása és korai időszaka Egerben 1860 és 1890 között. Tóth István tevékenysége*.....15

Bodnár Barbara: *Tér és társadalom a diósgyőri vasgyárban. 1868–1919*.....37

Murányi-Győri Gréta: *Településfejlesztési politika és vállalati felelősségvállalás az ingázás jelenségének tükrében Szabolcs-Szatmár megyében 1960 és 1980 között* 57

TÖRTÉNETI ÁGENCIA – ÉLETMŰ, ÉLETÚT, EMLÉKEZET

Pálóczy Ágnes: *Pulszky Polyxéna. Egy ifjú hölgy kezdeti lépései – gyermekkorától férjhezmenetelig*..... 87

Nagy Ádám: *A dualizmus kori városi választókerületek országgyűlési képviselőinek kollektív emlékezete* 109

Pethő Tibor: *A Kétszer kettő (1944–1945) helyreállításának alapkérdései. Kísérlet egy többszörösen csonkult avantgárd film rekonstrukciójára* 139

Értekezés a neveléstudományok témaköréből

Petrikné Jánossy Csilla: *Pillanatkép a sajátos nevelési igényű gyermekek és az őket oktató-nevelő pedagógusok helyzetéről a köznevelésben*..... 159

A kötet szerzői..... 189

Előszó

Az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának elsőéves hallgatói 2020 májusában az intézmény hagyományaihoz híven az egyetemi és a szélesebb nyilvánosság előtt ismertették kutatási eredményeiket. Az előadások tanulmánnyá formált szövegeit tartja most kezében az Olvasó, mely reményeink szerint híven tükrözi majd a több mint egy évtizede megalapított tudományos-szellemi műhely keretei közt mestereink által közvetített és – reményeink szerint – általunk elsajátított kutatói attitűdöt.

Immár tizedik alkalommal manifesztálnak kötetben a fent említett konferenciasorozat előadásai. Ez a jubileumi alkalom azonban több szempontból is rendhagyó volt – az akkori előadók és az intézmény számára is. A 2020 tavasza óta életünket megnehezítő koronavírus-járvány miatt a konferenciára csak az online térben kerülhetett sor. Néhány rövidebb, pár hetes periódust leszámítva lényegében a doktori program második félévének kezdete óta folyamatosan rá volt kényszerülve az évfolyam arra, hogy a személyes kontaktust kerülve tartsuk a kapcsolatot egymással és témavezetőinkkel. A nehézségek ellenére azonban zajlott a kutatómunka, egymás szövegeinek elemzése és véleményezése, valamint az ismeretanyag elmélyítése, melynek köszönhetően ez az alig tucatnyi ember a szakmai-kollegiális viszonyon túl közösség is fejlődött. Mindezek megerősítették bennünk azt a középkori universitasok idejére visszanyúló ethoszt, mely szerint az egyetem nem csupán oktatási intézmény, hanem *szabad egyetemi polgárok köztársasága*.

A járvány által előállott kényszerkörülmények a tanulmányok elkészítése kapcsán azonban hordoztak magukban némi pozitívumot is. Míg a közgyűjtemények zárva tartották kapuikat a kutatni vágyók előtt, addig az online adatbázisok értő felhasználása előtt megnyílt a tér. A kutatótermekből és könyvtári szobákból a kutatás helyszínei a személyes terekbe kerültek át. Az alábbi tanulmányok tehát reményeink szerint bizonyítani fogják, hogy a kutatásmódszertan átalakulása és a digitalizáció elterjedése nem lehetetlenítette el a tudományos kutatók munkáját, sőt mindezek – az ehhez tartozó szemlélettel és esz-köztárral – az újabb kutatói generációk munkájában megkerülhetetlen tényezőkké váltak.

Az alábbi kötet ugyanakkor nemcsak a kivételes keletkezési körülmények és a jubileumi évforduló kapcsán lehet újdonság a sorozatot ismerő – vagy az azzal épp most megismerkedő – olvasók számára. A doktorandusz-konferenciakötetek története során szerkesztőkként első ízben próbálkoztunk meg a közreadott tanulmányok betűrendes vagy kronológiai rendezésén túl azok tematikus szétbontásával, egyúttal értelmezési keretbe helyezésével is. Mindez adta magát, hiszen évfolyamunk tagjai közül többen végeznek kutatásokat azonos vagy egymáshoz közel álló témakörökben. Mindez persze nem a véletlen műve: a modern történettudomány kialakulását és fejlődését a mai napig áramlatok és trendek kísérik, egy-egy korszak kutatói érdeklődése, észlelete meghatározott – ha nem is feltétlen mindig tudatosított – módszertani és/vagy tematikai csomópontokra irányul.

Ekképpen került egymás mellé három olyan tanulmány, melyek munkástörténettel – e szovjetrendszer időszakában átszíneződött szövegeket kerülvén idehaza is előszeretettel használt kifejezéssel élve: *Labour History*val – foglalkoznak. A munkástörténet sajátos historiográfiával bír: kezdetben az ipari munkássággal együtt megszülető, annak helyzetét gyakran politikai aktivizmussal átítatva dokumentáló s így intézményekre, munkásvezetőkre, sztrájk történetre, az emancipatorikus küzdelmek folytonos alakulására koncentráló irányzat volt. (Nem beszélve azon országokról, ahol a munkástörténet, mint fentebb utaltunk rá, kifejezett politikai-hatalmi legitimációs célokat szolgált.) A 20. század utolsó harmadában azonban, némileg talán az új társadalomtörténeti irányzatokról ihletve, egyre inkább analitikus tartalommal telítődött a *Labour History*, igyekezvén megragadni a maga egykorú teljességében a munkásságot. Ennek nyomán kerültek be az elemzés homlokterébe olyan szempontok, mint a munkafolyamatok és a mindennapi kultúra kölcsönhatása, a nemi kérdések, a szexualitás, az etnikum, az életkor, a háztartási struktúrák vagy az informalitás és az egyéni érdekérvényesítés. Legújabbán pedig a globális szempont is megjelent.¹

A *New Labour History* mindezek által erősen kontextusorientált lett: a munkásközösségek mint sajátos, belső szabályrendszerrel rendelkező mikrokozmoszok leírására törekedett.² Ahol nemcsak folytonos osztályküzdelem van, de együttélés; ahol nemcsak egyféle harcos ideológia fűti az aktivizmust, hanem ahol helye van a lokális, a vallásos és más identitásnak is – ekképpen előtérbe helyezve a *lokalitást* és *kulturális örökséget* mint elemzési kereteket.³ Molnár Dávid tanulmányában a munkásságon belül kiemelt presztízzsel rendelkező nyomdászatról ír. Az egri érseki nyomda egykori de facto vezetőjének történetén keresztül rálátást kaphatunk a tradíció, az intézményes egyház és munkásság összefüggéseire, a self-made-man vezetők korai munkásmozgalomban betöltött szerepére és arra, hogy egyszerre, egy lokalitásban akár egymással versengő munkásmozgalmak is léteztek. Rendkívül pregnánsan mutatkozik meg a munkás-mikrokozmosz jelensége Bodnár Barbara írásában, aki a diósgyőri vasgyár korai történetét dolgozta fel. Számos érdekes adat és szempont mellett külön is érdemes hangsúlyozni azt, hogy mennyire nagy szerepet töltött be a 19. század második felében alapított gyár és munkáskolónia életében a vallás és a művelődés. Megejtő az látni, hogy egy vasgyár története nemcsak ipari berendezések, igazgatók, és termelési mutatók kérdése, de egyben templomépítések, dalárdák, színjátszóköroök története is – helyeké, melyekben használóik építették és gazdagították önmagukat és kultúrájukat. Más korszakról, más körülményekről olvashatunk Murányi-Győri Grétától, aki a Kádár-korszak Szabolcs-Szatmár megyei ingázó munkásainak helyzetével, illetve az erre adott politikai és adminisztratív válaszokkal foglalkozik. Írásában értelemszerűen szóba kerül a közlekedés kérdése, de itt is erős tónusokkal van jelen a művelődés. A különböző fejlemények azonban itt már nem egy adott közösség organikus önműködéséből

¹ A munkástörténet historiográfiájáról és fogalmi kérdéseiről lásd pl.: Valuch 2012, Van Der Linden 2007.

² Lásd pl. az ezen szempontokat az összehasonlító módszerrel együtt érvényre juttató Bartha 2009-et.

³ Kulturális örökség és munkásság összefüggéseiről lásd az egyetemünkön korábban rendezett konferencia tanulmánykötetét: Bartha–Tóth–Valuch 2020.

következnek, hanem a – magát a munkásság történelmi, küldetéses képviselte alapján legitimáló – hatalom felülről végrehajtott változtatásaiból. A munkásság mint közösség egyénekre bomlására, elidegenedésére mutatnak rá – többek között – a szerző sorai.

Kötetünk másik nagy tematikai egységének középpontjában a *szubjektív történelmi cselekvő(ség)* – a *Historical Agency* – áll. Ez a szemléleti keret a 20. század legvégének – sőt a 21. legelejének – egyik legeredetibb posztstrukturalista megközelítésmódja, mely erősen rokonítható a társadalomtörténet legújabb irányzataival (mikrotörténet, történelmi antropológia, *New Cultural History*). A *Historical Agency* az egyénnek az adott történelmi helyzetben rendelkezésre álló mozgásterét, cselekvésének mozgatórugóit és az adott társadalmi struktúrákba való beilleszthetőségét vizsgálja.⁴ Alaptézise, hogy nemcsak a struktúra hat determináló erővel az egyénre, de az egyén – a struktúra közegében, annak belső szabályrendszerit ismerve – is hat a struktúrára: ahogyan a különböző irányba álló egységvektorok hatnak az eredővektorra. A egyén struktúrára gyakorolt hatása nemcsak a tudatos, struktúra megváltoztatására tett – eredeti, különös, nem várt – kísérletekben merül ki, hanem mindez a struktúra-újratermelő ágenciában, a rutin aktivitásában is tetten érhető. E megközelítésmód egyik alapvető kérdése, hogy milyen erőforrások, egyéni perspektívák, jelentéstulajdonítások és diskurzuseretek szükségesek az ágencia kiteljesedéséhez.

A *Historical Agency* szemléleti kerete számtalan izgalmas értelmezési lehetőségét kínálja fel olyan írásoknak, melyek az egyén és a korszellem, az egyén és az életmű, az egyén és a társadalmi elvárások összefüggéseit vizsgálják – és nem kevésbé igaz ez az egyéni életút és az emlékezet viszonya kapcsán. Pálóczi Ágnes egy 19. század második felében élt, kiemelt társadalmi státuszú női szereplőt mutat be számunkra, a genderszempontra értő használatával. Pulszky Polyxéna családi háttere, neveltetése sajátos kontextust teremtett a már fiatal korában a korabeli normák meghaladására tett kísérleteihez. Az itt megelevenedő történetét érdemes akként is olvasni, hogy a társadalmi pozíciójából fakadó lehetőségeit és erőforrásait hogyan és miként kezdte el kamatoztatni egy olyan emancipációs folyamat érdekében, mely nem csak önmaga számára kecsegtetett előnyökkel. Nagy Ádám olyan szereplők – a dualizmus kori városi választókerületek képviselői – emlékezetét vizsgálja, akiknél szinte minden adott volt az ágencia kiteljesedéséhez. Képviselői működésüknek ennek megfelelően legtöbbször látványos lenyomata maradt az utókorra – a tanulmányban exponált kérdés, hogy az egykori, hathatós ágencia ezen lenyomatai miként jelennek meg több évtizeddel később a lokális emlékezetben. Épített környezet, identitás, hatalomhoz való viszony – mind az ágencia és az emlékezet itt megjelenő csomópontjai. S ekként az is felmerülhet a tanulmányt olvasva, hogy vajon az emlékezet hiánya mennyiben jelenti a hosszú távú ágencia kudarcát. Pethő Tibor sorai egy korát megelőző művészt és hányattatott sorsú műalkotásának – amelyre élete fő műveként tekintett – sorsát tárják elénk a vészterhes 1944-45-ös évből. A szóban forgó mozifilm helyreállításának lehetőségeit számba véve

---

⁴ A *Historical Agency* kapcsán rövid összefoglalást ad: Gyáni 2020. Bővebben lásd a megközelítésmód egyik alapkövének tekintett Giddens 1976-ot, továbbá: Barnes 2000, Sewell 2005.

megjelenhet előttünk a tántoríthatatlan művész alakja, aki képes volt alkalmazkodni a szó szoros értelemben vett (film)anyagi nélkülözéshez, a legképtelenebb politikai kényszerhelyzetekhez, a kor megvadult struktúráihoz azért, hogy alkotását elkészíthesse. Az eredeti, struktúrákat tudatosan meghaladni szándékozó ágens végül a nagyközönség reakciójával találkozva hozta meg legvégső, radikális döntését.

Befejezésképpen kötetünkben helyet kapott az egyetem másik doktori iskolájának, a Neveléstudományi Doktori Iskola hallgatójának, Jánossy Csillának sajátos nevelési igényű gyermekek pedagógiájáról írott tanulmánya. Az érzékeny problémafelvetés fontosságán túl a két doktori iskola közötti kapcsolat elmélyítésének érdekében is úgy éreztük, a múlttól szóló írások mellett helye van értekezésének.

Legvégül ezúton szeretnénk köszönetet mondani mindazok számára, akik hozzájárultak e jubileumi kötet elkészültéhez. Elsősorban témavezetőinknek és tanárainknak, akiknek hasznos tanácsai segítettek bennünket; valamint alma materünknek, mely segítette a kötet fizikai megszületésében. Bár a tanulmányok e nagyobb egységek ellenére széles tematikai spektrumon mozognak, bízunk benne, hogy a Kedves Olvasó megbizonyosodhat az Eszterházy Károly Katolikus Egyetemen zajló doktori képzés eredményességéről, és írásaink hasznos ismereteket, bővülő ön- és társadalomképet és nem utolsósorban értékes, örömteli percekkel okoznak majd számára.

Eger, 2022 tavaszán
a szerkesztők

Felhasznált szakirodalom

- Barnes, Barry 2000: *Understanding Agency. Social Theory and Responsible Action*. Sage, London. <https://doi.org/10.4135/9781446219140>
- Bartha Eszter – Tóth András – Valuch Tibor (szerk.) 2020: *Munkás – kultúra – örökség. Munkások a rendszerváltás előtt és után Kelet-Közép-Európában és Magyarországon*. Kronosz, Pécs.
- Bartha Eszter 2009: *A munkások útja a szocializmusból a kapitalizmusba Kelet-Európában, 1968–1989*. L'Harmattan, Budapest.
- Giddens, Anthony 1976: *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretive Sociologies*. Hutchinson, London.
- Gyáni Gábor 2020: Szubjektív cselekvő a középpontban. In: *Uő: Történeti tudás*. Osiris, Budapest. 204–212
- Sewell, William H., Jr. 2005: *A Theory of Structure: Duality, Agency, and Transformation*. In: *Uő: Logics of History. Social Theory and Social Transformation*. University of Chicago Press, Chicago. 124–151.

Valuch Tibor 2012: Munkás – társadalom – történet: Közelítések és fogalmi kérdések.
Korall 13. évf., 49. sz. 5–17.

Van Der Linden, Marcel 2007: Labour History: The Old, the New and the Global. *African Studies* 66. évf., 2–3. sz. 169–180. <https://doi.org/10.1080/00020180701482636>

MUNKÁS – TÖRTÉNET, IDENTITÁS, KULTÚRA

„Ráomlik a gyár szürke gyászfalára,
fátyolt terít az izzadt munkásvállra,
s amíg a sok gép zúgva zakatol,

sötétén, büszkén, lázadó imával
jó bátorsággal egyre följebb szárnyal,
az istenhez; valahol”

József Attila: *A füst* [1922]

„Mondhatod nekem, hogy miénk a nagykohós,
kalászos jövő – nem hiszem, édes öregem.”

Eörsi István: *Mondhatod nekem* [1956]

MOLNÁR DÁVID

A konzervatív munkásmozgalom kialakulása és korai időszaka Egerben 1860 és 1890 között

Tóth István tevékenysége

Fogalmi keretek

A magyarországi munkásmozgalom korai időszaka a magyar történetírás kitüntetett témájának számított az 1940-es évek végétől az 1980-as évek végéig. Az ekkor született munkák színvonala viszont meglehetősen hullámzó. Többségükben a hazai szovjet típusú rendszer, vagyis a hatalom aktuális legitimációs céljainak tettek eleget, így a baloldali-szocialista irányzatokat egybemosták a meglehetősen heterogén összetételű és arculatú munkásmozgalmakkal, azzal a céllal, hogy megteremtsék a második világháborút követően hatalomra került kommunista pártok történeti előképét.¹ Ez a koncepció azonban figyelmen kívül hagyta azt a nem elhanyagolható ténytet, hogy a céhrendszer bomlása (1840-es évek) és az első világháború kitörése között kialakult munkáscsoportok nem feltétlenül tekinthetők baloldalinak. „Baloldaliság” alatt nem a korszakban használatos és a dualizmus politikumának eredőjeként is felfogható közjogi kérdéshez való viszony érthető jelen esetben, hanem az a napjaink politikai baloldalához is részben köthető eszmeiség, mely a társadalom javíthatóságába vetett hit mellett antikapitalizmust (vagy legalábbis a tőkés társadalmi és gazdasági rendszerrel szembeni kritikus attitűdöt), politikai radikalizmust és a népképviselőt követelését foglalja magában, valamint a jogi és (esetekben) vagyoni egyenlőség iránti elkötelezettséget.²

Sajátos csoportot jelentettek viszont azok a munkásszerveződések, melyek pont a munkásmozgalmak baloldali-radikális irányzataival szemben határozták meg magukat. A tradíciók tiszteletén és a múlt idealizálásán túl a szédületesen változó munka- és életmódbeli viszonyok kapcsán nem újíto vagy forradalmi, hanem konzervatív jellegű megoldásokat tartottak célravezetőnek.³

¹ Valuch 2017: 10–11. A korszak átfogó historiográfiai jellemzéséhez lásd: Romsics 2011: 377–397.

² A jobboldallal ellentétben a baloldalnak nem született meg tézisszerű definíciója, így a baloldaliság értelmezése meglehetősen rugalmas. Jelen esetben hivatkozási alapunk Körösi-Tóth-Török 2003: 121–123.

³ Az általunk használt „konzervatív” jelző elméleti háttérét Roger Scruton klasszikussá vált munkája jelenti. A brit filozófus alapján a konzervatív ideológia állammal és autoritással, családdal és hierarchiával, valamint vallással és erkölcsösséggel kapcsolatos viszonyából indultam ki. Scruton 1995: 11–43.

Mostani tanulmányunkban ezért tartjuk több helyen indokoltnak a *munkásmozgalom* kifejezés többes számban való használatát, csakúgy, mint e konzervatív irányzat itt tárgyalt csoportjainak mozgalomként való megnevezését, hiszen eltérő színezetben, de ezekre is jellemző volt egy markáns ideológiai arculat. A mozgalom elé helyezett „munkás” jelző pedig azért indokolt, mert a szóban forgó szervezetek elsősorban a kézműipari és gyári munkából élők között formálódtak.⁴ Ugyanakkor az államszocialista korszak történetírása nem hangsúlyozta, hogy az egyházak viseltettek talán legnagyobb figyelemmel a hanyatló iparososztály és a munkásság helyzete iránt a munkások mozgalommá szerveződésének kezdeti időszakában.⁵ Vizsgálódásunkat így a legfontosabb előzmények felvázolása után az egri fiatal iparosokat felkaroló *Katolikus Legényegylet* alapításánál kezdjük, és az 1890-es évek fordulójánál zárjuk, amikor a katolikus egyház társadalmi tanítását összefoglaló „Rerum novarum” kezdetű enciklika megjelenésével szinte egy időben a baloldali szocialista ideológia Egerben is mozgalmi háttérrel kapott a *II. Internacionálé* felhívásának köszönhetően,⁶ valamint a helyi közvéleményt is az egyházpolitikai reformok körüli vita kezdte mindinkább elurálni.

A témában született történeti művek leegyszerűsítő, bár a kutatáshoz megfelelő kiindulópontként szolgáló tézisein túl az egyes alapítóiratok, jegyzőkönyvek és visszaemlékezések tárják elénk legjobban a mozgalmak önszerveződő technikáit, míg a korabeli sajtó az általuk kifejtett tevékenységet tükrözi. E szempontok vizsgálatát követően a mozgalmak eltérő ideológiájának ismertetését tűztük ki célul, melyhez az egri munkásszerveződés egyik vezéregyéniségnek, az egyházi körök bizalmát is élvező konzervatív világnézetű Tóth Istvánnak a közéleti és sajtótevékenységét vettük alapul.

A munkásmozgalmak kialakulásának determináló tényezői Egerben

Az alábbi szempontokat figyelembe véve a munkásmozgalmak kialakulásának körülményeit és azok korai működését a sajtóságos gazdasági, társadalmi és hatalmi struktúrával rendelkező Eger városában vizsgáljuk. A tágabb értelemben vett munkásmozgalmak általában az urbánus környezethez kötődtek. (Ezalól kivételt képezhetnek a századforduló agrárszocialista mozgalmai.) A szocialista ideológiával egyetemben

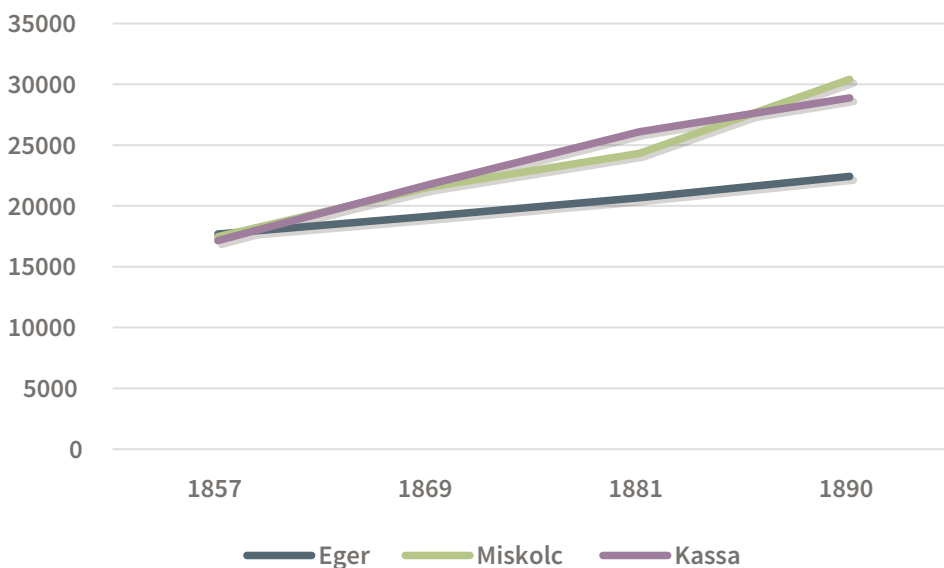
⁴ A munkásság meghatározása kapcsán Nagy Péternek az ózdi társadalom kapcsán megfogalmazott érveit vettem figyelembe. Nagy 2016: 25.

⁵ Többek között az Egerben tevékenykedő Katinszky Gyula fordította le magyarra és az egyházi tulajdonban lévő liceumi nyomda adta ki Wilhelm Emmanuel von Ketteler mainzi püspök 1864-es „Munkások kérdése és kereszténység” című könyvét (Ketteler 1864a), mely elsőként vázolta fel a modern keresztényszociális gondolat körvonalait. Szintén Katinszky fordította le és az egri nyomda adta ki Ketteler „Szabadság, tekintély és Egyház” című művét (Ketteler 1864b) is, mely általánosságban határozta meg a katolikus egyház stratégiáját a modernizálódó világban.

⁶ Az erről szóló határozatot idézi: Jemnitz–Pető–Zalai 1989: 151–154.

pedig a klasszikus modernitás produktumának tekinthetők, annak minden gazdasági, társadalmi és eszmetörténeti vonatkozásaival.⁷

Ez a sokrétű modernizáció nem került el Eger sem, bár meglehetősen ambivalens módon hatott a város fejlődésére. Eger városias jellege ekkor és később sem volt hasonlítható a nagyobb, fejlettebb és iparosodottabb központokéhoz. A természeti csapások (elsősorban az 1876-os árvíz⁸ és az 1880–1890-es évek folyamán az egri szőlők több mint 90%-át kipusztító filoxérajárvány⁹) és a szerencsétlen közlekedésföldrajzi adottságok miatti kései becsatlakozás az ország vasúthálózatába,¹⁰ továbbá a város megmerevedett gazdasági, társadalmi és hatalmi struktúrái okán Eger mind lélekszámában, mind városias jellegében lemaradt a régió környező városaihoz képest.¹¹

1. ábra: Eger, Miskolc és Kassa lakosságának változása a 19. század második felében¹²

⁷ A modernség filozófiai szempontból legmarkánsabb jellemzője, hogy míg a premodern korban a jelen viszonyait megkérdőjelező vagy azokkal egyenesen szembehelyezkedő irányzatok civilizációk hanyatlásához vezettek, addig a modern korban ezek ösztönzően hatottak a társadalom és a gazdaság fejlődésére. A munkásmozgalmakkal és a szocialista ideológiával kapcsolatban is a filozófiai megközelítés alapján használom a modernség kifejezést. Lásd. Heller 2005: 7–13., ill. Tamás 1999: 261–284. A gazdasági modernizáció értelmezéséhez lásd pl.: Rostow 1990, ill. Gerschenkron 1984.

⁸ Az árvíz során a belvárosi ingatlanok jelentős része megrongálódott. Bodovics 2017: 82–83.

⁹ A pusztítás mértékéről bővebben: Kozári 1982: 129–139. Társadalmi következményeiről pedig: Löffler 1984: 147–162.

¹⁰ A vasútépítések lokális kontextusáról bővebben: Kriston 1987.

¹¹ Az egri város fejlődés sajátosságairól lásd pl.: Veres 2011.

¹² Az 1850. és 1857. évi népszámlálás. Budapest, 1993.; A Magyar Korona Országában az 1881. év elején

Az alábbi befolyásoló tényezőket figyelembe véve arra keressük a választ, hogy milyen lehetőségei voltak a többszörösen sújtott lokális társadalomnak és az átalakuló piaci viszonyok között nehéz helyzetbe került (elsősorban iparból élő) középrétegeknek az önszerveződésre; valamint a Nyugat-Európa munkásmozgalmait egyre jobban befolyásoló – alapvetően materialista – szocialista tanok adaptációjára egy olyan városban, mely már alapításától fogva a katolikus egyház jelentős hazai központjának számított.

Témánk nemzetközi vonatkozásait tekintve a tárgyalt korszakban Európa valamennyi országában hoztak létre a munkások mozgalmakat, melyek jelentős része valamilyen szocialista ideológia mellett kötelezte el magát a század folyamán. Ausztriában és Magyarországon elsősorban a német minták követése volt jellemző. Az egységes Németország létrejötte előtt a különböző területeken eszmei szempontból a papság által támogatott munkásmozgalom mellett a Schulze–Delitzsch-féle önszegély, a Ferdinand Lassalle által kidolgozott államsegély és az ezekkel (illetve valamennyi más iránnyal is) később szembehelyezkedő marxizmus volt a leghangsúlyosabb.¹³ Kőbe vésett törvényszerűségeket azonban egyetlen régió kapcsán sem fogalmazhatunk meg. A sokféle szocializmuskép ugyanis sokféleképpen hatott az egyes közösségekben, így Egerben is. A mindenkori hatalom ellen lázadó forradalmárok mellett a szédületesen változó körülményekből kiábránduló konzervatívok is találhattak benne vonzó elemeket, csakúgy, mint a szociálisan érzékenyebb és az őskeresztény közösségekkel párhuzamokat kereső egyházmegyes papok.¹⁴

Mindebből kiindulva az egyik legmeghatározóbb tényező a város erősen klerikális jellege volt. A török kiűzését követően (a rövid ideig tartó mezővárosi cím birtoklását leszámítva) Eger püspöki, 1804-től pedig érseki székhely volt.¹⁵ A katolikus egyház még a polgári átalakulás árnyékában is szilárdan tartotta gazdasági hatalmát, valamint társadalmi és politikai befolyását. A szabadságharc bukását követően a feudális kiváltságok részleges megszűnésével egyezség született a város és az érsek között, melyben utóbbi jelentős (elsősorban az adószedéssel kapcsolatos) jogokat ruházott át a város önkormányzatára. (Bár a témánk szempontjából fontos céhügycék és iparüzési szabályozások már ezt megelőzően is a város hatáskörébe tartoztak.¹⁶) Egy 1854-ben megkötött egyezmény után az érsek immár nem volt földesura a városnak, ugyanakkor a lakosság átlagosan 85-90%-a a korszakban továbbra is katolikus volt, így az egri érsek erkölcsi hatalma

végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. II. kötet. Budapest, 1882; A Magyar Korona Országában az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. I. rész. Általános népleírás. Budapest, 1893.

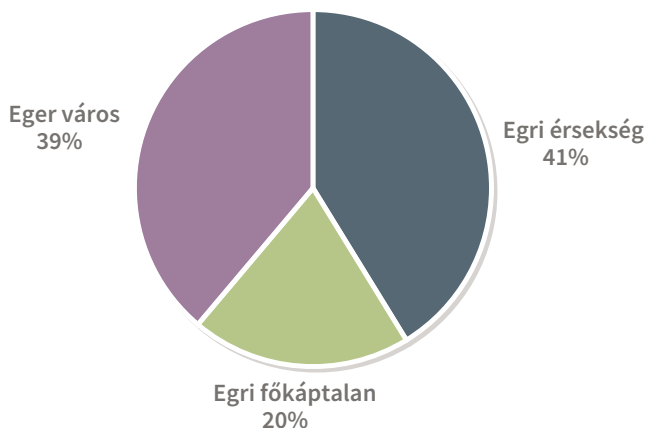
¹³ Dóka 1972: 1–9. Az önszegély hívei az önszerveződő munkások által szerettek volna gazdasági és társadalmi reformokat véghez vinni, míg az államsegély koncepciója arról szólt, hogy a gazdasági egyensúlyról és a szociális biztonságról elsősorban az államnak kell gondoskodni, így a reformok eléréséhez a munkások politikában és törvényhozásban való részvétele is szükséges. Ez utóbbi koncepció tehát nemcsak gazdasági, hanem politikai küzdelmet is jelentett a munkások számára.

¹⁴ Ambrus István egri egyházmegyes pap 1888-as *Socialismus* című munkája például az elsők között ismertette – nemzetközi összehasonlításban – a szocialista ideológiát. Részletesebben: Ambrus 1888: 146–185.

¹⁵ Löffler 1981: 92–94.

¹⁶ Nemes 2001: 121–126.

továbbra is meghatározó volt a városban. A helyi iskolák és könyvtárak egyházi kézben maradtak, a jelentős földterületekről és az abból származó gazdasági befolyásról nem is beszélve. Az 1870-ben bevezetett virilista rendszer következtében Eger legtöbbet adózó polgáraival együtt a városi közgyűlés tagjai maradtak a leggazdagabb plébánosok és kanonokok is, akik így Eger politikai irányításában továbbra is szerepet kaptak.¹⁷

2. ábra: Eger 100 kataszteri hold fölötti birtokainak tulajdonos szerinti megoszlása 1895-ben¹⁸

Ez az erős egyházi jelenlét a város török alóli felszabadulása óta konfliktusokat eredményezett a világi elittel,¹⁹ a feudális keretek felbomlását követően pedig az eltérő mértékben polgárosodó középrétegekkel is. A klérus társadalmi befolyása megnyilvánult a helyi egyesületek létrejöttében és mindennapjaiban is. A feudális korban (a városi társas élet legfőbb helyszínévé alakuló Kaszinó esetében is) az egyesületek alapítása földesúri (azaz érseki) beleegyezéshez volt kötve.²⁰

A város erősen klerikális jellegén túl a másik determináló tényező Eger sajátos társadalmi-gazdasági berendezkedése volt. A szőlőművelésen alapuló monokultúras mezőgazdaság, valamint a tradicionális termelési és munkaszervezési keretek között megrekedt kézműipar jellemezte a város gazdasági és foglalkoztatási szerkezetét. Ez előbbit a filoxerajárvány, míg utóbbit a céhek felbomlása és a piaci viszonyok átalakulása érintette leginkább. A helyi kézműipar jelentette a helyi munkásmozgalmak első nemzedékének legfőbb kereseti forrását. Az iparosok anyagi megélhetését azonban több tényező is erősen befolyásolta: szakmák tűntek el vagy olvadtak be a gyáriparba,

¹⁷ A legtöbbet adózók nagyjából 5, míg a választott képviselők 1-3%-át tették ki egyházi foglalkoz(tat)ású személyek. Bercz 2019: 162–164.

¹⁸ Rubinek 1911: 296.

¹⁹ Ennek egyik példája az 1844-es kiadású „Érseki Eger város megújított panasza, Uradalmi ellen okokkal egybe vontan. Az Egri Földes Uraságok részéről előadva” című kiadvány.

²⁰ Breznay 1926: 171–175.

míg a termelést eddig nagyban lefedő céheket törvényi úton megfosztották szakmai minőségbiztosító funkciójuktól. Az évszázadokon át fennálló céhrendszer az ipari forradalom miatt meginduló szédületes fejlődésben ugyanis a gazdasági modernizáció egyik kerékkötőjévé vált, mivel lehetetlenné tette az új vállalkozások, gyárak, manufaktúrák alapítását és összességében a modern piacgazdaság kialakulását. Több intézkedést követően az 1872. évi ipartörvény (VIII. tc. 83. §) már csak az üressé vált szervezeti forma eltörlését mondta ki, és előírta, hogy a céheknek ipartársulatokká kell átalakulniuk.²¹ Ez a folyamat azonban több évig is elhúzódhatott, így Egerben is csak az 1870-es évek végén jöttek létre a szakmák szerint szerveződő ipartársulatok.²²

A céhek felbomlásával a tradicionális iparososztály három részre szakadt: az anyagi alappal, szakértelemmel és vállalkozói attitűddel rendelkezők tőkés gyár- vagy üzemtulajdonosként illeszkedtek az új polgári társadalomba, míg velük kontrasztban elkezdett kialakulni a falvakból városokba települők támogatásával a nagyüzemek kötelékében elhelyezkedő gyári munkásság. E kettő mellett harmadikként ott találjuk a kisiparos mesterséget és életformát folytató kispolgári réteget, amely tagjainak közös tapasztalata volt, hogy termékeik az átalakulás következtében egyre nehezebben találnak piacra.²³

Az alábbi kategóriákkal átfedésben az iparban elhelyezkedő fiatal munkavállalók életkoruk miatt is külön, meghatározó csoportot jelentettek. Ugyanakkor a korai munkásmozgalmak összefüggésében mindezekről különálló csoportot képeztek. Az 1830-as években született és a 1840–1850-es években munkába álló ipari munkások, ha valamilyen céhen belül szerveződő szakmát űztek, akkor a szigorú szabályok és a mesterek összezárt sorai miatt csak nagyon nehezen tudtak önálló vállalkozásba fogni. Az egri tanoncok közül sokan még a század utolsó éveiben is munkaadóik házában háltak és étkeztek. Kvázi családtagnak számítottak, mestereikhez patriarchális viszony fűzte őket.²⁴ Az idősebb legények közül pedig sokan még családfenntartóként sem tudtak

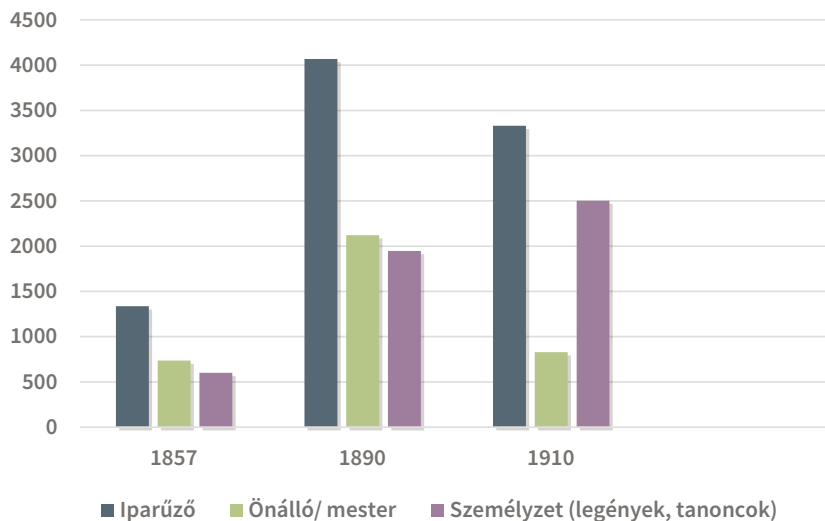
²¹ A 19. században Magyarországon lezajló felemás polgárosodásnak többek között a céhes rendszer felszámolása volt az egyik fő küldetése. Az 1848-as első felelős magyar kormány iparügyi minisztere, Klauzál Gábor tette lehetővé először a céhen kívüli mesterek iparűzését, azonban a forradalom és az azt követő szabadságharc miatt az egész céhrendszer megszüntetésétől még óvakodott. A bukást követően 1859-ben birodalmi szinten hirdették ki a Magyarországra is érvényes új iparrendtartást (Gewerbe Ordnung), amely továbbra sem szüntette meg a céheket, de szabad iparűzést engedélyezett a céhen kívüli mestereknek, s lehetővé tette az új vállalkozások létrejöttét. A rendelettel a céhek elvesztették iparhatósági és szakmai „minőségbiztosítási” jogukat, törvényes háttér nélkül maradtak. Magyar Néprajz VIII.: 319–320.

²² Az egri Általános Ipartársulat a rendelet kihirdetését követően felállt. Lásd: Eger 1881. március 10. 90. Az egyes szakmák csak évekkel később szerveződtek. Az egri kalaposok 1879-ben, a bodnárók 1880-ban, az egri csizmadiák pedig csak 1909-ben hozták létre ipartársulataikat. MNL HML IX. 1., 2. F.; MNL HML IX. 2., 2. d. B.; MNL HML IX. 3., 1. d. A.

²³ Magyar Néprajz VIII.: 310.

²⁴ Az egri szociáldemokrata mozgalomba a századfordulón bekapcsolódó egykori iparoslegény, Kelemen Bertalan leírása szerint „jelentős számú iparosmester volt akkoriban Egerben [...] Legtöbbjének meg volt már a »mester« címhez tekintélyt adó ház, szőlő, pince. A segédek, inasok a mesternél étkeztek és laktak [...] A koszt kielégítő, bőséges volt, mert annak csökkentése a mesterné hírének rovására ment. [...] Kiscsaládú iparosoknál a hátsó szoba jutott a segédek, a műhely az inasok részére. De a legtöbbjénél bőségesen volt gyermek s így a segédek is a műhelyben aludtak. [...]” Igazság 1947. április 14. 3.

mesterjogot szerezni, amely a biztosabb egzisztencia kialakításának esélyét növelhette volna számukra. Idővel közülük sokan kontárként vagy valamilyen céhen kívüli szakma munkásaként tevékenykedtek, de jelentős részüket alkalmazták gyárak és nagyobb üzemek is.²⁵ Az iparszabadság fokozatos bevezetésének, illetve az egyes szakmákban továbbra is jelen lévő szigorú szabályozásnak köszönhetően az egri iparúzők létszáma megnőtt a 19. század második felében, azonban hierarchia szerinti megoszlásuk aránytalanná vált.

3. ábra: Az egri iparból élők létszámának változása és differenciálódása a 19. század második felében²⁶

Az 1840-es években több „legénycéh” is létrejött, de később az érdekvédelmi háttér nélkül maradt fiatal munkások új önszerveződési formákban keresték számításaikat. Ezek egy része pusztán segélyezési vagy önképző tevékenységet folytatott, míg az 1868-ban létrejött (és eleinte a fővárosban szerveződő, majd betegsegélyező pénztára révén országos szervezetté terebélyesedő) Általános Munkásegylet már politikai célokat is megfogalmazott, és működésében igyekezett mellőzni a kisebb műhelyek mestereinek és a nagyobb üzemekben tevékenykedő művezetőknek a befolyását.²⁷ A korai szerveződések másik, specifikusabb csoportját jelentették azok a fórumok, ahol az ipari munkások valamennyi szintje képviseltette magát a tanonctól a mesterig. Ezek egy része ráadásul erős egyházi befolyás alatt is állt, így szándékai között a leszakadó iparos osztály anyagi, szellemi és nem utolsósorban erkölcsi felemelése szerepelt.

²⁵ Dóka 1972: 101–112.

²⁶ Szederkényi 1893: 488.; Az 1850. és 1857. évi népszámlálás. Budapest, 1993: 216.; A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. II. rész. A népesség foglalkozása. Budapest, 1913: 374–375.

²⁷ Lásd: Politzer 1951.

A konzervatív munkásmozgalom: Tóth István és tevékenysége

A makroszintű és lokális viszonyokban egyidejűleg beállott változások társadalomra gyakorolt hatását kiválóan példázza a hazai nyomdászat helyzete. A szabadságharc leverését követően a hazai sajtót újra cenzúra szabályozta, ugyanakkor megindult a hírlapokat előállító nyomdaipar felvirágzása, köszönhetően a nyomdagépek fejlődésének és az alfabetizáció terjedésének. 1848-ban öt, míg 1865-ben már tizenkilenc nyomda működött Pest-Budán, ahol a dolgozók bérét, munkájuk tartalmát és a felmondásukra vonatkozó körülményeket ugyan a forradalmat követően szabályozták,²⁸ azonban érintetlenül hagyták a szakmába újonnan belépő tanoncok alkalmazásának kérdését, kiknek létszáma 1848 és 1865 között megduplázódott. A nyomdászat elit szakmának számított az iparos rétegen belül, szakértelmet és bizonyos mértékű műveltséget követelt. A szaporodó nyomdák munkaerőhiánya és a tanulás megfizethető költségei miatt egyre többen választották ezt a hivatást, aminek következtében 1867 és 1900 között a nyomdai dolgozók száma megtízszereződött.²⁹ Ezzel együtt a nyomdákban dolgozó idősebb, tapasztaltabb nyomdászok és betűszedők bére az alfabetizáció és nyomdatermékek elterjedése miatt növekvő megrendelések ellenére sem változott.³⁰

A romló munkakörülmények miatt több nyomdász a birodalom más területein próbált szerencsét, azonban az iparág átalakulása nemcsak Közép-Európában, hanem az egész kontinensen általános jelenségnek számított.³¹ Az itthon maradt szakemberek egyre nagyobb ellenszenvvel viseltettek a szabadpiaci átalakulással és az iparszabadság folytán megjelenő új konkurenciával szemben, akiktől nemcsak saját megélhetésüket, hanem a fiatal „műtársak” anyagi és szellemi jólétét is féltették. A 19. század közepétől már egyre könnyebben lehetett nyomdászsabdalomhoz jutni, így a kisebb városokban is új nyomdák nyíltak, ahol gépesítéssel és a hagyományos munkakeretek felbomlásával az idősebb nyomdászok úgy érezték, „művészet[ük] gyáriparrá süllyed a kontárvezetők körében”.³² Az új piaci vetélytársakról úgy gondolták, „[...] hogy e rút konkurenciát fenntarthassák, egyetlen segéd nélkül a tanulók özönével árasztják el üzletöket, sokszor éjszakával is megtoldatván munkaidejüket, [...] és ez [...] nem csupán bűn a köznyomdász viszonyok ellen, de embertelenség is”.³³

A Pesten tömörülő nyomdák dolgozóinak bérét a század derekától árszabályrendeletekkel határozták meg, amiket a nyomdászok többször próbáltak tárgyalások útján

²⁸ A magyar történelem folyamán ez volt ismereteink szerint az első kollektív szerződés. A dokumentumot eredetiben közli: Novitzky é. n.: 38.

²⁹ Gutenberg 1866. július 15. 58–59., ill. Novák 1929.

³⁰ A betűszedéssel foglalkozó idősebb és tapasztaltabb nyomdai munkások ezer betűkulcs után kapott bére a kiegyezés éveiben 14–18 korona között mozgott, és általában napi tíz órát dolgoztak, a napi- és hetente többször megjelenő lapok elterjedése miatt általában a hét minden napján. Gutenberg 1866. december 15. 101–104.

³¹ Gutenberg 1867. január 1. 1., ill. Gutenberg 1867. február 1. 9.

³² Gutenberg 1866. november 15. 91.

³³ Uo.

befolyásolni az illetékes helytartótanácsnál. Az 1865-ben benyújtott panaszai szerint a nyomdászszabadalmak kiosztásának szigorítását, munkakörülményeik javítását és a felvett tanoncok számának az adott nyomda munkásainak számához való igazítását is követelték.³⁴ Mivel előterjesztésüknek a hivatalos szerveknél nem lett fogantatja, így a hazai nyomdászok az önszerveződésben kerestek kiutat. A céhes keretek visszafordíthatatlan bomlásával egyúttal megnövekedett a jelentősége a *Vándor- és Beteg Könyvnyomdászokat Segélyező Egylet*nek, amely 1848-as megalakulásával az egyik első céhen kívüli nyomdászegyesület volt.³⁵

A céhen kívüliségük abban is megnyilvánult, hogy működésük során a mesterek hivatalosan csak felügyelték és nem irányították a nyomdászok egyletét. Az egylet az állami szociálpolitika hiányát kívánta pótolni azzal, hogy a pénztárba befolyt dolgozói hozzájárulásokból anyagilag támogatta a beteg, öreg nyomdászokat vagy haláluk esetén azok családjait.³⁶ A hatvanas évek közepére a szervezet jelentős anyagi többletet halmozott fel, amelyet kulturális és szabadidős programok szervezésére fordítottak.³⁷ A segélyegylet keretein belül külön önképző egyesület is létrehoztak, melyben az ekkor már Egerben élő és a hazai legényegyleti mozgalom felvirágoztatásában is jelentős szerepet játszó Tóth Istvánnak is szerepe volt.³⁸

1. kép: Tóth István³⁹

Tóth István 1832-ben született Pesten, ahol fiatal nyomdásztanulóként élte át a forradalmat, majd részt vett a szabadságharcban, melynek bukása után a csehországi Olmützbe menekült. Az olmützi évek alatt megnősült, valamint csatlakozott a helyi iparosegyesülethez, mely 1852-től már Katolikus Legényegylet néven működött. Nem

³⁴ Követelték továbbá a nyomdába érkező megrendelések árának szabályozását, a nyomdafőnökök anyagi hozzájárulását a segélypénztárak működéséhez, illetve hogy valamennyi nyomdász kötelezően csatlakozzon az új önképző egyletnek, nem utolsósorban pedig, hogy a nyomdász szakmába belépők mind ismerjék a magyar nyelvet. Gutenberg 1866. július 15. 58–59.

³⁵ Hitchins 1995: 91.

³⁶ 1848-ban a pest-budai nyomdatulajdonosok fogtak hozzá egy egységes segélypénztár létrehozásához, melynek alapszabálya 1851-re készült el. A város valamennyi nyomdája csatlakozott hozzá, azonban a neoabszolutista kormányzat nem engedélyezte, így 1853-ban végül beszüntette működését. Tíz évvel később, 1863-ban a munkások és munkáltatók együttes kérésére és a nyugodtabb politikai időszaknak köszönhetően engedélyezték a pénztár működését. Hitchins 1995: 98.

³⁷ Az 1865-ös évet például 976 korona többlettel zárta az egylet. A pénzügyi kimutatásokat lásd: Gutenberg 1866. január 15. 3., 7.

³⁸ Novitzky é. n.: 72–75., ill. PIL 668. f., 6. ó. e. 22. A pest-budai Könyvnyomdászok Önképzőegyletének tagnyilvántartó könyvében található 402-es számú bejegyzés szerint Tóth 1868. augusztus 20-án lett az egylet tagja.

³⁹ Verók 2013: 197.

sokkal később megismerkedett és barátságot kötött Adolf Kolpinggal, a katolikus legényegyleti mozgalom megteremtőjével és szellemi atyjával, kinek tanácsára – valamint az enyhülő politikai légkörnek köszönhetően – visszatért Pestre, ahol Szabóky Adolffal 1856-ban megalapította az első magyarországi Katolikus Legényegyletet.⁴⁰

Ezt követően Tóth volt a kapocs a hazai és németországi legényegyletek között, rendszeresen értesítve a magyar és német nyelvű sajtót is a mozgalom eseményeiről.⁴¹ Egerbe 1860 januárjában érkezett, amikor a Szent István Társulat haszonbérletbe vette a Líceum épületében működő érseki nyomdát, és annak szakmai vezetésével Tóthot bízta meg.⁴² Hamar barátságot kötött a legényegyleti mozgalmat egyházi körökben már régóta propagáló – és Bartakovics érsek egyik legfőbb bizalmasának tartott – Zsendovics Józseffel,⁴³ akivel közösen szervezték meg az egri egyletet.⁴⁴

2. kép: Szabóky Adolf, a pesti Katolikus Legényegylet elnökének portréja a Tóth István által szerkesztett és kiadott Kath. Legényegyleti Olvasótár első részének belső borítójáról⁴⁵

Tevékenységüket nagyban elősegítette az akkori közhangulat is. A szabadságharc bukását követő Habsburg-ellenes érzület a tetőfokára hágott, miközben Ferenc Józsefet az itáliai háborúk foglalták le. Ráadásul az itthon messiási alakká emelt Kossuth is aktív szervezkedést folytatott az emigrációban egy újabb szabadságharc előkészítése érdekében. Az 1860–1861. évi „kis forradalom” idején beköszöntött a tömegmozgalmak virágkora. A feszült légkör oldása érdekében kiadott és a birodalom mérsékelt föderalista átalakítását célzó októberi diplomát megelőző pár hónapban gombamód szaporodtak a különböző egyesületek, melyek nyíltan vagy burkoltan, de kiálltak a nemzeti függetlenség mellett.⁴⁶

Az egri legényegylet szervezése során – és Zsendovics révén – sikerült megnyerni fővédnöknek a nemzeti függetlenséggel is szimpatizáló Bartakovics érseket, illetve pártolónak több műhely iparosmesterét.⁴⁷ Ez utóbbiak saját tanoncaikat és segédeiket ösztönözték

⁴⁰ 1857-ben Pozsonyban, a következő években pedig Óbudán, Temesváron, Sopronban és Nagyszombaton került sor egyletalapításra. Tóth 1890: 15–17.

⁴¹ Ruschek 1887: 90–91.

⁴² EEL AN Lycae typographia 2507. 107/1860., ill. Kiss 2016: 249.

⁴³ Egri Egyházmegyei Közlöny 1895. december 1. 177–179., 1895. december 16. 185–189.

⁴⁴ Róvó 1910: 8–9.

⁴⁵ Kath. Legényegyleti Olvasótár. Első füzet. Szerkeszti s kiadja Tóth István. Eger, 1864.

⁴⁶ Szabad 1967: 94–101.

⁴⁷ Az első megbeszélés Bucher Pál szabócéhmester lakásán zajlott, amelyen részt vettek többek között Balkay Pál asztalosmester, a későbbi *Keresztény Iparoskör* élén hosszú ideig tevékenykedő Balkay Béla apja, valamint az iparos egyesületekben szintén aktív szerepet vállaló Ürményi Antal. Cseh 1861: 2.

a belépésre, aminek köszönhetően az egyesület tagsága hamarosan 150 főre duzzadt. Ez a létszám az 1857-ben összeírt iparúzóknak több mint 10%-át jelentette.⁴⁸ A mozgalom végül 1860. szeptember 8-án, Kisboldogasszony ünnepén (a katolikus hagyomány szerint Szűz Mária születésnapján) kezdte meg hivatalosan működését az egri székesegyházban tartott ünnepélyes szentmisével.⁴⁹ Az egyesület alapszabálya szerint az elnöki és az alelnöki tisztséget csak az érsek által kinevezett papi személy tölthette be, így az egri szervezet első elnöke Zsendovics lett, akit hamarosan Lengyel Miklós prépost-kanonok váltott fel, míg az alelnöki funkciót Cseh János nyugalmazott sekrestyeigazgató töltötte be, aki később az egyesület első krónikása is lett. Tóth a következő közel tíz évben az egyesület titkári pozícióját látta el mint a legfőbb szervező.

3. kép: Lengyel Miklós, az egri legényegyesület második elnökének portréja a *Kath. Legényegyesületi Olvasótár* második és egyben utolsó kiadványából. Lengyel pár hónap után váltotta Zsendovics Józsefet a legényegyesület elnöki posztján. Tisztségéről 1869-ben mondott le.⁵⁰

Ebben a minőségében Tóth volt az egyesület tényleges vezetője, szemben a névleges elnöki és alelnöki pozíciót betöltő papi személyekkel. A legényegyesület keretein belül előadásokat tartott, szakmai és szabadidős programokat, iparkiallításokat szervezett, könyvtárat alapított, valamint irodalmi sorozatot is szerkesztett *Kath. Legényegyesületi Olvasótár* címen, mely „oly olvasmány akar lenni, mely által főleg az iparúzó ifjúság magának hasznos ismereteket szerezve, szabad óráiban lelket s szívet nemesítő mulatságot találjon”.⁵¹ Később, védnökként továbbra is közreműködött a szervezet életében. A titkári pozíció betöltésének éveiben családjával maga is az egyesület székházában élt.⁵² Huszonhét évvel a legényegyesület megalapítását követően rövid ideig első elnöke volt az *Egri Keresztény Iparoskör*nek, melynek alakuló tagságát a már felnőtt, aktív városi iparos-vállalkozók alkották, akik nem kis mértékben a legényegyesületi tagság első nemzedékéből származtak.⁵³

⁴⁸ Az 1850. és 1857. évi népszámlálás. Budapest, 1993. 208.

⁴⁹ Cseh 1862: 12.

⁵⁰ *Kath. Legényegyesületi Olvasótár*. Második füzet. Szerkeszti s kiadja Tóth István. Eger, 1866.

⁵¹ Eger 1864. március 10. 79.

⁵² Erre azért is volt szükség, mert az egyesületi székház a városon átutazó vándoriparosoknak szállóként is szolgált. Az itt megszálló vendégeket Tóth látta el. Bujdosóné 1992: 240.

⁵³ Eger 1887. január 4. 2–3.

4. kép: Az Egri Katolikus Legényegylet háza a Csonkamecset téren, az irgalmas rend kórházával átellenben. Napjainkban, átépített formájában ad otthont a Bartakovics Béla Közösségi Háznak és az Egri Kulturális és Művészeti Központnak.⁵⁴

XIII. Leó pápa „e nagy fontosságú intézmény létrehozása, s ez által a magyar polgár-ifjúság körében az igaz vallás-erkölcsiségtől áthatott munkaszeretet, s értelmesség, művelődés terjesztése körül kifejtett érdemeiért végzett szervező munkájáért” 1886-ban a „Jeruzsálemi Szent sír” lovagjává avatta, majd nem sokkal később a „Szent Gergely rend” lovagi keresztjével tüntette ki.⁵⁵ Lovaggá ütésének budapesti ünnepségén fotográfia is született róla a kitüntetéssel.⁵⁶

Tóth egri működése alatt sikeresen integrálta a helyi iparosközösséget az országos szervezkedésbe, aminek köszönhetően harmincas éveinek végére a nyomdász- és legényegyleti mozgalomnak egyaránt megkerülhetetlen alakja lett.⁵⁷ A nyomdász önképzőegylet megalakításával egy időben ő szerkesztette a *Gutenberg* című első hazai nyomdász szaklapot, majd annak két évfolyamos működése után az ő irányításával állították elő a kezdetben nyomdatechnikai és nyomdatörténeti cikkeket közlő *Typographia* című lapot, mely a hetvenes évektől már kifejezetten a nyomdászok szociális viszonyosságai ellen emelte fel hangját.⁵⁸ Az érseki nyomda személyzetével anyagilag támogatta az 1870 februárjában kitört országos nyomdászsztrájkot,⁵⁹ azonban pár évvel később már határozottan szembehelyezkedett a munkások radikális törekvéseivel.

Az Általános Munkásegylethez – melyet később aztán feloszlattak – tartozó betegsegélyező pénztár helyi fiókjának megalakulása apropóján egy egri szabómester, Szabó

⁵⁴ Szecskó 1992: 18.

⁵⁵ Eger 1886. március 23. 98.; Katholikus Hetilap 1886. április 1. 112.; Eger 1886. július 13. 221–222.

⁵⁶ A képet Kiss István, a pesti legényegylet tiszteletbeli tagja készítette el. Eger 1886. június 15. 191.

⁵⁷ PIL 668. f., 5. ő. e., III. k. 217. Az egri nyomdászok pesti központi egylethez való csatlakozási kérelmét az önképzőegylet 1873. január 7-i választmányi ülésén tárgyalták és hagyták jóvá.

⁵⁸ Szecskó 1982: 163–164.

⁵⁹ 1870 februárjában a másfél évvel korábban meghatározott nyomdászárszabály-rendelet miatt kitört nyomdászsztrájk apropóján „Tóth István és személyzete Egerből, (Waschnak Károly, jelenleg rokkant, Egedy Antal, Novotha János, Nyéky Antal, Mayer János és Szlammer Ágoston) 60 forintot küldtek a sztrájkolók javára”. Novák 1929.

Sándor szerette volna bevonni a sztrájk országos hálózatába az érseki nyomda dolgozóit. Szabó külön találkozót szervezett a pénztárt vezető Irlinger Antal és a nyomdában ügyvezetőként tevékenykedő Tóth István között, melyet Tóth végül visszautasított, miután a Szabótól kapott *Munkás–Heti Krónika* egyik számát alaposabban áttanulmányozta.⁶⁰ Az érseki nyomda dolgozói így nem vettek részt a szervezkedésben és a sztrájkban. Tóth és Szabó konfrontációja később abban is megnyilvánult, hogy a nyolcvanas években a nyomdászok rendszerint visszautasították, hogy anyagilag támogassák az egyre jobban a baloldal felé forduló betegségyező pénztárt.⁶¹

Tóth művezetői működése alatt zajlott a nyomda technikai korszerűsítése és az egri könyvnyomtatás fellendülése is. Elsősorban a Szent István Társulathoz fűződő szoros kapcsolata miatt az egyházmegyén belül gyakran személyesen terjesztette a legfrissebb, többnyire vallásos irodalmat.⁶² Közvetlen, társai iránt szolidáris magatartása miatt kezdetben nagy népszerűségnek örvendett Egerben és az országos mozgalomban is.⁶³ Művezetői kinevezése előtt a Szent István Társulat elnöke, az egyházi körökben nagy befolyással bíró Danielik János is úgy jellemezte Bartakovics Béla érsekhez írt levelében, mint aki „[...] a római kath. hithez buzgó ragaszkodásáról, valamint feddhetetlen jó erkölcséről teszen [tanúbizonyoságot – M. D.] hol tudniillik eddigelig alkalmazásban volt, általános jó nevet és elismerést vívott ki magának”.⁶⁴ Másfél évtizeddel később is úgy vélekedtek róla felettesei, mint aki „fáradhatatlan szorgalma, kitűnő szakavatottsága és ügyessége által a nyomda folyamatos virágzását biztosította [...]”, és aki „erkölcsi és politikai tekintetben pedig mindenkor kifogástalan magaviseletű volt”.⁶⁵

Tóth egri művezetői kinevezésének háttérében az állt, hogy még az előző bérlő, Joó János működése alatt a nyomda a csőd szélére került. Az 1856 és 1859 között Joó haszonbérletében lévő nyomda gazdálkodását joggal nevezhetjük szervezetlennek, mivel nem vezettek semmilyen számadást a nyomda által eladott termékekről.⁶⁶ Tóth művezetőként nem sokat tehetett az elhibázott gazdálkodás ellen, és bár szakértelmének köszönhetően továbbra is pozíciójában maradhatott, az érsekség 1863-ban visszavette saját használatba a Szent István Társulattól a nyomdát, mivel az csak tovább szaporította az adósságokat.⁶⁷ A szervezetlenségből adódó nehéz gazdasági helyzet ellenére azonban több új gép került a nyomdába, aminek köszönhetően a gazdálkodást felügyelő prefektusnak kinevezett Lengyel Miklós úgy jellemezte a frissen kinevezett új érseknek, Samassa Józsefnek az 1874-es esztendő, hogy „[...] Bár a múlt év egyike volt azoknak, melyek az üzletekre nyomasztólag s bénítólag hatottak;”⁶⁸ örömmel jelenthetem mégis Excelenciádnak, hogy az egri érseki

⁶⁰ Munkás–Heti Krónika 1876. május 14. 3.

⁶¹ Hitchins 1995: 102., ill. Erényi 1962: 183.

⁶² Eger 1866. január 18. 24.

⁶³ Az egyik tanulóéveit befejező nyomdászt még a saját névnap ünnepségével egybekötött vadászatra is magával vitte. Gutenberg 1867. szeptember 1. 72.

⁶⁴ EEL AN Lycea Tipographia 2507. 107/1860.

⁶⁵ EEL AN Lycea Tipographia 2507. 815/1874.

⁶⁶ EEL AN Lycea Tipographia 2507. 1105/1862.

⁶⁷ EEL AN Lycea Tipographia 2507. 353/1874.

⁶⁸ Lengyel az 1873-as válságra utal, melynek összetett jellegéről lásd: Kövér 1986, különös tekintettel: 120–

lyc. nyomdának a *legjobb üzletéve* volt s csakis annyiban éreztük a kedvezőtlen viszonyok hatását, amennyiben nem valánk képesek elegendő készpénzszámlát törleszteni, minek következtében a folyó munkák után [...] követelésünk vannak”.⁶⁹

A nyomda szorult anyagi helyzete tehát abból a problémából is fakadt, hogy a megrendelésekből származó jövedelmet a vezetés nem tudta hatékonyan behajtani. A kritikus pillanatokban Tóth István többször is saját pénzével támogatta a nyomdát, és ezen adományok anyagi hátteréről felettesei sosem érdeklődtek.⁷⁰ Még akkor sem, amikor egy 1879-ben Samassa Józsefhez írt levelében magát ajánlotta a nyomda élére. Véleménye szerint „hogy a nyomda ügye [...] rendezhető lehessen, a legnagyobb megtakarítást kell az intézetnél életbe léptetni, az igazgatói állást megszüntetni, minden felesleges költséget mellőzni, lehetőleg olcsó és kevés számú munkaerőt alkalmazni [...]. Hogy az igazgatói teendőknek lelkiismeretesen megfelelni fogok és megfelelni képes vagyok, arról kül- és belföldön 33 éven át szerzett nyomdászati szakismereteim tanuskodnak [sic!], és kezeséget is nyújtok azáltal, hogy saját pénzemet fektetem be. Így remélem, hogy 4-5 év alatt a nyomda pénzügyi állapotát rendbe hozom.”⁷¹ Tóth kinevezésére végül nem került sor, melyhez hozzájárulhatott az is, hogy az egri irgalmas rendi kórházban betegeskedő Kacvinszky László⁷² levelet írt Samassa érseknek, melyben Tóthot azzal gyanúsította, hogy a nyomdából ellopott tárgyakat potom pénzért adja el, és hogy ezeknek a bevételeit egy könyvben vezeti, melyet a híres egri könyvkereskedő, Szolcsányi Gyula üzletében meg is lehet találni. Ráadásul úgy jellemezte Tóthot, mint „egy kiállhatatlan ember, mivéget [sic!] a nyomdának roppant kárt okoz, mert sokan csupán azért nem készítetik a Líceumi nyomdába nyomtatványait, hogy a vele való találkozásokat kikerülhessék és így akarva vagy nem Kohnhoz kintelenek [sic!] menni”.⁷³ A nyomdából eltűnt tárgyakról a források nem említenek többet, mint ahogy Tóth István anyagi helyzetéről sem, aki felé a nyomda 1880-ra felgyűlt jelentős adósságait elkezdte törleszteni „főleg azon okból, hogy az intézet magát egyik hivatalnokától teljesen függetlenítse”.⁷⁴

134.

⁶⁹ EEL AN Lycea Tipographia 2507. 4101/1874. Kiemelés – M. D.

⁷⁰ Stephanovszky Sándor ügyvezető Samassa érsekhez írt levele szerint 1878-ban „a Szt. István társulat 8197 ft-val tartozik, míg Tóth István [...] 6500 ft-t fizetett ki saját zsebből az egyes kifizetésekhez. A nyomda mérlege: vagyon: 61015 ft; tartozás: 25189 ft; fennmaradó: 35825 ft.” EEL AN Lycea Tipographia 2507. 3085/1879.

⁷¹ Uo.

⁷² Feltehetően Kacvinszky László szabó, aki még segédként 1874 júliusában lett az egri Általános Ipartársulat békéltető bizottságának tagja. A bizottságnak az volt a feladata, hogy a munkaadók és munkások közötti nézeteltéréseket békés eszközökkel rendezze. Eger 1874. július 2. 213–214. Valószínűleg ezért írta Samassának címzett levelében, hogy „ha Nagyságod szavaimnak hitelt adni nem méltóztatnék, bártorkodom a munkások kihallgatását ajánlani. [Ú]gy hiszem hogy azok is fognak sokat tudni.” EEL AN Lycea Tipographia 2507. 7975/1880.

⁷³ Uo. A levél írója Kohn Vilmos (később Kohn Dávid) zsidó nyomdász 1878-ban megnyílt nyomdájára utal. Lásd: Antalóczy 1986: 10.

⁷⁴ A nyomda 13806 forintos összadósságának majdnem a negyedét tette ki a Tóth irányában fennálló, mintegy 2910 forintos összeg. EEL AN Lycea Tipographia 2507. 7975/1880.

Közel negyvenéves szolgálata után Tóth István művezetői karrierje végül 1897-ben ért véget. Samassa érsek egy független jogászt és könyvvizsgálót bízott meg a nyomda pénzügyi helyzetének részletes kivizsgálásával. A vizsgálat nyilvánvalóvá tette, hogy Tóthot felelősség terheli a számadások és fontos adásvételi szerződések eltüntetésében. A szakvélemény szerint a „nyomda jóval több papírt dolgoz fel, mint a mennyi mint kész nyomtatvány elkönnyeltetik s ekként jogos az a következtetés, hogy a nyomda pénztárába nem az összes tényleg eladott nyomtatványok ára folyik be, hanem csak az az összeg, mely az elkönnyelt kevesebb nyomtatványra a kitüntetett készlet és az abból nyilvántartható eladás arányába esik”.⁷⁵ Mindebből kifolyólag Tóth ellen jogtalan haszonszerzés céljából elkövetett hűtlen kezelés és sikkasztás vádjával eljárást lehetett volna indítani. Erre azonban nem került sor. A szakavatott nyomdász és az érsek között bizonyára valamilyen – mérsékeltebb – bizalmi viszony alakulhatott ki az évtizedek folyamán. Ezzel is magyarázható, hogy Tóth 1897 szeptemberében kelt és Samassa érsekhez címzett levelében lemondott nyomdai tisztségéről, de kérte, hogy „a vizsgálat folyama alatt felmerült terhelő körülmények és anyagi követelésektől nagylelkűen eltekinteni méltóztassék”.⁷⁶

A levéltári iratok tükrében értelmet nyer, miért írta Tóth Istvánról és művezetői tevékenységéről az egri baloldali szerveződések egyik első krónikása több mint nyolcvan év távlatából, hogy „az első években még nem tagadta meg munkás múltját. [...] Később azonban megváltozott. A felsőbbbség felé alázatos törleszkedő, a munkásokhoz gőgös, kizsákmányoló lett. Egy évtized múlva már teljhatalommal rendelkezett.”⁷⁷ Kelemen Bertalan 1947-ben folytatásokban megjelent és a szociáldemokrata *Igazság* című lapban közölt visszaemlékezéseiben Tóth művezetői kinevezésével a „kíméletlen tanoncnúzás korszaka kezdődött”, melyben a nyomda dolgozóit nemcsak éjt nappallá téve dolgoztatta, hanem fizikailag és verbálisan is rendszeresen bántalmazta, a női személyzetet pedig „oly jogokat gyakorolt, aminőt Werbőczy a »Tripartitum«-ban csak a pallosjoggal bíró földesuraknak biztosított”.⁷⁸ Kelemen arról is beszámolt, hogy Tóth anyagi helyzete a későbbiekben jelentősen javult, így a Hatvani utcai (ma Deák Ferenc utca) villasoron vásárolt magának ingatlant, mely a második világháborút követően az egri kommunista párt székházaként is funkcionált egy rövid ideig.⁷⁹ Tóth személyének értékelését megnehezíti az a tény is, hogy idős korára Emil nevű fia rendszeresen szembekerült a törvényvel.⁸⁰ Ha hatalmát és tekintélyét képes üzelmei és a Kelemen által megrajzolt zsarnoki jelleme ellenére sikerült is érvényesítenie munkahelyén, addig magánéletében és a helyi munkásmozgalmakban mindez kontraproduktívan hathatott.

⁷⁵ EEL AN Lycea Tipographia 2507. 4659/1897

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ *Igazság* 1947. április 23. 3

⁷⁸ Uo. 2–3.

⁷⁹ Uo. 3.

⁸⁰ Lásd pl. Pesti Napló 1901. december 1. 8.

A mozgalom ideológiája

Tóth István ellentmondásos személyisége és botránnyal végződő szakmai karrierje mellett egykori megnyilatkozásai és az általa szerkesztett újságokban közzétett cikkek tartalma is kivívta a baloldali munkásmozgalom ellenszenvét. Tóth és a körülötte szerveződő nyomdászok számára az átalakuló társadalom legnagyobb kihívása az volt, miképp harcolható ki a hagyományos iparúzó csoportok jóléte és őrizhető meg azok vallásos világnézete. A nyomdászok érdekvédelmi szervezkedésével nem az átalakulás minden addigi társadalmi rendet felrúgó voltát akarta igazolni, hanem pont a régi viszonyoknak, a tradicionális értékrend szerint élő, idealizált iparos világ megőrzésének a lehetőségét. Ennek a konzervatív iparos irányzatnak a sajtóban ismertetett ideológiája három fontosabb csomópont köré szerveződött.

Nemzettudat

A szerveződő nyomdászmozgalomnak nem titkolt célja volt, hogy a szakmának magyar nemzeti jelleget adjon. A nyomdák műveltebb, szakképzett dolgozóinak jelentős része –csakúgy, mint a korabeli ipar több területén – ugyanis németajkú volt, akik pont szakképzettségük miatt tolthettek be jobban jövedelmező pozíciókat.⁸¹ Az anyagi különbségek mellett azonban a magyar nyomdászok is elismerték, hogy a szakismeret szempontjából „tagadhatatlan ugyan, hogy a külföldnek sokkal tartozunk [...] de nyomdászatunknak magyarnak kell lenni [...] művészetünknek nemzeti jelleműnek [sic!] kell lenni [...] ha haladni és azon polczot elérni akarjuk, melyen a külföldi művészetet látjuk”.⁸² Ugyanakkor a Tóth által szerkesztett Gutenbergben helyet kapott olyan vélemény is, mely a megoldást nem a nemzetiségi elkülönülésben, hanem egymás „megértésében” látta. A hazai lassalleánus mozgalom első vezetőjének tekinthető Hirsch Lipót a nyomdász önképző egyesület megalakulása során felszólította társait, hogy „hallgassunk népgazdasági, államismeji és mindenekelőtt nyelvtudományi előadásokat! [...] [I]gen, ez legyen fő feladatunk, mert ennek ismeretével leszünk világpolgárokká, mert ez leghatalmasabb emeltyűje [sic!] a kozmopolitikus fejlődésnek! Oda igyekezzünk, hogy valahára az iparososztálytól heveskedő fellépése miatt ne féljenek többé, [...] hanem hogy előhaladása, műveltsége és józansága miatt becsülve és szeretetve legyen; hogy az iparososztály [...] önmagát emancipálja és a társadalomnak minden hiú és silány előítéletét [sic!] becsületes, józan bizonyítékok által megsemmisítse.”⁸³

⁸¹ A nyomdákban tevékenykedő németek általában az „accidencia-szedő” szerepét töltötték be, aki az (általában szintén német nyelvű) aprónyomtatványok szedéséért felelt. A magyar vagy szláv anyanyelvű műtársakkal ellentétben, akik könyvek és hírlapok szedésével foglalkoztak, ők a rövidebb terjedelmű nyomtatványok elkészítéséért közel ugyanannyi bért kaptak. Gutenberg 1867. május 1. 38.

⁸² Gutenberg 1866. december 15. 103.

⁸³ Hirsch Lipót emlékiratát a nyomdász önképző kör 1865. október 1-jei alakuló gyűlésén olvasta fel Bendtner József. Gutenberg 1866. június 11. 46.

A 16. századtól kibontakozó „nyomda-kapitalizmus” és az annak nyomán kialakult egységes nemzeti nyelvek kétségkívül hozzájárultak a romantikus nacionalizmus 19. századi fénykorához.⁸⁴ Ugyanakkor a korai és eszmeileg még kiforratlan munkásmozgalomban a nemzeti gondolat még ugyanúgy jelen volt, mint a liberális eszménykép, a művelt kozmopolita világpolgár ideálja, mely forradalmi magatartása helyett szorgalmával és műveltségével igyekszik cáfolni a 19. század derekára hozzátapadó sztereotípiákat.

Vallásos világnézet

Tóth és mütársai a hírlapok, majd napilapok mind szélesebb körű elterjedésével egyre többet, nem ritkán heti hét napot voltak kénytelenek dolgozni.⁸⁵ A hitüket gyakorló keresztény nyomdászok jelentős része így nem tudott eljárni a vasárnapi istentiszteletre. Egy nyomdász mindezt úgy kommentálta, hogy „a nyomdásznak életviszonyaiból eredő sok keserőségeiben különösen [...] a vallás nyújtván reményt, vigaszt”, és követelte, hogy „[f]őnökeink pedig legelső kötelességeiknek ismerjék tanítványaiknak időt engedni templom látogatására”.⁸⁶

Ugyanakkor egy másik cikk szerint a hétköznapokban bebizonyosodott, „[...] hogy nyomdásznepecskénk [sic!] majdnem semmi kivétellel vallástalan”.⁸⁷ E vallástalanságot okozó felelősség alól azonban felmentette kollégáit, mondván, hogy „a mütársak nagyobb része [...] szegény szülőtől származik, valóban a nép közül. [...] Ha már nyomdában van a fiú, a szülő nem sokat törődik a gyermekkel mert ez vasárnap sincs otthon, [...] inkább elmegy fris [sic!] levegőt szini [sic!] vagy laptázni [sic!], mint a templomba... Ki veheti ezt rosz [sic!] néven?”⁸⁸

5. kép: A Gutenberg első számának címlapja, rajta Mindszenty Gedeon egyházmegyes pap versével⁸⁹

A vallástalanságban tehát a szülői nevelés hiányát látta a szerző, melynek első számú okaként a szegénységet jelölte meg. Épp ezért a nyomdászok egy része felelőségének

⁸⁴ Anderson 1996: 20–24.

⁸⁵ „A lapszedőnek többnyire le kell mondania az élet örömeiről. A tíz órai munkaidő [...] számára megszűnt, az ő munkaideje inkább [...] határtalan [...]. Reggele, dele és estéje több esetben egészen más mint egyéb emberfiáé”. Gutenberg 1867. augusztus 1. 61–62.

⁸⁶ Gutenberg 1866. december 15. 103–104.

⁸⁷ Gutenberg 1867. május 15. 43.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Gutenberg 1866. január 1. 1.

érezte, hogy a nyomdába fiatalon bekerülő tanoncok és segédek megfelelő példát lássanak idősebb, hasonló sorsú műtársaiktól, mert „ha felszabadul az ifjú [...] megnyílik előtte a világ, az élvezetek csábos serege, s mohón dolgozik, izzad, fárad, hogy vasárnap – nemhogy a templomba mehessen – hanem hogy mulathasson! Hányan gondolnak közülök az Istenre? hányan a hit kötelmeire? ... és ki törhet felettök pálcát? – Senki. [...] És meggondolták-e kedves műtársak, mi a vallástalanság következése? Minden rossz [sic!]: jellemhiány, kishitűség, hideg és rideg lélek.”⁹⁰

A vallástalanság problémája nemcsak az életkori és anyanyelvi különbségek kapcsán jelentkezett, hanem valamennyi felekezet nyomdász tagjánál, bár ezek közül kétségkívül az izraelitákkal volt a legkevésbé elnéző egy szintén Gutenbergben megjelent cikk írója, aki szerint „[...] a zsidó műtársak [...] valódi renegátok, basztardok, mixtum compositumok”⁹¹; a keresztényekkel tartanak ünnepet, míg a sábeszre rá sem gondolnak [...]”⁹² A nyomdász szakmában tapasztalható vallási közönyről pedig úgy gondolták, hogy az „ered [...] a dirib-darab olvasásból, s az [...] folytonos egymérvű foglalkozás által történt elkarhozottság miatt, nemkülönben az önálló gondolkozás kifejtetlensége, [...] melyre nincs elég műveltsége, nincs elég türelme, sőt, mi legtöbb: talán ideje sem; ezen ideátlan zűrzavar aztán egész egyéniségéből vagy tudákos és kiállhatatlan vagy szőrészálhasogató és unalmas, vagy az őrjöngésig excentrikus, vagy végre szóitalan, embergyűlölő egyszóval félszeg embert alkotott”⁹³ A vallástól való eltávolodás elsődleges oka tehát nem más, mint az egykor művészien végzett iparos munka monotonná válása és annak művelőiben emiatt kialakult érzéketlenség, az önművelődés iránti közömbösség, valamint a társadalmi és gazdasági viszonyok általános átalakulása.⁹⁴

Művelődés

A hatvanas években szerveződő mozgalom kapcsán egy Gutenbergben megjelent másik cikk írója a nemzetiségi és vallási különbségekből adódó megosztottság meghaladásáról úgy vélte, hogy a magyar és más etnikumú nyomdászok közötti összekötő anyagot a vallás és a műveltség jelenthetné. Úgy gondolta, „az összetartás által arra lehetne hatni, hogy a nyomdászok lelkileg is műveltekké és így vallásosakká [sic!] váljanak”, mivel „[...] művelt ember, vallás és hit nélkül nem képzelhető”⁹⁵

A műveltség és vallásos hit szoros összefüggését hangsúlyozták, amikor arról írtak, hogy a szegény családból származó gyermekek éppen hiányos műveltségük és az elégtelen oktatási rendszer miatt válnak később vallástalan nyomdásszá: „A gyermekek pár normális iskolákon keresztül úsznak, bemagolják azt úgy ahogy, és amit tanítanak, s

⁹⁰ Gutenberg 1867. május 15. 43.

⁹¹ Jelentése: kotyvalék, keverék.

⁹² Gutenberg, 1867. június 1. 47.

⁹³ Uo. 48.

⁹⁴ Tevékenységüket kifinomult iparművészetnek tekintették, melyet jól példáz a „műtárs” megszólítás, valamint köszönésük is: „Isten áldja művészetünk!”

⁹⁵ Gutenberg, 1867. május 15. 43.

örülnek ha olvasni s kissé írni tanultak. A szülék, ha erről meggyőződtek, nem fizetik tovább az iskolapénzt, s ha maguk olvasni tudnak is, nagyon keveset törődnek a fiú vallásos képzésének mivoltáról, s csak inkább [sic!] azon vannak, hogy a fiú minél előbb valami legyen, mi által egy kis terhet lerázhatnak nyakukról – s kész a betűszedő”.⁹⁶

Mindezek ellenére az önszerveződésben részt vevő nyomdászok úgy gondolták, megvan a lehetőségük a művelődésre, mely oda állíthatja őket „az iparúzó osztály élére [...] hogy méltó példaadás által testvéreinket a valódi szabadságra és műveltségre vezessük [...]”. Így a már említett iparúzó osztály, ha a „művelődés utáni törekvést tanusít [sic!], akkor a valódi, az emberi nemesség állapotába lép [...]”.⁹⁷

Az 1860-as évektől országszerte elkezdett szerveződni egy főként a kézműiparból élő, a középosztály leszakadó csoportjait összefogni kívánó mozgalom, mely kritikusan szemlélte a gazdaság kapitalista átalakulását, ugyanakkor szimpátiával viseltetett a polgári erények és életmód irányába. E mozgalom egyik fő szervezője az Egerben élő és tevékenykedő Tóth István volt, aki konzervatív világnézetét következetesen képviselve sikeresen szervezte az egri iparosokat több fórumon is. Az ő megítélését azonban problémássá teszik művezetőként elkövetett visszaélései, a városi elittel való jó kapcsolata és a későbbi, baloldali munkásmozgalomban kialakult rossz hírneve.

A Tóth közreműködésével szerveződő mozgalom ideológiájára az erős vallásosság volt a legjellemzőbb, mely a korban alapvetőnek számító nemzeti érzülettel társult. Az elmúlt idők iparos világa iránti sóvárgás mellett azonban jelen volt a művelődés fontosságának a hangsúlyozása is. A korban szárnyait bontogató baloldali munkásmozgalommal lényegében csak ezen a ponton mutatott egyetértést.

Hivatkozott források

Kéziratok, (alkalmi) nyomtatványok, statisztikai kiadványok

A Magyar Korona Országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. II. kötet. Budapest, 1882.

A Magyar Korona Országában az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. I. rész. Általános népleírás. Budapest, 1893.

Az 1850. és 1857. évi népszámlálás. Budapest, 1993.

Ambrus István 1888: *Socialismus.* Érseki Lyceumi Nyomda, Eger.

Cseh János 1861: *Az Egri Kath. Legényegylet ismertetése, melyet ünnepélyes megnyitása alkalmával 1860.-dik év sept. 8-án az egri érseki lyceum dísztermében jelen volt hallgatóság előtt felolvasott Cseh János egyleti alelnök.* Érseki Lyceumi Nyomda, Eger.

⁹⁶ Gutenberg, 1866. június 11. 46

⁹⁷ Uo.

- Cseh János 1862: *Az Egri Kath. Legényegylet működése, 1860.-dik év sept. 8-án tartott ünnepélyes megnyitásától 1861.-ik év végéig*. Érseki Lyceumi Nyomda Eger.
- Érseki Eger város megújított panasza, *Uradalmi ellen okokkal egybe vontan*. Az Egri Földes Uraságok részéről előadva. Eger, 1844.
- Kath. Legényegyleti Olvasótár. Első füzet*. Szerkeszti s kiadja Tóth István. Eger, 1864.
- Kath. Legényegyleti Olvasótár. Második füzet*. Szerkeszti s kiadja Tóth István. Eger 1866.
- Ketteler, Wilhelm Emmanuel von 1864a: *Munkások kérdése és kereszténység*. Eger.
- Ketteler, Wilhelm Emmanuel von 1864b: *Szabadság, tekintély és Egyház*. Eger.
- Rubinek Gyula (szerk.) 1911: *Magyarországi Gazdaczímtár*. Budapest.
- Tóth István 1890: *Kath. Legényegyleti emlékeim. Kézirat. 1850–1890*. Eger.

Levéltári források

- EEL AN (Egri Főegyházmegyei Levéltár Archivum Novum)*
- Lycea Tipographia 2507 r.sz. Az Egri Érseki Líceumi Nyomda iratai
- MNL HML (Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei levéltára)*
- IX. 1. Az Egri Bodnárceh és Ipartársulat iratai (1703–1928)
- IX. 2. Az Egri Csizmadiaceh és az Egri Magyar Lábbelikészítő Ipartársulat iratai (1710–1949)
- IX. 3. Az Egri Kalaposcéh (Ipartársulat) iratai (1819–1919)
- PIL (Politikatörténeti Intézet Levéltára)*
668. f. A Pest-Budai Könyvnyomdászok Önképző Egylete iratai

Napi- és hetilapok

- Eger (napilap)* 1864, 1866, 1874, 1881, 1886, 1887
- Egri Egyházmegyei Közlöny* 1895
- Gutenberg* 1866–1867
- Igazság* 1947
- Katholikus Hetilap* 1886.
- Munkás-Heti Krónika* 1876
- Pesti Napló* 1901

Hivatkozott szakirodalom

- Anderson, Benedict 1996: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London–New York.
- Antalóczi Lajos 1986: *Az Egri Nyomda Rt. története 1893–1949*. Heves Megyei Levéltár, Eger.

- Berecz Anita 2019: Családi, rokonsági kapcsolatok Egerben a 19. század második felében. In: Bajnok Dániel (szerk.): *Tanulmányok Dr. Kozári József és Dr. Kriston Pál tiszteletére*. Líceum Kiadó, Eger. 51–64.
- Bodovics Éva Judit 2017: Építő áradat. Városfejlődés az árvíz segítségével Eger és Miskolc példáján keresztül. In: Kenyeres István et al. (szerk.): *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv 10–11*. Budapest Főváros Levéltára, Budapest. 71–99.
- Bujdosné Papp Györgyi 1992: Az egri katolikus legényegylet története 1860–1990. In: Petercsák Tivadar – Löffler Erzséber (szerk.): *Agria XXVII–XXVIII*. Az egri Dobó István Vármúzeum évkönyve. Eger. 235–255.
- Breznay Imre 1926: Az „Egri Kaszinó” alapítása. In: *Uő: Eger múltjából*. Első kötet. Egri Nyomda Részvénytársaság, Eger. 168–179.
- Dóka Klára 1972: *Munkásszerveződések kezdeti korszaka Magyarországon 1830–1872*. Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézete, Budapest.
- Erényi Tibor 1962: *A magyarországi szakszervezeti mozgalom kezdetei*. Táncsics, Budapest.
- Gerschenkron, Alexander 1984: *A gazdasági elmaradottság történelmi távlatból*. Gondolat, Budapest.
- Heller Ágnes 2005: Mi a modernitás? In: Szegedy-Maszák Mihály et al. (szerk.): *Mindentudás Egyeteme 4*. Kossuth, Budapest. 7–16.
- Hitchins, Keith 1995: Önszervező egyletek Magyarországon 1830 és 1941 között. *Esély* 6. évf. (1995), 3. sz. 89–110.
- Jemnitz János – Petó Andrea – Zalai Edvin (szerk.) 1989: *A II. Internacionálé. Kongresszusi jegyzőkönyvek 1889–1912*. Kossuth, Budapest.
- Kiss Péter 2016: *Az egri érseki Líceum történetéből*. Szerzői kiadás, Eger.
- Körösényi András – Tóth Csaba – Török Gábor 2003: *A magyar politikai rendszer*. Osiris, Budapest.
- Kövér György 1986: *1873. Egy krach anatómiája*. Kozmosz, Budapest.
- Kozári József 1982: Adalékok a filoxéra-pusztításának Eger város gazdaságára gyakorolt hatásához. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis nova series* Tomus XVI. 129–140.
- Kriston Pál 1987: Vasútépítések Heves Megyében a dualizmus korában. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis nova series* Tomus XVIII/6. 39–54.
- Löffler Erzsébet 1981: Eger város jogi helyzete a török kiűzésétől 1854-ig. In: Bodó Sándor (szerk.): *Agria XVIII*. Az egri Dobó István Vármúzeum évkönyve. Dobó István Vármúzeum, Eger. 85–97.
- Löffler Erzsébet 1984: Adatok a filoxéra egri történetéhez. In: Bodó Sándor (szerk.): *Agria XX*. Az egri Dobó István Vármúzeum évkönyve. Dobó István Vármúzeum, Eger. 147–164.
- Magyar Néprajz VIII.: Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai, Budapest, 2000.
- Nagy Péter 2016: *A Rima vonzásában. Az ózdi helyi és gyári társadalom a késő dualizmustól az államosításig*. Napvilág, Budapest.
- Nemes Lajos 2001: *Eger város önkormányzata 1687–1848*. Heves Megyei Levéltár, Eger.

- Novák László 1929: *A nyomdászat története VI. 1868–1900*. Budapest. URL: <https://mek.oszk.hu/01600/01645/html/06.htm> (utolsó letöltés: 2021. július 5.)
- Novitzky N. László é. n.: *Egyesült erővel. A Magyar könyvnyomdászok ötvenévi szak-szervezeti tevékenységének története*. Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Segélyző-Egyesülete, Budapest.
- Politzer Zsigmond 1951: *A magyarországi munkásmozgalom történetéhez*. In: Erényi Tibor (szerk.): *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai I.* Szikra, Budapest. 50–67.
- Romsics Ignác 2011: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Osiris, Budapest.
- Rostow, Walt Whitman 1990: *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge University Press, New York.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511625824>
- Ruschek Antal 1887: *A Katholikus Legényegylet magyar földön*. Szent István Társulat, Budapest.
- Róvó Lajos 1910: *Az Egri Katholikus Legényegyesület első ötven éve 1860–1910*. Eger.
- Scruton, Roger 1995: *Mi a konzervativizmus?* Osiris, Budapest.
- Szabad György 1967: *Forradalom és kiegyezés válaszfútján*. Akadémiai, Budapest.
- Szecskó Károly 1982: A „Gutenberg” az első munkás szaklap Magyarországon (1865–1867). *Magyar Könyvszemle* 98. évf. (1982), 2. sz. 163–169.
- Szecskó Károly 1992: *Az Egri Katolikus Legényegylet története (1860–1951)*. Heves Megyei Levéltár, Eger.
- Szederkényi Nándor 1893: *Heves Vármegye története. IV. kötet*. Érseki Lyceumi Könyvnyomda, Eger.
- Tamás Gáspár Miklós 1999: Szocializmus, kapitalizmus és modernség. In: *Uó: Törzsi fogalmak II.* Atlantisz, Budapest. 261–284.
- Valuch Tibor 2017: A jelenkori munkástörténet Kelet-Közép-Európában. *Historiográfiai közlések. Múltunk* 62. évf. (2017), 2. sz. 4–24.
- Veres Gábor 2011: A városfejlődés sajátosságai Egerben a 18–19. században. In: Ihász István – Pintér János (szerk.): *Történeti Muzeológiai Szemle 11.* A Magyar Múzeumi Történész Társulat Évkönyve, Budapest. 101–104.
- Verók Attila 2013: Az Érseki Líceumi Nyomda. In: Petercsák Tivadar (szerk.): *Az egri Domus Universitatis és Líceum. Oktatás, tudomány, művészet 1763–2013*. Líceum, Eger.

BODNÁR BARBARA

Tér és társadalom a diósgyőri vasgyárban

1868–1919

Jelen tanulmány célja a rendelkezésre álló statisztikai adatok (*Hivatalos Statisztikai Közlemények, Magyar Statisztikai Közlemények*), levéltári (születési anyakönyvek, osztálynaplók) és sajtóforrások (*Borsod: Miskolczi Értesítő, Diósgyőri Újság, Borsodmegyei Lapok*) alapján bemutatni a Diósgyőr vasgyárához kapcsolódó munkáskolónia kiépülésének 1867 és 1919 közötti szakaszát.

A címben a tér és társadalom kifejezést használom – de esetünkben mit is jelent ez pontosan? Az utóbbi évtizedekben a tér fontos kutatási témává vált a társadalomtudományokban. Ezt a folyamatot, amelyet térbeli fordulatnak (spatial turn)¹ nevezünk, Berger Viktor *Térré szőtt társadalmiság* című monográfiájában² kiválóan ismerteti. A társadalomtudományok képviselői közül Henri Lefebvre volt az, aki az elsők között mutatott rá arra, hogy a tér társadalmi konstrukció, ami hozzájárul a társadalmi folyamatok újratermeléséhez.³ A térbeli fordulat egy másik előkészítője, Michael Foucault a következőképpen fogalmazott: „Úgy tűnt, hogy azért mégiscsak fontos látni, a tér miképpen képezte részét a történelemnek, vagyis egy társadalom miképpen rendezte el a maga terét, és hogyan rögzítette ebben az erőviszonyokat. [...] Fontosnak tűnt, hogy megmutassam, az ipari társadalomban, a kapitalista típusú társadalomban, amely a XVI. századtól bontakozik ki, a társadalmi térbeliség újfajta formája volt jelen, a terek társadalmi és politikai elosztásának/ felosztásának meghatározott módja, és egy ország, egy kultúra, egy társadalom története teljes egészében megírható úgy, ha onnan indulunk ki, ahogy a teret értékelik és felosztják.”⁴ A térbeli fordulat elnevezést először Edward Soja humángeográfus használta 1989-ben *Postmodern Geographies* című művében.⁵ Soja háromféle teret különböztetett meg: az első a materiális értelemben vett tér,⁶ a második a térbeliséggel kapcsolatos diskurzusok,⁷ a harmadik pedig egyszerre valós és elképzelt teret jelent⁸. Berki Márton ugyanezt a következőképpen foglalta össze: „[...] a tér, ahogy azt érzékeljük (space asperceived), a tér, ahogy arról gondolkodunk (space as

¹ Lásd bővebben: Foucault 2000 [1967], Lefebvre, Henri 1991 [1974], Soja 1989, Soja 1996, Gyáni 2007, Allweil 2010, Berki 2015, Berger 2018.

² Berger 2018.

³ Uo.: 29

⁴ Foucault *La scène de la philosophie* című munkáját idézi Szekeres 2006: 39.

⁵ Soja 1989. A kifejezés használata, bevezetése: uo.: 26.

⁶ Soja 1996: 55.; Berger 2018: 33.

⁷ Berger 2018: 33.

⁸ Uo.: 34.

conceived), illetve a tér, ahogy azt megéljük, használjuk (lived realities as practiced).⁹ Berger Viktor monográfiája összefoglalásában strukturális és cselekvéseméleti megközelítést különböztet meg a térelméleten belül.¹⁰ A struktúraelméleti megközelítés képviselői „a teret olyan képződményként fogják fel, amely meghatározza a társadalmi jelenségeket, eseményeket és cselekvéseket, míg a cselekvések térkonstituáló jellegét nem vagy nem kellőképp veszik figyelembe. Vagyis az egész, a (térbeli) struktúra az elsődleges, amelynek a megfigyelhető jelenségek, cselekvések csupán a következményei.”¹¹ A cselekvéseméleti társadalomelméletek szerint a társadalmi tereket mint az emberek tartós életkörülményeinek és életfeltételeinek fontos aspektusát a cselekvők hozzák létreinterakcióikkal, rutinszerű és rutintól eltérő tevékenységeikkel. Az így alkotott terek elsősorban nem a struktúrájuk miatt érdekesek, hanem mivel befolyásolják a társadalmi cselekvéseket Jelen tanulmányt a két nézőpont határmezsgyéjére sorolom. A következőkben egyrészt kitérek arra, hogy kik és honnan érkeztek a vasgyár területére, másrészt bemutatom azt, hogy milyen tereket alkottak önmaguk számára. Hogyan jelenik meg a gyári hierarchia a lakóépületek elhelyezkedésében és kialakításában? Milyen szociális és kulturális intézményrendszereket alakítottak ki a *gyártelepen*?

Többféle elnevezése van és volt a szóban forgó területnek. A legelső terveken 1867-ben még *gyarmatként* szerepelt, de ez a kifejezés negatív konnotációja miatt hamar elkopott. A *kolónia* elnevezést a második világháború után nem használták, mert sértőnek találták. A rendszerváltás után kezdték el újra használni a *lakótelep* megnevezésére. *Gyártelepként* szerepeltették, ha a gyárra és a kolóniára egyszerre utaltak. A korszakhoz kapcsolódóan vizsgált diósgyőri állami anyagönyvekben *vasgyári gyártelepként*, illetve *diósgyőri gyártelepként* találkozhatunk vele. A szakirodalomban *Diósgyőr-vasgyári kolóniának* szokás nevezni.¹² Tapasztalatom szerint a köznyelv egyszerűen a *vasgyár* megnevezést használja.

A címben megjelölt bő ötven év – a kisebb megtorpanásoktól eltekintve¹³ – egy fejlődési periódus mind Diósgyőr, mind pedig a régió életében. A Miskolc környéki vasgyártás története száz évvel a vizsgált időszak kezdőpontja elé nyúlik vissza. 1770-ben Fazola Henrik hozta létre az első vasolvasztót Ómassán. Ezt 1814-ben már a fia, Fazola Frigyes vezetésével telepítették át Újmassára, ahol 1867-ig működött a Vasmű. Ekkora viszont már jócskán elavultnak számított. A 19. század második felében viszont nemcsak hazánkban,

⁹ Berki 2015: 13.

¹⁰ Uo.: 227.

¹¹ Uo.: 228.

¹² Vö. Dobák 2009: 4.

¹³ E megtorpanásokra jó példa az 1873-as gazdasági válság és annak helyi hatásai. Pl.: „Ez alatt azonban a vasutak az aczélsíneket részesítették előnyben, úgy, hogy a diósgyőri gyár vassínjeivel a külföldi aczélsínekkel szemben nem bírta a versenyt, az akkori pénzügyi helyzet azonban nem engedte meg a gyárnak aczélsínek gyártására való átalakítását s így a gyár jövedelmezősége nagyon csökkent, olyannyira, hogy annak eladására vonatkozólag már komoly tárgyalások is folytak.” N. N. 1910: 4. Problémát jelentett az is, hogy a közeli bányák – például Perces – barnakőszene nem felelt meg a gyártási technológiának, ezért új, távolabbi bányákat kényszerültek bevonni a termelésbe.

de világszerte is megnőtt a vas iránti kereslet, ami főleg a vasútépítés fellendülésének volt köszönhető.¹⁴ A magyarországi helyzetet mutatják a következő adatok:¹⁵

Év	1846	1867	1896	1919
Vasútvonalak hossza (km)	64,5	3 146	14 874	22 869

1. ábra: A magyarországi vasútvonalak hossza a vizsgált időszakban¹⁶

Jól látszik, hogy a vasútépítések legintenzívebb időszaka a kiegyezés és a millennium között eltelt szűk három évtized. Mivel a rendelkezésre álló üzemek nem tudták kiszolgálni az országos igényeket, korszerűsítésekbe kezdtek, de az is világossá vált, hogy szükség van egy új, modern üzemre.¹⁷ „Az 1867-ik évben kinevezett magyar királyi minisztérium legelső és fontos teendőjének tartotta hazánkban az ipar és kereskedelem emelését és így vasutak építését, hogy mielőbb létesíthesse, szükséges volt jó előre egy gyár felépítéséről gondoskodni, amelybe minthogy a külföldi túl volt megrendelésekkel halmozva szükséges nagy mennyiségű pályasínek gyártassanak, mint-hogy ekkoráig az országban csak két gyár, a kincstári Brezova Rhonitzi és az államvaspálya bánát reszkitzai [sic!] vasgyárak foglalkoztak sínek termelésével”¹⁸

Miért éppen Diósgyőrben épülhetett meg az új üzem? Az új gyár helyének kiválasztásakor számos szempontot figyelembe kellett venni: nagy területre volt szükség, ahol a szükséges nyersanyag és víz rendelkezésre áll, vagy könnyen odaszállítható.¹⁹ Fontos feltétel volt továbbá az is, hogy a terület katonailag is jól védhető legyen. Ezért esett végül a választás Diósgyőrre, ahol már nem melleleg voltak hagyományai a vasgyártásnak.²⁰ Glanzer Miksa, aki 1868 és 1888 között vezette a gyárat, néhány évvel az alapítás után így fogalmazott: „ehhez legalkalmasabbnak ajánlkozott Diósgyőr, az ország közepén feküdvén, a vasúti hálózatnak legnagyobb összecsoportosulásával, sőt avval nemsokára összekötve, kifogyhatatlan barnaszén telepek közelébe, jó

¹⁴ Mindezekről lásd bővebben: Kiszely 1997.

¹⁵ Lásd bővebben: Frisnyák 2001.

¹⁶ MSK 1899, HSK 1868, 1880.

¹⁷ „Amint aztán a múlt század 60-as éveiben fogantatba vett nagymérvű magyar vasútépítkezések sínszükségletét a hazai gyárak fedezni nem tudták s a kormány szerfölött drága és többször igen rossz minőségű síneket külföldről volt kénytelen hozatni, 1867. év végével a pénzügyminisztériumban azon terv érlelődött meg, miszerint egy kizárólag vassínek és hozzá való kapcsolószerek gyártására berendezett vasgyár létesíttessék. Ennek folytán a Borsodmegyében [sic!] feltárt barnaszén és vasérctelepek, továbbá a vidéken lévő nagy kiterjedésű erdőségek értékesíthetése céljából, tekintettel arra, hogy a háromi völgygát a gyárüzemhez szükséges vízmennyiséget biztosítja és a kincstár a háromi vasműveknél némi tisztviselő- és munkásszemélyzettel is rendelkezett, elhatároztatott, hogy Diósgyőr és Miskolcz között a Szinva völgyében fekvő kincstári földbirtokon egy vasgyár létesíttessék, amelyben 50 ezer bécsi mázsa nyersvas és 200 ezer bécsi mázsa vassín gyártható lesz.” N. N. 1910 3.

¹⁸ Glanzer Miksát idézi Olajos 1998: 10.

¹⁹ A Diósgyőri Vasgyárhoz tartozó vas és kőszénbányákról lásd bővebben: Péch 1873.

²⁰ N. N. 1910: 2.

indulatú [!] és az ellentét [sic!] által nehezen bevehető vidéken és tősgyökeres magyar nép közepette, termő talajon oly előnyöket nyújtanak, hogy a helyiség választása kétséget nem szenvedhet (...).²¹

1867-ben készültek el az első telepítési tervek. Az első kapavágás, vagyis az építkezések kezdete 1868. május 3-án volt, ezért választottam jelen írásom kezdőpontjának is ezt az évet. A gyár építésével egy időben a kolónia, valamint a helyi intézményrendszerek kiépítése is elkezdődött. A kezdeti nehézségeken, amit a munkaerő- és alapanyaghiány okozott, átlendülve 1868–1869-ben megépültek az első egyszobás ikerházak. 1870-ben indították be a nagyolvasztót, és folyamatosan épült a többi üzemrész. 1871-ben elkészült a hengermű, és addigra már 841 épület készült el a területen.²² 1872-ben született döntés a vasgyárat Miskolccal és azon keresztül lényegében a világgal összekötő vasútvonal megépítéséről: „A diósgyőri vasgyárból kiinduló vaspálya út építését a gyár közelében már megkezdették, most már a vonal iránya a szőlők közt is kijelöltetett.”²³

A vasgyári kolónia társadalma

Ahogy arra Dobák Judit is felhívja a figyelmet *Etnikai és vallási tagozódás a Diósgyőr vasgyári kolóniában* című tanulmányában,²⁴ egy teljesen lakatlan területre települtek le az első munkások.²⁵ A 18–19. századból nincsenek pontos és megbízható adatok a kolónia népesedésére vonatkozóan. A fennmaradt gyári dolgozói nyilvántartások jóval szélesebb kört fognak át, hiszen több tíz kilométer távolságból is voltak ingázó munkások. A népszámlálásokban pedig csak 1910-től jelenik meg külön a kolónia is. Ezt megelőzően együtt szerepelt az anyaközség Diósgyőr adataival, amely mind életmódjában, mind gazdaságában eltért.²⁶ Az alábbi táblázatban olvasható adatokat emiatt több forrásból gyűjtöttem össze.

²¹ Idézi Olajos 1998: 10.

²² Borsod: Miskolczi Értesítő 1871. július 13. 3.

²³ Borsod: Miskolczi Értesítő 1872. július 4. 3.

²⁴ Dobák 2012.

²⁵ Dobák 2012: 231.: „A vasgyári kolónia etnikai összetételének vizsgálata azért érdekes, mert egy teljesen lakatlan területre, környékbeli településektől több kilométeres távolságra települtek be az első munkások. Így a kolóniában – a régió más munkástelepeitől eltérően – nem létezett a »törzsökös« és a »jöttment« fogalma, hiszen mindenki idegenként érkezett. Az egyes emberek közötti különbség abban fogható meg, hogy mihez értett és milyen messziről jött. A munkafelvételnél az etnikai hovatartozás, a nyelv és a vallás nem játszott jelentős szerepet.”

²⁶ Dobák 2012: 232. Diósgyőr a 16. századtól koronauradalmi város volt, majd mezővárosi rangot kapott.

Év	1850	1870	1880	1890	1895	1900	1908	1910	1920
Diósgyőr népessége	3135	3977	4630	6537	n.a.	11526	n.a.	17221	19236
A vasgyár népessége	n.a.	n.a.	n.a.	1535	n.a.	n.a.	n.a.	7771	6886
Munkások létszáma	n.a.	300	700	1600	4500	n.a.	8500	5796	5403

2. ábra: Fennmaradt népességi adatok (1850–1920)²⁷

Az bizonyos, hogy ez a régió már a 18. században is vonzó célpontja volt az iparban munkát keresőknek. Az ekkor zajló vándormozgalmak megváltoztatták a megye etnikai viszonyait.²⁸ Külföldről két ütemben érkeztek betelepülők. Először a 18. század második felében. Az itteni üvegipar és kohászat főleg cseh, szlovák és morva területekről vonzotta ide a szakembereket. Közöttük voltak azok a szakemberek, akik részt vettek hazánk modern iparának kialakításában. Ahogy a Dobszay–Fónagy szerzőpáros fogalmaz: „Az újonnan érkezők jellemző csoportját alkották azok a szakemberek, akik a gazdaság modern, ipari és forgalmi szektorainak kiépítésében játszottak kulcsszerepet. A technológiai transzfer ebben a korban gyakran még nem az információk írásos áramlásának formájában valósult meg, hanem az ismereteket, tapasztalatokat birtokló személyükben vitték magukkal.”²⁹ A 18. század végén ide érkezők leszármazottai közül sokan települtek át később az új gyár építésekor a gyártelepre, de voltak újonnan betelepülők is.³⁰ Az újak közül nem mindenki telepedett le végleg a kolónián, voltak köztük olyan mesteremberek, akik a gyár indulása után, munkájuk végeztével hazatértek.

Az első generáció etnikai és a vallási hovatartozását Dobák Judit az 1875-től gondosan vezetett iskolai értesítőkből rekonstruálta. Arra a következtetésre jutott, hogy az első évfolyamokon a gyerekek több mint 70%-a volt tót anyanyelvű, és csak 5%-uk

²⁷ Népszámlálási adatok, dolgozói nyilvántartások, illetve N. N. 1910 vonatkozó adatai

²⁸ Dobák 2012: 232.: „Az addig döntően magyar nyelvű és református népesség többnyelvűvé és sokfélekezetűvé vált. Diósgyőrt és Felsőgyőrt szinte kizárólag magyarok lakták, Ó-és Újhuta, valamint Felsőhárom többségben szlovák, Alsóhárom (a korábbi Massa) pedig vegyes szlovák-német lakosságú volt jellemzően a 19. századig. 1900-ig Diósgyőrött növekszik a szlovák és német anyanyelvű népesség – főként Abaúj, Gömör, Sáros és Szepes megyékből, Morvaországból és Ausztriából ipari gyakorlattal rendelkező munkásságot vonzottak ide. Azonban a századfordulótól a világháború időszakáig a népszámláláskor majd 100%-ban vallják magukat magyarnak az itt élők.”

²⁹ Dobszay–Fónagy 2003: 427.

³⁰ Dobák 2012: 231.: „A beáramló munkások egy része a korábban betelepült csehek, szlovákok, németek leszármazottai, akik a környékbeli falvakban éltek (Bükkszentkereszt, Massa, Répáshuta) részben új betelepülők, akik jobb megélhetés reményében kerestek lehetőségeket.” Uo.

volt magyar anyanyelvű.³¹ A 20. század elejére azonban az anyanyelvi különbségek elmosódtak, gyorsan végbement a nyelvi asszimiláció.³²

Év	Nemzetiség								
	magyar	német	tót	oláh	rutén	horvát	szerb	egyéb	Összesen
1910	6802	355	474	58	2	12	6	62	7771
1920	6294	245	285	12	0	6	1	43	6886

3. ábra: A diósgyőri vasgyár nemzetiségi adatai a 20. század első évtizedeiben³³

A gyár akkori igazgatója is a névmagyarosítás mellett döntött, és Teutschl Ferencről Técsey Ferencre módosított.³⁴ Erről akkor nemcsak a helyi sajtó, de a Bányászati és Kohászati Lapok is büszkén számolt be.³⁵ (Técsey nevét a mai napig viseli egy kis utca a vasgyár területén).

Az alábbi térkép az 1895 és 1900 között születettek állami anyakönyvei alapján készült. Jól látszik, hogy az országhatáron belülről is – főleg a szomszédos megyékből – sokan választották a gyártelepet új lakóhelyüknek a jobb megélhetés reményében. Van olyan település, például a ma már szlovákiai Apátka, ahol az 1910-es népszámlálás alkalmával már több mint nyolcvan fővel kevesebb volt a község lakosság száma a tíz évvel korábbihoz képest. Ez egy alig kétszáz lelkes település esetében drasztikus változás – még a népszámlálási adatok mellett, mintegy magyarozatként szükségét is érezték megjegyezni, hogy a lakosságcsökkenés nagymértékben köszönhető a diósgyőri vasgyár működésének.³⁶

³¹ Dobák 2020: 184.

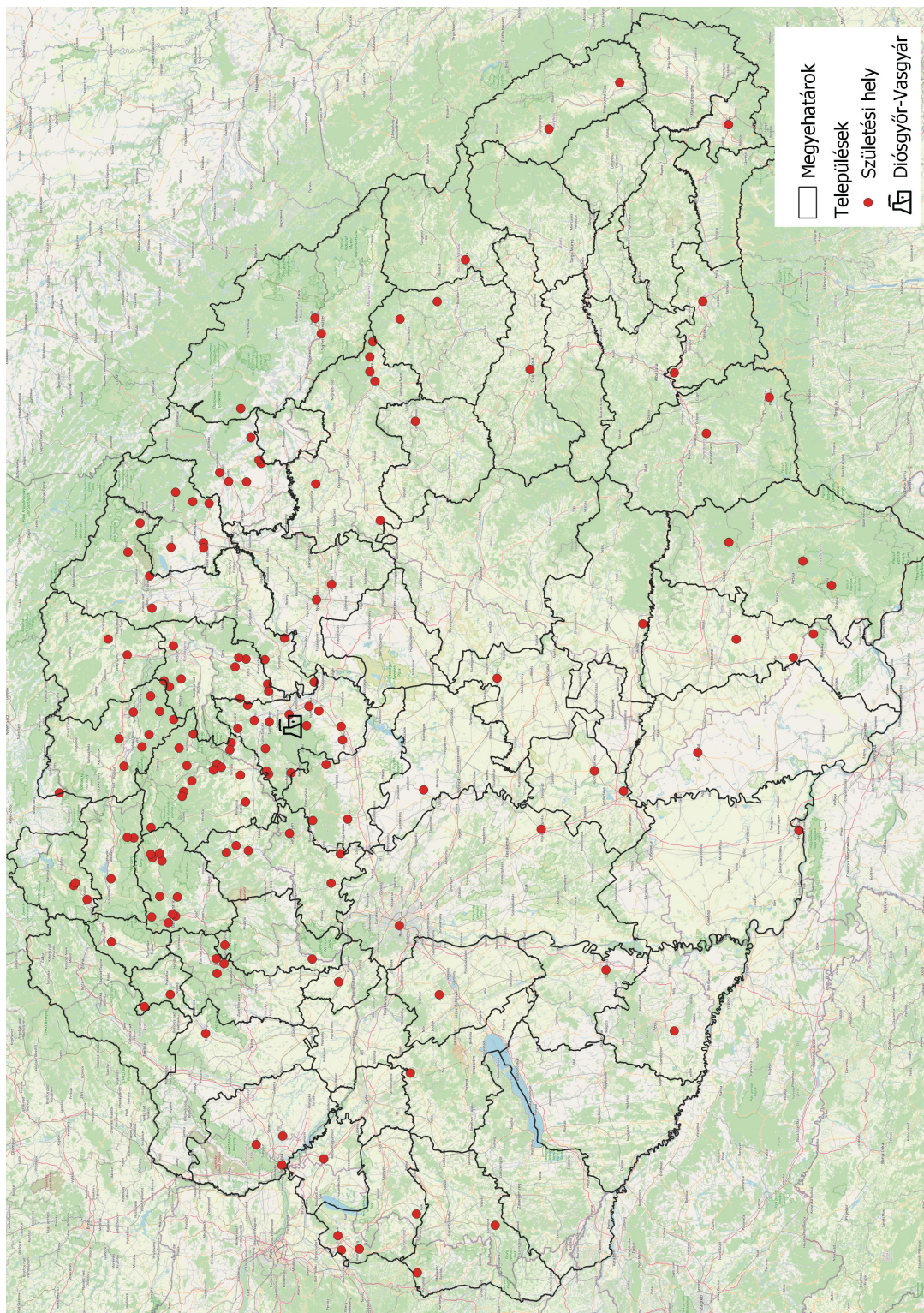
³² Dobák 2020: 184.

³³ A magyarországi népszámlálások adatai 1784 és 1990 között (hungaricana.hu).

³⁴ Técsey Ferenc 1888 májusa és 1901 októbere között volt a kohászat vezetője.

³⁵ Dobák 2012: 234.: „Az a tény, hogy egy elismert és becsült szakember magyarosította a nevét, nem csupán a vasgyárban, hanem az azt környező kisebb bánya- és ipartelepeken is új lendületet adott a hazafias, nemzeti eszme terjedésének.”

³⁶ 1910. évi népszámlálás 807.

1. térkép: Országghatáron belüli településekről a diósgyőri vasgyárba 1895 és 1900 között átköltözöttek születési helye³⁷

³⁷ Állami anyakönyvek Diósgyőr 1895–1908 alapján, saját térkép.

A gyártelep felekezeti viszonyait tekintve csak becslésekre támaszkodhatunk. Az 1897-ben született 140 csecsemő közül (69 fiú és 71 lány) 118-an lettek katolikus, 10-en református, 9-en evangélikus, 2-en görögkatolikus felekezetűek, illetve egy gyermek izraelita vallású.³⁸ Pontosabb és mélyebb adatsorokat először az 1910-es népszámlálás szolgáltatott. Jól látszik, hogy ekkor az országos trendnek megfelelően a római katolikus vallás volt a domináns a gyártelepen.

Év	Felekezet							
	Római katolikus	Görög-katolikus	Református	Evangélikus	Ortodox	Unitárius	Izraelita	Egyéb
1910	5824	228	845	619	37	3	215	9
1920	5206	218	868	519	25	1	49	0

4. ábra: Felekezeti megoszlás a vasgyárban 1910–1920³⁹

Alkotott terek és térhasználat

R. Nagy József arra a megállapításra jutott, hogy néhány helyi sajátosságtól eltekintve a különböző, egykor szebb napokat látott gyarmatokat, kolóniákat az ipar egymáshoz nagyon hasonlóvá formálta. „A kolóniák közötti különbségeket az iparosítás időpontja, tradíciói, az agglomeráció mértéke, valamint a városias funkciók megtelepedésének mértéke alakította ki. A leginkább szembevetendő a települések szerkezetéből adódó urbánus légkör, a tervezettség, a paternalizmus szemmel látható megnyilvánulásai, az épületek változatos uniformizmusából adódó harmonikus utcakép.”⁴⁰ Ezekre a hasonlóságokra Bereczki Zoltán építész is felhívta a figyelmünket *A diósgyőri vasgyár építéstörténete régió és társadalom tükrében* című tanulmányában⁴¹: „[...] a Monarchia területén több vasgyárat is létesítettek, melyek építészete több-kevesebb hasonlóságot mutat a diósgyőrrivel. Ezek közül kettőt emelnék ki, a csehországi vitkviceit Ostrava mellett és a lengyel nikiszowicet Katowicénél. Ezek abban is hasonlítanak, hogy egykor önálló települések voltak, de a múlt század folyamán a mellettük lévő nagyvárosok bekebelezték őket.

³⁸ Állami anyakönyvek Diósgyőr 1895–1908.

³⁹ A magyarországi népszámlálások adatai 1784 és 1990 között (hungaricana.hu).

⁴⁰ R. Nagy 2014: 36.

⁴¹ Bereczki 2013.

[...] A Vitkovicei Vasüzem mellé 1876 és 1914 között épült ki a lakótelep és az intézményhálózat, bécsi építészek közreműködésével. Ez a lakótelep a diósgyőrihez hasonló komplexitásában, intézmény ellátottságában és a téglarchitektúra használatában.⁴² Salgótarjánban is egy összefüggő gyártelep alakult ki a gyár munkavállalói számára.⁴³

Lakáviszonyok

A vasgyár munkástársadalmának jelentős része a gyár közvetlen környezetében kiépített kolónián élt. Ezek az állami vagy magánvállalatok által épített lakótelepek a 19. században terjedtek el (lásd például: Ózd, a csehországi Vitkovice vagy a lengyel Nikiszowiec).⁴⁴ Olajos Csaba a diósgyőri gyármunkások lakóövezetének építkezéseit négy jól elkülöníthető szakaszra osztja.⁴⁵ Az első az 1868 és 1877 közötti időszakra, a második 1878 és 1908 közé tehető. A harmadik a száz ház építésének korszaka 1909 és 1914 között, valamint a negyedik 1914 és 1919 között a szovjet házak építésének az időszaka.

A lakóházak építésénél fontos volt a gyári hierarchia térbeli leképezése – erre R. Nagy József is felhívja a figyelmet „Az egyes kolóniák térben is elkülönítették a szakképzett és szakképzetlen, ebből következően a magasabb és alacsonyabb kereseti viszonyokkal rendelkező rétegeket. Már a tervezés szakaszában kialakítottak segéd-, betanított-, szakmunkásoknak, tisztviselőknek, illetve a vezetőknek háztípusokat.”⁴⁶ Igaz ez az ózdi kolóniára is: „Ózdon, a kolóniákon⁴⁷ a társadalmi rétegek is elkülönültek. A vasgyár vezetői az úgynevezett Tisztisoron [sic!] éltek, a főmérnökök pedig Nagyamerikában [sic!], Kisamerikában [sic!] pedig már a munkásság felső vezetői. A két utóbbi telep névadása is a gyártelepek magas színvonalát mutatja. [...] Némely telepen közösen éltek a tisztviselők a munkásokkal, azonban a felsőbb társadalmi rétegek lakóházai nagyságukban és komfortfokozatukban is kiemelkedtek a többi lakáshoz képest.”⁴⁸ Az adott ház vagy lakás gyártól való távolsága is fontos értékmérőnek számított. Manapság az értékesebb lakóingatlanokat minél távolabb építik fel az ipari területektől, de a 19–20. században minél közelebb lakott valaki a gyárhoz, az annál nagyobb presztízst jelentett. Például a vasgyárban a gyárigazgató többszobás, impozáns háza közvetlenül a gyár bejáratánál épült fel (ma Vasgyári út 24.). Ez a villa 1889 és 1895 között épült Szvetlik Mátyás tervei alapján.⁴⁹ A földszinten két veranda, hét szoba, egy konyha, egy kamra, egy cselédszoba, egy fürdőszoba és egy WC volt, ezeken kívül a tetőtérben további három szoba került kialakításra.

⁴² Uo.: 45.

⁴³ Várkonyi–Nagy 2020: 289.

⁴⁴ Nagy 2016: 135.

⁴⁵ Olajos 1998: 39–50.

⁴⁶ R. Nagy 2014: 37.

⁴⁷ A gyár körül több lakótelepet létesítettek.

⁴⁸ Várkonyi–Nagy 2020: 290.

⁴⁹ Olajos 1998: 51.

Az 1880-as évek elején már nem a munkások hiánya, hanem a nagy létszám okozott fejtörést a vezetők számára, amiről így írt 1883-ban a *Borsod: Miskolczi Értesítő*: „A vas- és aczélygár, valamint a szénbányánál – az építkezésnél alkalmazott munkásokon kívül – 1230 személy talál állandó foglalkozást. [...] A gyár üzemének rendezésével a munkásszermélyzet állandósításának szüksége is beállott. Ezen fontos kérdés megoldása a Diósgyőrött uralkodó lakásviszonyok gyökeres megváltoztatását követeli és ezen oknál fogva a gyár jövő évi programjába nagyobb mérvű építkezések keresztülvitelét is felvetette.”⁵⁰ Sorra épültek az egy-, két-, illetve háromszobás ikerházak, valamint a négylakásos lakóépületek. Különböző háztípusokat alakítottak ki segéd-, betanított és szakmunkásoknak. A tiszték ugyancsak más típusú és nagyobb alapterületű három-négy szobás házakban laktak a Lónyay, Kerpely, Kabar és Mester utcákban. Ezek a lakások néhány kivételtől eltekintve (Lónyay út 3., 5., 11.) mind ikerházak. A 19. század végén a két munkáslakatnyában 320 nőtlen munkás szállását tudták biztosítani, és 219 munkásház 498 lakással állt rendelkezésre.⁵¹ Hiába azonban a folyamatos építkezések, a lakáshiány nem szűnt meg, ezért újabb nagyszabású építkezéseket jelentettek be. Szintén a *Borsod: Miskolczi Értesítő*ben, 1901. februári datálással olvasható: „A diós-győri [sic!] vasgyár terjeszkedik. A diósgyőri vasgyárban sok alkalmazott van, a kik Miskolczon vagy Diós-Győrben [sic!] laknak. Miután a naponkénti ide-oda utazás sok kellemetlenséggel jár, oda törekszenek, hogy a gyár közelében kapjanak lakást. E végből a Jó koma közelében mintegy 25 holdnyi területet megvásároltak s ide fognak építkezni, összesen mintegy 102 földszintes ház épül a mihez már e tavaszon hozzá kezdenek.”⁵² 1910-re a gyártelepi gyarmat „436 lakházzal és körülbelül 5700 lakóval bír. A diósgyőri gyártelep jó karban tartott házaival és utcáival és szépen művelt kertjeivel és távolról látható nagy rom. kath. templomával páráját ritkító mintatelep.”⁵³ Az 1910-es évek az úgynevezett *száz ház* építésének az időszaka volt. Ezenkívül ezekben az években közművesítették a telep házait. „Valósággal egy kis városrendezés ment itt akkor végbe. Az utakat és utcákat szabályozták, rendbe hozták. Fürdésre, mosásra, öntözésre való vízvezetékét csináltak, a szennyvizek levezetésére csatornát ástak.”⁵⁴ Ezenfelül elektromos világítással látták el az utcákat és a házakat, valamint a vezetékes víz is elérhetővé vált az itt élők számára.

Szociális és kulturális intézményrendszer

Annak ellenére, hogy nem önálló település jött létre a gyártelep kiépülésével (bár több alkalommal is felmerült a függetlenedési szándék),⁵⁵ fontos volt, hogy az itt élők számára minden helyben elérhető legyen. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a materiális és a mentális építkezés egyszerre zajlott. Erről Lónyay Menyhért akkori pénzügyminiszter

⁵⁰ Borsod: Miskolczi Értesítő 1883. március 7. 2.

⁵¹ N. N. 1910: 13.

⁵² Borsod: Miskolczi Értesítő 1901. február 13. 3.

⁵³ Uo. 37.

⁵⁴ Képes 1913: 74.

⁵⁵ Erről lásd: Fábíán 2017.

a következőképpen írt Glanzer Miksának, a vasgyár igazgatójának: „[...] s a költségvetésben tekintettel kell lenni arra is, hogy ott egy kis kápolna, oskola és kórház is kellene.”⁵⁶ Hogyan valósult meg mindez? A következőkben összefoglalom, hogy miként alakult ki a kolónián megtalálható szociális és kulturális intézményrendszer, amely közel száz évig meghatározta lakóinak életét.

*A hitélet színterei*⁵⁷

A legtovább a templomok kérdése maradt megoldatlan. A kolónia lakossága kezdetben az anyaközség, Diósgyőr templomait látogatta, de a nagy távolság miatt egyre erősödött az igény, hogy a telepnek saját temploma(i) legyen(ek). A római katolikus templom építése 1895-től folyamatosan napirenden volt, de az alapkőletételre csak 1905. szeptember 3-án kerülhetett sor, és 1908. október 11-én szentelték fel.⁵⁸

Az itt működő református gyülekezetet csak 1908-ban alakították önálló lelkészséggé, addig a diósgyőri református egyházközséghez tartozott.⁵⁹ Az önállósodást követően meg is fogalmazódott a gyülekezet tagjaiban egy saját templom építésének a gondolata, amelyet – ahogyan a katolikusok esetében – a gyár is támogatásáról biztosított. Mégis csak majdnem két évtized múlva, 1926-ban kezdődhettek el a munkálatok, mivel a korábban az építkezésre összegyűjtött pénzt felemésztette az első világháború. Végül 1928. november 3-án szentelheték fel az elkészült épület.⁶⁰ (Addig a gyár felajánlásából a leányiskola dísztermét használhatták az evangélikusokkal megosztva.)

A vasgyárban élő evangélikusok 1886-ig a miskolci belvárosi gyülekezethez tartoztak, akkor pedig az újonnan alakult diósgyőri gyülekezethez csatlakoztak. 1909-ben alakították önálló gyülekezetet a kolónia területén.⁶¹ A saját templom építése 1935-ben kezdődött el, amit a gyár ez esetben is támogatott. Végül 1938. október 8-án szentelték fel az épületet.⁶²

*Oktatási intézmények*⁶³

A gyár vezetése számára fontos volt, hogy helyben oktatást biztosítsanak a fiatalabb generációknak. Ezt a szándékot csak tovább erősítette az 1868-as népiskolai törvény.⁶⁴ Ezért még 1868-ban a mai Ógyár téren felépült ideiglenes hivatalház előtt álló munkáskunyhót

⁵⁶ Porkoláb 2003: 146.

⁵⁷ Lásd bővebben: Balázs 1998, Olajos 1998: 121–139.

⁵⁸ 1905: „A rom. kath. templom építése ez évben kezdetett meg s márczius 29-én az első kapavágás tétetett, szeptember hó 3-án pedig az ünnepélyes alapkőletétel tartatott meg. A kőműves munkák ez évben ablakmagasságig haladtak előre.” N. N. 1910: 24. 1907: „A rom. kath. templom építésénél a külső építési munkák majdnem befejeztettek s a torony vaskeresztyje szeptember 29-én ünnepélyesen feltétetett.” Uo.: 28. 1908: „Az 1908. évben a rom. kath. templom építési munkálatai és az összes berendezések befejeztettek, úgy, hogy október 11-én a templom ünnepélyes felszentelése nagy egyházi pompával végbemehetett” Uo.: 31.

⁵⁹ Olajos 1998: 130.

⁶⁰ Uo.: 130.

⁶¹ Uo.: 136.

⁶² Uo.: 139.

⁶³ Lásd bővebben: Balázs 1998, Olajos 1998: 83–89.

⁶⁴ Lásd: Dobszay 2003: 465.

- az új, állandó épület elkészültéig - iskolává alakították. Ez volt az úgynevezett Faiskola, mivel az épület falazata deszkából készült. A kor felfogásának megfelelően a fiúk és a lányok elkülönítve tanultak. Gyors ütemben növekedett a gyermekek száma. 1868-ban még 60 fő tanult a Faiskolában, de három év múlva, 1871-ben már 193-an voltak. 1874-ben már bővíteni kellett az ideiglenes iskolát, ezért a korábban hivatalházként használt épületet is átalakították.

Év	Faiskola	Fiúiskola	Leányiskola	Óvoda	Tanonciskola
1868	60	-	-	-	-
1871	193	-	-	-	-
1888/ 1889	-	148	128	154	-
1894/ 1895	-	199	174	130	40
1900/ 1901	-	403	207	229	184
1904/ 1905	-	479	432	205	182

5. ábra: A gyártelep oktatási intézményeinek létszáma 65

A fiúiskola épülete 1887-re készült el a Kabar utcában, a lányok 1894-ig maradtak a régi, ideiglenes épületben, ekkor költözhettek ők is új épületbe a Kabar utca 12. szám alatt.⁶⁵ A nagy gyereklétszám miatt minden évfolyamon „A” és „B” osztályt is indítottak. Az alsózsolcai levéltárban megtalálható osztálynaplókól⁶⁷ kitűnik, hogy a munkások és a tisztviselők gyermekei egyaránt itt tanultak. 1887-ben óvoda is épült a Kabar utcában, ami a legutóbbi időkig működött. Terveit sok más vasgyári épülethez hasonlóan Szvetlik Mátyás készítette. A vasgyári oktatási intézmények az első években a Vallás- és Közoktatási Minisztérium fennhatósága alatt működtek, majd 1896-ban a minisztérium mindet a Diósgyőri Magyar Királyi Vas- és Acélgyár kezelésébe adta át, így az iskola vezetése és a tanári kar kinevezése is a gyár hatáskörébe került.⁶⁸

⁶⁵ MNL BAZML VIII. 110.; Olajos 1998.

⁶⁶ Olajos 1998: 88.

⁶⁷ MNL BAZML VIII. 110., 1–5. k. és 25–30. k.

⁶⁸ Olajos 1998: 88.

A köznevelésen túl, érthető módon, a szakképzésre is gondot fordítottak. 1905-ben tanonciskolát hoztak létre ezzel is biztosítva a színvonalasan képzett munkásutánpótlást.⁶⁹ Kétféle tanonciskola létezett: az egyik az úgynevezett általános iparos, a másik az alsófokú szakirányú iparos tanonciskola. Az előbbiben a földrajzi, történelmi ismereteket és az iparban szükséges fogalmazást és számtantudást sajátíthatták el, míg a szakirányú iskolában már technológiát és géptant oktattak.⁷⁰ 1910-ben már hatosztályos fiú- és leányiskolában, a tanonciskolában és egy kiseddóvó intézetben összesen körülbelül 1600 gyermeket oktattak. Ezek az intézmények egy iskolagondnok és huszonhat pedagógus számára biztosítottak munkát.⁷¹

Egészségügy

1868-ban megfogalmazódott egy saját kórház igénye is. A teljes megvalósulásig még abban az évben kialakítottak egy ideiglenes kórházhelyiséget.⁷² A kórház épületének első tervei 1888-ban készültek el, de az építkezés csak 1898-ban kezdődött meg; az átadására pedig csak további három év múlva, 1901 decemberében kerülhetett sor.⁷³ Egy 1913-as beszámolóban dr. Képes Ernő író a következőket írta: „A gyárnak egyébként külön kórháza van, amit maga épített. [...] A kórházat teljesen a modern hygiene követelményei szerint építették. [...] Magával a kórtermek előszámlálásával azonban egyáltalán nem adtunk képet a kórházról. Látni kell azt a pompás tisztaságot, amely minden zugát a kórháznak ragyogóvá teszi: látni kell a virágos ablakokat és külön meg kell említeni a virágos üvegfolysót, amelyek együtt tél idején is valóságos virágos kertté varázsolják a kórházat; látni kell azt a pontos, figyelmes ápolást, amiben a betegek részesülnek és végül- last, but not least [sic!]- azt a kitűnő ételmezést, amit a betegek kapnak (reggeli: tej, tízórai: tojás vagy szalámi, vagy sajt; ebéd: húsleves, főzelék feltéttel vagy sült hús, gyümölcs; uzsonna: tej; vacsora: leves, főzelék sülttel, azon kívül egész nap tej korlátlan mennyiségben), ami sokkal inkább teszi a kórházat hasonlóvá a szanatóriumhoz, mint azokhoz a komor ridegségű épületekhez, amilyeneknek a kórházakat általában ismerjük.”⁷⁴ Mindezek ellenére a telep igényeihez mérten már 1918-ra elégtelennek bizonyult az alig két évtizeddel korábban még korát megelőzően modernnek számító kórház, de érdemi előrelépést majd csak az 1930-as évek hoztak. A kórház mellett szakorvosi rendelőt is létesítettek, valamint a gyárban is kialakítottak egy jól felszerelt orvosi szobát.

1887-ben kialakításra került egy fiókgyógyszertár, majd 1900. július 1-jén nyitott meg a vasgyár önálló patikája *Gyógyszertár az angyalhoz* néven.⁷⁵ Az épületet Murányi Lajos tervezte. 1896-ban Szvetlik Mátyás tervei alapján a fürdő is elkészült.⁷⁶ Itt egy

⁶⁹ Lásd bővebben: Balázs 1998.

⁷⁰ Képes 1913: 80.

⁷¹ N. N. 1910: 38.

⁷² Olajos 1998: 91.

⁷³ Gyárfás 1976: 12.

⁷⁴ Képes 1913: 75.

⁷⁵ Olajos 1998: 101.

⁷⁶ „A diósgyőri gyár jóléti intézményei között a fürdők is említendők meg és pedig a gyártelepi – legújabb rendszer szerint berendezett – gőz- és kádfürdő, mely meleg és hideg tükörfürdővel, gőzkamrával, zu-

hideg és egy meleg vizes medence, egy gőzfürdő, hét kádfürdő és egy iszapfürdő várta a vasgyáriakat. Képes Ernő diósgyőri tartózkodása során ide is ellátogatott. „A kórháznak minden tekintetben, külső-belső szépségében és kitűnő berendezésében egyaránt párja a fürdőépület. [...] Van 80 személyre számított közös medencéje, mindenféle zuhanya, hat külön márványfürdője, de van ezen kívül még kitűnő villamos fényfürdő felszerelése, szárazlég fürdője, gyógyiszapkészlete és Fangó-kezelésre⁷⁷ alkalmas berendezése is. [...] Ezen fürdőn kívül van a munkások számára nyári uszoda.”⁷⁸ 1914-ben már a fürdő átalakításáról és kibővítéséről számolt be a helyi sajtó: „A vasgyár fejlődése az utóbbi időben hatalmas arányokban bontakozik ki a szemlélő előtt. Minden régi építkezése már kicsiny s alig tudja a célt szolgálni. Szükséges tehát, hogy minden olyan intézmény, amely a mai igényeket már nem tudja kellőképpen kielégíteni, újjáépíttessék vagy legalábbis átalakíttassék. A Vasgyárban úgyszólván állandóan vannak építkezések, s most egy újabb nagy átalakításról veszünk hírt. Arról van szó, hogy a vasgyári gőz- és kádfürdőt, mely még a régi viszonyokhoz mérten épült s amely ma már még a 10%-át sem tudja kielégíteni a szükségletnek, a közeljövőben megnagyobbítják s átalakítandó gőz és kádfürdőt uszodával fogják bővíteni. Az uszoda télen, nyáron használható lesz. A régi gőz, kád, iszap, hideg, meleg és langyos fürdők még egy új gyógyfürdővel lesznek megnagyobbítva.”⁷⁹

Szolgáltatók és szórakozás a vasgyárban

Posta 1870-től működött a gyártelepen. 1872-től tüntették fel a járattérképen, és ekkortól volt naponta egy oda-vissza járat.⁸⁰ A gyár vezetése számára fontos volt az is, hogy az itt élők helyben és olcsón jussanak élelmiszerekhez és egyéb árucikkekhez. Az Alsó-Szinva utca sarkán működött a gyár saját péksége, de több helyen kenyérsütő-kemencét alakítottak ki, így volt lehetőség saját kenyér sütésére is. A húsellátást a baromfitelep és az Alsó-Szinva utcai mészárszék biztosította. Utóbbin hal- és vadhúst is lehetett kapni.⁸¹

A művelődés és szórakozás iránti igény is hamar megmutatkozott. Már a '70-es, '80-as években is szerveztek társas összejöveteleket, táncmulatságokat. A vizsgált korszakban két dal- és önképzőkör kezdte meg működését a vasgyárban. Az elsőt 1885 októberében alapították Diósgyőri Magyar Királyi Vas- és Acélgyári Alkalmazottak Dalegylete néven 70 fővel.⁸² A tagok kivétel nélkül a tisztviselők közül kerültek ki. Az egyesület első nyilvános

---

hanyhelyiséggel, négy munkás márványkáddal, négy tiszt márványkáddal, továbbá hidegvízgyógymódhoz való két fürdőkamrával, valamint iszapfürdőkhoz való két fürdőkamrával alkalmazottak és egy két káddal és 10 nyugágygyal [sic!] berendezett fürdőhelyiséggel munkások részére, végül egy különféle készülékekkel bíró villanyfényfürdővel van ellátva. A gyártelepen ezenkívül férfiak és nők részére egy-egy elkülönített nyári fürdő áll rendelkezésre.” N. N. 1910: 38.

⁷⁷ A fango olasz eredetű szó, ami vulkáni talajból származó forró ásványi iszapot jelent. A fango-kezelés az ilyen iszappal történő kezelést jelenti. Lásd bővebben: <http://medheviz.hu/reumatologia/kezelesek/fango/> (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 2.)

⁷⁸ Képes 1913: 75–76.

⁷⁹ Diósgyőri Újság 1914. május 9. 3.

⁸⁰ Olajos 1998: 117.

⁸¹ Olajos 1998: 102.

⁸² Kovács 2002: 8.

szereplésére 1885. december 31-én került sor. A *Borsod: Miskolczi Értesítő* a következőképpen értékelte a szereplést: „[...] a diósgyőri vasgyár tisztviselői Szylveszter-estvén [sic!] nagyon sikerült műkedvelői előadást rendeztek, [...] előadásával törekvésének figyelemre méltó jelét adta.”⁸³ A vasgyári munkásság csak valamivel később, 1893-ban alakította meg a saját egyletét Jószerencse Dal- és Önképzőkör néven.⁸⁴ Az első nyilvános szereplésükre négy hónappal később került sor a gyárteleptől néhány kilométerre található Ládi-erdőben rendezett majálison.

Mindkét egylet nagy szerepet vállalt a vasgyár kulturális életének előremozdításában.⁸⁵ A dalkörök szavatokkal és rövid színdarabokkal is színesítették szerepléseiket. Nagymértékben nehezítette az egyletek munkáját, hogy a tagok váltakozó műszakban dolgoztak, így nehéz vagy inkább lehetetlen volt úgy összehangolni a próbákat, hogy az mindenkinek megfeleljen. A váltott műszakon túl akadályozta az is a rendszeres próbákat, hogy a munkások nem nyolc, hanem tizenkét órát dolgoztak. A nyolcórás munkanapot majd csak 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején vezették be Magyarországon.

1891-ben a fiúiskola dísztermében egy színpad kialakítására is sor került, ami a kezdetekben mint a vasgyár színháza szerepelt a köztudatban.⁸⁶ 1900-ban a színház az új munkáséterembe költözött, ahol 1956-ig működött. A vasgyári színház nemcsak a helyieknek kínált vonzó programokat, hanem szívesen látogatták a miskolciak is. Az előadások sikeréről rendszeresen beszámoltak a helyi újságok is: „[...] a diósgyőri vasgyár tisztviselői Szylveszter estvén nagyon sikerült műkedvelői előadást rendeztek, melyben előadták az Angolosan című vígjátékot.”⁸⁷ Máskor, más helyen: „A diósgyőri vasgyári Jószerencse dalkör szombaton a gyári vendéglő dísztermében sikerült műkedvelői előadást rendezett.”⁸⁸

Hivatásos színésztársulat először 1910 nyarán érkezett a vasgyárba.⁸⁹ Az első könyvtár 1896-ban kezdte meg működését.⁹⁰ Létrehozása a Jószerencse Dal- és Önképzőkör tevékenységének köszönhető. A könyvgyűjtemény gyarapítása mellett a könyvtár rendszeres előfizetője volt különböző lapoknak, mint például a *Budapesti Hírlap*, a *Magyar Hírlap* vagy a *Neues Politische Volksblatt*. A könyvtár állománya 1914 előtt 377 német és 2099 magyar nyelvű könyvből állt.⁹¹

Magyarország az első moziengedélyt 1896-ban adták ki, tíz évvel később pedig már a vasgyáriaknak is sikerül egy kinematográfot vásárolniuk.⁹² Állandó mozi 1913 és 1964 között működött a munkáséteremben.⁹³ Az 1913. szeptember 26-ai megnyitóját követően egy hónappal a következőképpen írt a helyi sajtó a moziról: „Bizarr ötletnek tartotta volna

⁸³ Borsod: Miskolczi Értesítő 1886. január 7. 5.

⁸⁴ Kováts 2002: 19.

⁸⁵ A dalárdákról lásd bővebben: Kováts 2002: 7–26.

⁸⁶ Kováts 2002: 83.

⁸⁷ Borsod: Miskolczi Értesítő 1886. január 7. 5.

⁸⁸ Borsodmegyei Lapok 1894. október 30. 3.

⁸⁹ Kováts 2002: 92.

⁹⁰ Kováts 2002: 97.

⁹¹ A könyvtárról lásd bővebben: Kováts 2002: 19; 97–103.

⁹² Kováts 2002: 104.

⁹³ Kováts 2002: 109–114.

sok ember csak néhány év előtt is, ha valaki vasgyári állandó mozi eszméjével állt volna elő. Most megvan s mindenki egész természetesnek találja.”⁹⁴ Addig csak alkalmanként tartottak vetítéseket, amikor sikerült egy-egy új filmet beszerezni.

Összegzés

A 19. század második felének vasútépítési hulláma több új vasgyár létrehozását tette szükségessé a monarchia területén. Az egyik ezek közül a diósgyőri volt, amelyet 1868-ban kezdtek el építeni. Az 1868 és 1919 között eltelt bő ötven év fontos fejlődési periódus nemcsak a magyar nehézipar, de Diósgyőr életében is. A környező települések egyik legfontosabb munkáltatója lett az évtizedek során, de az új gyár nem csak az országhatáron belül élők számára jelentette a jobb megélhetés reményét. A 19. század utolsó évtizedeiben sokan érkeztek cseh és német területekről is. Egy addig lakatlan területen néhány év alatt egy új lakóövezet és azzal együtt minden fontos szociális és kulturális intézmény kialakult, ami meghatározóvá vált az itt élők mindennapjaiban. „A Vasgyárban úgyszólván állandóan vannak építkezések”⁹⁵ – ez a mondat jól jellemzi ezt a vizsgált ötven évet. A vasgyárral új, önellátó, de nem önálló település jött létre. Egy igazi kis „város”, ahol minden megtalálható volt a vizsgált korszak végére. Az itt élőknek nem kellett Diósgyőrbe vagy Miskolcra beutazni azért, hogy bevásároljanak. A vasgyárnak a saját iskola, óvoda, kórház mellett volt vágóhídja, péküzeme, könyvtára, de még színház- és moziterme is – és a helyiek folyamatosan és aktívan be is töltötték az újabb és újabb tereket. Mindezek mellett a gyár ezekben az években vált az ország egyik legfontosabb vállalatává, amely nemcsak az Magyarországot látta el minőségi vassal és acéllal, hanem a világpiacon is meg tudott jelenni.

Hivatkozott források

Levéltári források

MNL BAZML (*Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára*)
VIII. 110. A Diósgyőri Magyar (Királyi) Vas- és Acélgártelepi iskolák iratai (1875–1962)
Állami anyakönyvek Diósgyőr 1895–1908. URL: <https://www.familysearch.org/search/catalog/994156?availability=Family%20History%20Library> (Utolsó letöltés: 2021. április 3.)

⁹⁴ Diósgyőri Újság 1913. november 6: 3.

⁹⁵ Diósgyőri Újság 1914. május 9. 3.

A magyarországi népszámlálások adatai 1784 és 1990 között. hungaricana.hu (utolsó letöltés: 2021. június 1.)

Statisztikai kiadványok, hivatalos közlönyök

1910. évi népszámlálás URL: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_01
(utolsó letöltés: 2022. 01. 30.)

HSK (Hivatalos Statisztikai Közlemények)

1868: 1. évfolyam 1. füzet, Pest.

1880: Magyarország vasutai 1877-ben. Budapest.

MSK (Magyar Statisztikai Közlemények)

1899: A Magyar Korona országainak vasutjai 1894., 1895. és 1896. évben, Budapest 1899.

Napi- és hetilapok

Borsod: Miskolczi Értesítő 1871, 1872, 1883, 1886, 1901

Borsodmegyei Lapok 1894

Diósgyőri Újság 1913, 1914

Hivatkozott szakirodalom

Allweil, Yael 2010: *Beyond the spatial turn: architectural history at the intersectin of the social sciences and built form.* The Proceedings of Spaces of History/Histories of Space: Emerging Approaches to the Study of the Built Environment. A Conference at the University of California, Berkeley. URL: <https://escholarship.org/uc/item/9rt7c05f#main> (Utolsó letöltés: 2021. július 28.)

Balázs József 1998: *Egyházak és iskolák Diósgyőrben.* Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 3. Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc.

Bereczki Zoltán 2013: A diósgyőri vasgyár építéstörténete régió és társadalom tükrében. *Átjáró* 2013/1. sz. 45–58.

Berger Viktor 2018: Térré szőtt társadalmiság. A tér kategóriája a szociológiaelméletekben. L'Harmattan Kiadó, Budapest.

Berki Márton 2015: A térbeliség trialektikája. *Tér és társadalom* 29. évf., 2. sz. 3–18. <https://doi.org/10.17649/TET.29.2.2658>

Dobák Judit 2009: *Miskolc ipari társadalmának kialakulása a befogadó települések tükrében.* (Esettanulmány). Észak-Keleti Átjáró Egyesület: „Egyszer volt hol nem volt Acélváros” című projektjének keretein belül, 2008–2009. URL: <http://www.atjarokhe.hu/wp-content/uploads/2009/12/dobak-judit-miskolc-ipari-tarsadalmanak-kialakulasa-a-befogado-telepulesek-tukreben1.pdf> (Utolsó letöltés: 2021. április 3.)

Dobák Judit 2012: Etnikai és vallási tagozódás a Diósgyőr-vasgyári kolóniában. In: Illésné Kovács Mária (szerk.): *Docere et movere. Bölcsészet- és társadalomtudományi*

- tanulmányok a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar 20 éves jubileumára.* ME BTK, Miskolc. 231–246. URL: <http://bolcsesz.uni-miskolc.hu/dok/jubileumikotet> (Utolsó letöltés: 2021. április 5.)
- Dobák Judit 2020: Borsod „ipari vára”. Területi hatások vizsgálata a borsodi iparvidéken a diósgyőri kohászat példáján. In: Bartha Eszter – Tóth András – Valuch Tibor (szerk.): *Munkás-kultúra-örökség. Munkások a rendszerváltás előtt és után Kelet-Közép-Európában és Magyarországon.* Kronosz Kiadó, Pécs. 177–198.
- Dobszay Tamás 2003: Magyarország kulturális élete a dualizmus idején. In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században.* Osiris Kiadó, Budapest. 460–489.
- Dobszay Tamás – Fónagy Gábor 2003: Magyarország társadalma a 19. század második felében. In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században.* Osiris Kiadó, Budapest. 397–459.
- Fábián Máté 2017: Az 1909–1910. évi elszakadási mozgalom Diósgyőr nagyközségben. In: Ballabás Dániel (szerk.): *Mozaikok a 18–20. századi magyar és egyetemes történelemből.* PhD-hallgatók V. konferenciája. 2017. május 6. Líceum Kiadó, Eger. 63–78.
- Foucault, Michel 2000 [1967]: Eltérő terekről. In: Uő: *Nyelv a végtelenhez.* Tanulmányok, előadások, beszélgetések. Latin Betűk Kiadó, Debrecen. 147–155.
- Frisnyák Zsuzsa 2001: *A magyar közlekedés krónikája 1750–2000.* História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 7. MTA Történettudományi Intézet, Budapest.
- Gyáni Gábor 2007: „Térbeli fordulat” és a várostörténet. *Korunk* 3. évf., 18. sz. 4–12.
- Képes Ernő 1913: A diósgyőri vasgyár munkásjóléti intézményei. *Szociálpolitikai Szemle* 3. évf., 5–6. sz. 72–81.
- Kiszely Gyula 1997: *A Diósgyőri Magyar Állami Vas- és Acélgyár (MÁVAG) története 1867–1945.* Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 1. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc.
- Kováts György 2002: *A diósgyőr–vasgyári művelődés története.* Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 11. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc.
- Lefebvre, Henri 1991 [1974]: Lefebvre, Henri: *The Production of Space.* Blackwell, Oxford.
- Olajos Csaba 1998: *A Diósgyőr–vasgyári kolónia.* Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 4. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc.
- N. N. 1910: *A diósgyőri Magyar Királyi Vas-és Acélgyár története 1765–1910.* [Sz. n.] Szelényi és Társa Könyvnyomdája, Miskolc.
- Péché Antal 1873: *Péché Antal osztálytanácsos jelentése a selmeci és diósgyőri kerületben és rézbánya vidékén létező állami bányák és kohók állapotáról.* Magyar Királyi Nyomda, Pest.
- Porkoláb László 2003: *Források Diósgyőr–Vasgyár történetéhez 1770–1919.* Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 12. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc.
- R. Nagy József 2014: Életmód az ipartelepek munkáskolóniáiban. *Honismeret* 42. évf., 5. sz. 36–39.
- Soja, Edward W. 1989: *Postmodern Geographies.* Verso, London–New York.

- Soja, Edward W. 1996: *Thirdspace. Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Blackwell, Oxford.
- Szekeres András 2006: A fegyelmezés technikáitól az elsajátítás taktikájáig. Foucault és De Certeau a modernitás térbeli alakzatairól. *Híd* 70. évf., 3. sz. 37–48.
- Várkonyi-Nickel Réka – Nagy Péter 2020: „Rimai” örökség Ózdon és Salgótarjánban. In: Bartha Eszter – Tóth András – Valuch Tibor (szerk.): *Munkás-kultúra-örökség. Munkások a rendszerváltás előtt és után Kelet-Közép-Európában és Magyarországon*. Kronosz Kiadó, Pécs. 287–306.

MURÁNYI-GYŐRI GRÉTA

Településfejlesztési politika és vállalati felelősségvállalás az ingázás jelenségének tükrében Szabolcs-Szatmár megyében 1960 és 1980 között

A Kádár-korszak Szabolcs-Szatmár megyei ingázóinak kapcsán legtöbbször csak a távolsági ingázókra, a „fekete vonat” utasaira gondolunk, pedig a statisztikák azt bizonyítják, hogy a megye naponta bejáró munkásainak tömegei sem képviseltek kisebb nagyságrendet. A napi ingázók száma országosan 1960-ban 636 ezer főt tett ki, az 1970. évi népszámlálás alapján pedig 993 ezret.¹ Kizárólag a vizsgált térséget tekintve a hatvanas években ez a létszám Szabolcs-Szatmár megyében 17114 fő volt.² Emellett az összes eljáró keresők (17114 fő) közel 80%-a, körülbelül 15 ezer kereső volt megyén belüli ingázó.³ A hetvenes években ez az arány már 89,4%-ot tett ki, pontosan 38710 főt.⁴ 1980-ra ez a szám tovább emelkedett: amíg a lakóhelyén 182365 kereső dolgozott, addig a megyén belüli eljárók 66268 főt számláltak.⁵ 1990-re ez a szám átmenetileg csökkenő tendenciát mutatott, azonban még így is a naponta ingázó népesség összlétszámának (68267 fő) jelentős részét jelentették a megyei ingázók, több mint 90%-át, azaz 63094 főt.⁶ Habár a megyén belüli ingázók aránya a rendszerváltás hajnalán valamelyest csökkeni látszott, azonban még így is egy felülreprezentált társadalmi rétegről lehet beszélni.

---

¹ KSH 1977: 5.

² Uo.

³ KSH 1963: 9, 112, 113.

⁴ KSH 1977: 13.

⁵ KSH 1983a: 134.

⁶ KSH 1992: 128.

	1960	1970	1980	1990
Távolsági ingázók száma a megyében (fő)	2114	4590	7163	5173
Megyén belüli ingázók száma a megyében (fő)	15000	38710	66268	63094
Megyén belüli ingázók aránya a megye ingázóinak körében (%)	80%	89,4%	90%	90%
Megyén belüli ingázók száma országos szinten (fő)	636000	977000	1217000	1145581

1. táblázat: Ingázók aránya Szabolcs-Szatmár megyében és országos szinten 1960 és 1990 között⁷

A megyén belüli ingázás kapcsán azonban tanulmányomban a jelenséget más szempontból kívánom megközelíteni. Ez pedig nem más, mint a korszak településfejlesztési politikája. Az ingázásra ugyanis mint a korszak egyik legjelentősebb társadalmi problémájára a hatalomnak reagálnia kellett, már csak az ingázók mindennapi nehézségeinek enyhítése érdekében is. A településfejlesztési politika stratégiai jellemzőinek és megvalósulásának bemutatása fontos elem az ingázás történeti vizsgálatában, hiszen a politikai törekvések önmagukban is befolyásolták annak mértékét, irányát, az ingázók számának alakulását.

A tanulmány bemutatja a hazai településfejlesztési politika történeti vonulatait 1945 és 1990 között. A területi tervezés megyei viszonyait, illetve a megyén belüli ingázók számának növekedési tendenciáját figyelembe véve arra a kérdésre is választ keres, milyen reakciót váltott ki a megyei vezetés részéről az ingázás felerősödése, illetve milyen eredménnyel jártak az intézkedések. Habár a hatvanas években vette kezdetét, azonban csak a hetvenes évektől kezdve lettek kézzelfogható eredményei annak a folyamatnak, melynek célja azon nehézségek célzott kezelése volt, melyek az ingázók sajátos életformájából adódtak. Ennek a társadalmi problémának a megoldása az állami vezetés és a munkadó vállalatok felelőssége volt. Ennek következményét jelentette a vállalati felelősségvállalás hangsúlyozása a meghozott politikai intézkedéseken belül.

A kutatás során elsődleges forrásokként azok a levéltári anyagok és a megyei sajtóanyagok szolgálnak, amelyek beszámoltak az ingázás erősödésének mérséklése céljából tett intézkedésekről. Levéltári források tekintetében az MSZMP megyei bizottságának, valamint a Megyei Tanácsnak és a Végrehajtó Bizottságnak az iratanyaga ad információt a politikai döntésekről, azok megvalósulása pedig főként az olyan vállalatok iratanyagában érhetőek tetten, amelyek az ingázás legfontosabb célpontjait jelentették. Emellett a megyei napilap (*Kelet-Magyarország*) tudósításait is vizsgáltam, hogy miként számoltak be a döntések hatásáról, illetve következményeiről, végrehajtásukról. Módszertani

⁷ KSH 1983a: 8, 394; KSH 1994: 7.

tekintetben a kronológiai határok pontos meghatározása mellett az elemzendő források kiválasztásának módszere is lényeges volt, amely esetben a cél egy-egy településfejlesztési stratégia lényegének megragadása volt.

A településfejlesztés és regionális politika történeti áttekintése

Területfejlesztés 1945 és 1970 között

Határozott és kormányzati szinten elfogadott településfejlesztési koncepcióról 1945 előtt nem beszélhetünk. Habár az első világháború után merült fel erőteljesen a területi integritás védelme, azonban egészen 1932-ig csupán tudományos munkákban fogalmazódtak meg az ország- és területrendezés legfontosabb alap gondolatai.⁸ Magyary Zoltán⁹ munkássága abból a szempontból lényeges, hogy elsőként tekintette kormányzati feladatnak és funkciónak az ország- és területrendezés kérdését.¹⁰ 1932-ben, a hatalomra került Gömbös-kormány Nemzeti Munkatervében is megjelent egy egységes területi rendezés gondolata, ez azonban csak az 1937. évi VI. törvénycikkben öltött testet, ami már határozottan előírta az általános fejlesztési, területrendezési tervek kidolgozásának szükségességét.¹¹ Magyary Zoltán munkásságán túl Erdei Ferenc tevékenysége is jelentős volt a témában 1945 előtt (és után), habár *A magyar város* című (1939) korszakban közismert szociográfiai munkájában inkább társadalompolitikai kérdésekkel foglalkozott.¹²

A második világháborút követő időszak területrendezési terveit alapvetően a történelmi körülmények determinálták, kezdetben főként a fővárost megcélzó újjáépítési tervek, később pedig ipari régió- és városrendezési tervek születtek.¹³ A világháborút követően a területrendezési terveket illetően Bibó István neve említhető, akinek a nevéhez fűződött egy 1946-ban megfogalmazott közigazgatási reformjavaslat¹⁴ (mint a Nemzeti Parasztpárt hivatalos javaslata). Ez a tervezet előírta, hogy a meglévő közigazgatási

⁸ Rechnitzer 2004: 209–210; Hajdú 2001: 52.

⁹ Magyary Zoltán (1888–1945) egyetemi tanár, iskolateremtő tudós, köztisztviselő. A közigazgatás tudományának nemzetközi hírű művelője. A közigazgatás jogi, szervezési és társadalmi aspektusainak együttes vizsgálatára törekedett, alapítója volt a róla elnevezett közigazgatás-tudományi iskolának. Világszínvonalú tudományos iskolája elsősorban a modern igazgatástudományt, szervezéstudományt tekintette döntőnek a közigazgatás tudományos megítélésében. Elmélete szerint a közigazgatás megszervezése komplex tudást, tapasztalatokat igényel, ezért a társadalomtudomány több ágát is bevonta a közigazgatási jelenségek tudományos vizsgálatába, így pl. a közigazgatás-tudományokat, a pénzügytant, a szociográfus karakterű szociológiát és a történelemtudományt. (Magyary Zoltán munkásságáról lásd: Hajdú 1993, Pálné Kovács 2011.)

¹⁰ Rechnitzer 2004: 211.

¹¹ Rechnitzer–Smahó 2011: 374–375.

¹² Horváth 2011: 175–176.

¹³ Belényi 1996: 86.

¹⁴ Horváth 2011: 176–177.

egységek, a vármegyék helyett önkormányzati egységek kialakítása lenne célszerű, amelyek számos szempontból könnyebben kezelhetőek, egyszersmind elősegíthetnék a társadalmi fejlődést is. A politikai körülmények azonban nem tették lehetővé ennek a koncepciónak a megvalósulását.¹⁵

A fordulat éveit követően a területfejlesztési politika, illetve a településhálózat átalakítására vonatkozó átfogó terv kidolgozása az 1949-ben megalakult Területrendezési Intézet (TERINT) feladata volt, egészen 1951-es megszűnéséig.¹⁶ A TERINT a kezdetekben ipartelepítési kutatásokat végzett, 1949 decemberétől viszont közvetlenül az Országos Tervhivatal ellenőrzése alá került, ami által elvben megteremtődött a területi és gazdasági tervezés összhangja.¹⁷

A településfejlesztési politika fő feladataként egy, az ország egész területére, illetve a nagyobb régiókra kiterjedő nagyszabású urbanisztikai rendezési terv kidolgozása volt meghatározva, amely folyamat egybeesett az első öt éves terv előkészítő munkálatainak időszakával.¹⁸ Ebben a tervben, habár érintőlegesen a településfejlesztés irányelveit is hangsúlyozták, ezek valójában csupán pár odavetett megjegyzés erejéig szerepeltek. A tervben ugyanis nem csupán a legfontosabb gazdaságpolitikai célkitűzések érvényesültek, hanem annak hangsúlyozása is, hogy „a város és falu közötti különbségeket meg kell szüntetni, illetve meg kell teremteni annak gazdasági és társadalmi feltételeit”.¹⁹

Végül a központilag meghatározott településfejlesztési koncepció kidolgozására 1950 őszen került sor. Az ötvenes évek első felében, pontosabban 1952-ben viszont drasztikus változás történt a településfejlesztési politikában. A TERINT megszűnésével ugyanis egyértelművé vált, hogy az intézmény által képviselt úgynevezett urbanisztikai (a települések fejlesztésének és a területi tervezés fontosságának gondolatát magába foglaló) irányzat elvesztette dominanciáját a központi hatalom látószögéből. Az ország gazdasági vezetése ugyanis nem volt hajlandó anyagi és szellemi árat fizetni a településhálózat komplex fejlesztését illetően arra hivatkozva, hogy ez hátráltatná az ország előrehaladott iparosítási tendenciáját.²⁰ A településpolitikai gyakorlat alárendelt, egyoldalú függősége a gazdaságpolitikai célkitűzésektől egyértelművé vált, azonban ez nem érintett minden települést egyformán. Míg a főváros és a nehézipari, illetve bányászati központnak számító települések a beruházásoknak köszönhetően a rendszer nyertesei voltak, azonban a mezőgazdasági régiók és városok esetében a hatalmas méreteket öltő munkanélküliségnek köszönhetően megindult az elvándorlás, ezzel együtt pedig az ingázók száma is növekedett.²¹

Az ötvenes években az erőltetett iparosítás és az ideologikus politikai elképzelések jelentős mértékben meghatározták a települések helyzetét. A településpolitika – ami

¹⁵ Uo.

¹⁶ Rechnitzer 2004: 212.

¹⁷ Hajdú 1989: 96.

¹⁸ Belényi 1996: 87–88.

¹⁹ Berend 1985: 261.

²⁰ Belényi 1996: 102–103.

²¹ Uo.: 90–91.

kezdetben a radikális társadalomátalakítás egyik legfontosabb eszközének bizonyult – középpontjában az az állam állt, amely egymagában törekedett a regionális fejlődési folyamatok összességét kézben tartani. Az ötvenes évek erőltetett iparosítási programjának sok árnyoldala volt, azonban előnyös vonásokkal is rendelkezett, mint például Budapest centralizált szerepkörének csökkentése. Előbbiek közé tartozott többek között a nagyobb városok fejlesztését megcélzó abszolút koncentráció, aminek érdekes színtöltje volt az új városok létrehozása a semmiből, remek példája ennek a stratégiának többek között Sztálinváros létrejötte.²²

A településrendszerrel való komplex, tervszerű foglalkozás 1958-tól került vissza a napirendre, amikor is kormányhatározat született a regionális tervezés rendszeréről, ami már kiemelten fontosnak tartotta a fejlesztési javaslatok kidolgozását.²³ Az 1957 és 1961 közötti állapotvizsgálatok nyomán elindult az országos szintű településfejlesztési program tervezési szakasza.²⁴ A hatvanas évek eredménye volt az 1963-as *Országos Településhálózat-fejlesztési Tanulmányterv*, amely merőben új alapokra helyezte a településhálózat rendszerét, kijelölve annak fejlődési irányait és meghatározva funkcióját.²⁵ A tanulmányterv a többcentrumos regionális rendszer elvét szorgalmazta, ennek fényében az ország 9 régióra való felosztását Budapest, Miskolc, Debrecen, Szeged, Pécs, Győr Szolnok, valamint Székesfehérvár és Nagykanizsa központokkal, valamint további 82 regionális alközponttal. A keretterv megszületését követően 1971 márciusában az Országgyűlés elfogadta az *Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptiót*.²⁶

Az ötvenes és hatvanas évek településfejlesztési politikájának eredménye kapcsán azonban nem csupán a centralizációs törekvések dominanciáját, hanem a folyamat által generált társadalmi hatásokat is hangsúlyozni kell, ami az alulurbanizáció jelenségének kialakulását eredményezte. Ezt a folyamatot járja körül Konrád György és Szelényi Iván *A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai* című tanulmányában.²⁷ Konrád és Szelényi érvelésében az erőltetett iparosítás állt a középpontban, ugyanis az *iparosodás* üteme jóval megelőzte a *városodás* ütemét, ezáltal a munkahelyek számának növekedése megelőzte a városi lakóhelyek számát, ami főként az infrastruktúra rovására történt meg.²⁸ Mindennek a legfőbb oka a szerzők szerint főként az erőltetett iparosítás, ehhez kapcsolódóan pedig azok a területfejlesztési alapelvek, amelyek felülírták a területi igényeket, és mindent alárendeltek a tervutasításos rendszernek.²⁹ A szerzők a fentiekén túl az ingázással mint a szocialista korszak egyik legalapvetőbb társadalmi problémájával kapcsolatban is tesznek megállapításokat. Érvelésükben az ingázó életforma – amelynek okaként szintén az alulurbanizációt jelölik meg – nem választás kérdése, hanem

²² Valuch 2001: 52–53.

²³ Kőszegfalvi 2009: 575.

²⁴ Perczel 1966: 83.

²⁵ Rechnitzer 2004: 214–215.

²⁶ Kőszegfalvi 2009: 576–577.

²⁷ Konrád–Szelényi 1971.

²⁸ Konrád–Szelényi 1971: 2.

²⁹ Uo.: 24–28.

egyfajta kényszerhelyzet, hiszen ennek az életformának a megválasztását a szocialista gazdaságpolitika „nem tette személyes fogyasztói döntésük tárgyává”.³⁰

Országos politikai célkitűzések és demográfiai tendenciák a 70-es években

Míg a településpolitika kezdetekben igen ambiciózus célokat képviselt, addig a hetvenes évek politikai stratégiájának megfogalmazásakor már valamennyire figyelembe vették a realitásokat, a népjólét, az infrastruktúra és a településfejlődés állandó kiszorítottságát.³¹ Ennek eredménye lett a végleges *Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció* (OTK),³² mely feladatául tűzte ki Budapest túlcentralizáltságának megszüntetését, egyben a fejlesztések súlypontját áttéve az Alföldre és Dél-Dunántúlra; valamint faluközpontok létesítését főként aprófalvas térségekben; továbbá a nagyközségek várossá fejlesztését városiányos térségekben. Végül kialakításra került egy hierarchizált rendszer, melyben öt ellenpólus-nagyváros mellett alap-, közép- és felsőfokú ellátási területek létrehozása is kijelölésre került. A területi rendezés elve is szerepet kapott a tervben mint a területfejlesztés meghatározó eleme.³³

Habár a hetvenes évek településfejlesztési koncepciói által a falu és a város közelebb kerültek egymáshoz (a társadalmi kiegyenlítődés jegyében), azonban az életkörülmények terén ezek az elvek már nem érvényesültek.³⁴ Ezért a településfejlesztési politika egyik lényeges célja a községek népességmegtartó képességének erősítése és a falusi lakosság teljes társadalmi emancipációja volt.³⁵ Az irányítók azt az üzenetet próbálták közvetíteni a falusi lakosság irányába, hogy a társadalmi felemelkedés útja nem csupán az elvándorlásban rejlik, és „hogy a falu nem a múltból itt maradt, átmenetileg még létező településforma [...], hanem a fejlett szocialista társadalomba is beilleszthető”.³⁶ Valamint hogy „a népességmegtartó erő [...] rekompenzálhatja a kedvezőtlen anyagi feltételeket, a szolgáltatások hiányosságát, azaz elősegítheti az egyoldalú migrációs folyamatok lelassulását és esetleges megfordítását”.³⁷

A koncepció kidolgozói felismerték, hogy az ipartelepítés nem elegendő a területi egyenlőtlenségek mérséklésére. A folyamatos központosító törekvéseknek köszönhetően a kisebb települések népességmegtartó ereje tartósan negatív tendenciát mutatott a tárgyalt periódusban, szemben a korábban felvázolt célkitűzésekkel. Ennek egyik, a korszakban is nagy figyelmet kiváltó példája volt Gyűrűfű, egy 1974-ben teljesen elnéptelenedő baranyai aprófalú esete, amely jól illusztrálja az elvándorlási folyamat

³⁰ Uo.: 20.

³¹ Enyedi 1989: 62.

³² 1006/1971. (III.16.) Korm. szintű határozat a területfejlesztés irányelveiről, 1007/1971. (III.16.) Korm. szintű határozat az országos településhálózatfejlesztési koncepcióról. Törvények és rendeletek 1971: 544–551.

³³ Rechnitzer 2004: 215–216.

³⁴ Enyedi 1985: 18–19.

³⁵ Enyedi 1985: 21.

³⁶ Uo.

³⁷ Bóhm 1982: 134.

nagyságrendjét.³⁸ Ez az eset országos fogalommá tudott válni, bár itt az elnéptelenedés háttérében más okok (is) álltak, mint általában, hiszen az elvándorlás egyfajta kollektív döntés eredménye volt.³⁹ Gyűrűfű példája persze rávilágít számos, az elvándorlással kapcsolatos általános ok-okozati összefüggésre: az építési engedélyek körüli adminisztratív nehézségek; az egyes kistelepülésre erőltetett „szerep nélküli” pozíció és az abból eredő hátrányos megkülönböztetés; valamint a *központosítás/körzetesítés* kérdése annak minden következményével, főképpen az iskolák és egyéb intézmények felszámolásával együtt.⁴⁰ Hasonló jelenség hatására sok más település esetében is elvándorlásra kényszerült a falvak elitje és középrétege, ezzel elindítva az adott települést az elnéptelenedéshez vezető úton.⁴¹

Mivel az előzetes várakozásokkal ellentétben egyes aprófalvak nem néptelenedtek el teljesen, új lakóik (főként a kedvező ingatlanáraknak köszönhetően) szakmunkások, napszámosok lettek. Ez a folyamat a gettósodó aprófalvak megjelenéséhez vezetett. Ezenfelül azok az intézkedések is az OTK előzményeinek tekinthetők, amelyek a szegénység felszámolására irányultak. Ezen intézkedések egy része a cigánytelepek felszámolására irányult. Kemény István 1971-es országos vizsgálata⁴² azt mutatta ki, hogy a községekben élő roma közösség több mint 68%-a telepeken élt. E telepek felszámolásáért tett intézkedések hatása, azaz a roma családok beköltöztetése a falvakba, rövid időn belül társadalmi feszültséget generált. Ennek is köszönhető tehát a szegregáció ezen új formájának, a gettósodó aprófalvaknak a megjelenése.⁴³ A fejlesztési elképzelések korántsem tudták megvalósítani a célkitűzéseket, hiszen nem sikerült a főváros centralizált szerepkörének mérséklése, illetve súlyos ellentét alakult ki a kiemelt szerepkörrel rendelkező és a hátrányos helyzetben lévő települések között.⁴⁴

Az OTK eredményeinek visszasságaira helyezte a hangsúlyt Szelényi Iván is, aki 1973-ban a településfejlesztési koncepcióból adódó társadalmi egyenlőtlenségeket vizsgálva dolgozta ki a faluosztály (településosztály) elméletét mint egyfajta kísérletet arra vonatkozóan, hogy „a többlettermék-elvonás és a nemzetijövedelem-újrafelosztás rendszerében a különböző települések milyen helyzetet foglalnak el”.⁴⁵

Ennek jelentősége abban rejlett, hogy képes volt modellezni a településeken a hatvanas és hetvenes években végbement társadalmi folyamatokat.⁴⁶ Szelényi hipotézisének alapja, hogy a centralizációs törekvések, azaz a településfejlesztési és munkahelyteremtési újraelosztás, nem csupán azt a nemzeti jövedelmet vonták el a településektől, ami bekerült az állami költségvetésbe, hanem egyúttal újraértékelődött az állampolgárok

³⁸ Valuch 2001: 56. Gyűrűfű elnéptelenedése körülményeinek értelmezése kapcsán lásd: Majtényi 2019.

³⁹ Farkas 2017: 132.

⁴⁰ Havas–Schiffer 1983: 28–30.

⁴¹ Andorka 2006: 391.

⁴² Kemény 1974.

⁴³ Virág 2008: 17.

⁴⁴ Rechnitzer–Smahó 2011: 381–382.

⁴⁵ Szelényi 1990: 159.

⁴⁶ Valuch 2001: 56, 58.

kezében lévő nemzeti vagyon is.⁴⁷ Emellett az ingatlanpiac és a munkaerőpiac feltételei is átalakultak. Előbbi esetben megfigyelhető volt, hogy amíg kiemelt településeken felértékelődött az ingatlan, addig a kevésbé kiemelt településeken épp az ellenkezője történt; a munkaerőpiac szempontjából pedig a fejlődő településeken jelentősen megnőtt a munkaerő iránti kereslet, míg máshol a hasonlóan képzettek iránt megszűnt. Ennek a folyamatnak volt köszönhető, hogy a települési hierarchia két végpontja között áthidalhatatlan szakadék alakult ki. „Akinek jó helyen van, annak adatik, akinek rossz helyen van attól elvétetik”⁴⁸ – írta találoán Szelényi.

A hierarchiát alkotó településosztályok meghatározását számos tényező befolyásolta, főként a települések jogi státusza, valamint a települések *osztályjellege*, ami voltaképpen azt jelentette, hogy „egy-egy *településosztály* a társadalmi előnyök, illetve hátrányok felhalmozódásának meghatározott módszere”.⁴⁹ Szelényi elmélete szerint a településhierarchiában a falvak, kisebb települések és a városok osztálya külön tipológiát alkotott. A falvakon belül a szerző öt osztályt különböztet meg: (1) a *sorvadó tanyákat és falvakat*, amely települések kétségtelenül az újraelosztás rendszerének teljes köréből kimaradt térségek. Ezt a kategóriát követték (2) azok a folyamatosan *hanyagolt falvak*, amely községeket a rendszer még élni hagyta, azonban az elvándorlás így is jelentős mértékű volt, különösen a helyi társadalom felsőbb rétegei szempontjából kedvezőbb helyzetben lévő települések irányába. Az eddig említett településosztályokra a csonka társadalom volt jellemző. A következő kategóriát (3) a *stagnáló falvak* jelentették, amely települések – köszönhetően a megfelelő munkalehetőségeknek – nem lettek igazán vesztesei az elvándorlásnak; rendelkezésre álló fejlesztési alapjuknak köszönhetően, ami átlagosan évente 150-200 ezer forintot jelentett, pedig kommunális, infrastrukturális fejlesztések is kivitelezhetőek voltak. A falvak tipizálásának utolsó kategóriái (4) a *fejlődő*, illetve (5) a gyorsabb ütemű fejlődést produkáló, *városiasodó falvak* voltak. Utóbbi települések voltak a centralizációs folyamatok igazi nyertesei, hiszen kiemelkedő mértékben részesültek a nemzeti jövedelemből, ezáltal infrastrukturális, gazdasági fejlődésük figyelemreméltó volt. Ebbe a kategóriába 150-200 község volt sorolható, főként járási székhelyek, de egyéb települések is. A falvakkal ellentétben a városok tipizálása már nem volt ennyire összetett. A *Város I.* kategóriában azok a városok tartoztak, amelyek még szerényebb körülmények között élvezhettek bizonyos előnyöket. Alapvetően nem új városok, nem megyeszékhelyek tartoztak ebbe a körbe, és nem is az erős gazdasági bázissal rendelkezők, hanem olyan települések, amelyek a világháborút követően főként politikai-ideológiai okokból kifolyólag háttérbe szorultak (pl. Pápa, Kalocsa). Velük ellentétben a *Város II.* kategória birtokosai, vagyis a nagyobb városok és megyeszékhelyek voltak a politikai döntéshozatal abszolút kedvezményezettjei. A szerző tipológiai rendszerében végül külön kategóriában sorolta magát a fővárost.⁵⁰ Habár kétségtelen, hogy a településrendszerben lezajló folyamatokra érzékletesen rámutat ez az elmélet,

⁴⁷ Juhász 1988: 8.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Szelényi 1990: 159. Kiemelés – M.-Gy. G.

⁵⁰ Szelényi 1990: 160–163.

viszont az olyan jelenségeket, mint például az ingázás vagy annak mértéke, nem vette figyelembe.⁵¹

Településfejlesztési törekvések a nyolcvanas évektől a rendszerváltásig

Az 1971-ben megszületett Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió hiányosságai, negatív következményei már a hetvenes évek második felétől megmutatkoztak, bebizonyítva, hogy a megfogalmazott elképzelések nem alkalmasak sem a települések közötti feszültségek, sem a területi egyenlőtlenségek enyhítésére.⁵² Az OTK nemcsak a politikai rendszer diszfunkcióira mutatott rá, hanem a területi rendezés eddigi gyakorlatának hiányosságaira is.⁵³ Ennek a folyamatnak köszönhető a településfejlesztési politika utolsó nekifutási kísérlete, melynek első állomása főként az 1983-as miniszteri utasítás volt (7/1983. ÉVM), ami tulajdonképpen megszüntette a területi tervezés korábbi merev rendszerét.⁵⁴

A rendszerváltás előtti utolsó jelentős településfejlesztési koncepció a korábbi OTK módosításához kötődik 1985-ből. Az Országgyűlés 12/1980-85. számú határozatában módosította a korábbi érvényben lévő településfejlesztési koncepciót.⁵⁵ A határozat legfontosabb pontjai közé tartozott az arra való törekvés, hogy az urbanizáció súlypontjai a közepes méretű és kisvárosok legyenek, a nagyobb városok ezzel szemben ne növekedjenek extenzív módon. Emellett fontos része volt a módosító határozatnak annak megállapítása, miszerint az alapfokú oktatást helyi szinten, kis távolságban; a középfokú oktatást nagyobb városokban; a felsőfokú oktatás feltételeit pedig a fővárosban és a megyeszékhelyeken kell megteremteni. Továbbá a kedvezőtlen adottságú és aprófalvas térségeket kiemelten fejlesztendőként jelölték meg.⁵⁶

A korábbi településfejlesztési modell belső kritikája tehát erőteljesen jelen volt a hetvenes-nyolcvanas években, és ennek születtek is szemmel látható eredményei, azonban egyrészt az egyenlőtlen helyi és országos politika, másrészt a nyolcvanas évek egyre fokozódó finánciális problémái és pénzügyi válságai miatt nem kerülhetett sor radikálisabb változásokra.⁵⁷ Habár a szocialista településfejlesztési politika előnyeként tartható számon a megyeszékhelyek és egyéb regionális központok megerősödése, azonban a területi egyenlőtlenség leküzdésében nem sikerült maradandó változást elérni, hiszen ezek a területi aránytalanságok a szocialista rendszer összeomlását követően ismételt, gyakran még erőteljesebben láthatóvá váltak.⁵⁸

⁵¹ Valuch 2001: 58.

⁵² Kőszegfalvi 1994: 50.

⁵³ Rechnitzer–Smahó 2011: 385–386.

⁵⁴ Tanácsok Közlönye 1983/18. 560–571. Az építésügyi és városfejlesztési miniszter 7/1983. (Ép. Ért.23.) ÉVM számú utasítása a területrendezési tervek elkészítésének, jóváhagyásának, karbantartásának és módosításának rendjéről.

⁵⁵ Az Országgyűlés 12/1980–1985. számú határozata a terület és településfejlesztés hosszú távú feladatairól. Törvények és rendeletek 1985: 93–94.

⁵⁶ Rechnitzer–Smahó 2011: 385–386.

⁵⁷ Feitl 2011: 381.

⁵⁸ Valuch 2001: 58., Rechnitzer–Smahó 2011: 389.

A településfejlesztés megyei aspektusai az országos politikai döntések tükrében

A megyei politika jellegzetességei

Az országos szintű regionális politika sajátosságainak összefoglalását követően érdemes megvizsgálni Szabolcs-Szatmár megye legalapvetőbb, a terület- és településfejlesztés kiindulási pontjait képező politikai és demográfiai jellegzetességeit is. A hetvenes éveket megelőzően nem született egységes tervzet, ami összefoglalta volna a megye legfontosabb településfejlesztési feladatait, habár születtek a művelődéspolitikát, az egészségügyet, illetve a lakásproblémát érintő döntések. Az egységes megyei településfejlesztés jellegzetességeinek vizsgálatát illetően a hetvenes évek elején, illetve a nyolcvanas évek közepén (a korábbi településfejlesztési koncepció 1985-ös módosítása kapcsán) született két mérvadó koncepció, amelyek alapján kirajzolódnak a megyei politika legfőbb prioritásai.

A hetvenes évek településfejlesztési politikája, illetve az OTK a megyei politikai döntésekre is hatással volt. A helyi vezetés legfontosabb célkitűzése a településhálózat korszerűsítése volt (az OTK által hirdetett életkörülmény-kiegyenlítődés jegyében), illetve hogy egyes területek foglalkoztatottsági, termelékenységi és ellátási színvonalának közelítése mérsékelje az egyes területek népességének anyagi, kulturális színvonalában meglévő különbségeket. A hetvenes évek megyei településfejlesztésének elindítása az 1972. március 3-án a megyei tanács által elfogadott határozathoz kötődik, mely előírta az 1970 és 2000 közötti elérendő fejlesztéseket a területen, és ami 231 községet és várost érintett a megyében.⁵⁹ A határozat célja az volt, hogy a megye minden lakosa számára azonos lehetőségek legyen elérhetőek, és hogy senkit se érhessen hátrány területi eltérés miatt. Az előírások kiterjedtek a vízellátás és csatornázás fejlesztésére, a lakáshelyzet, a művelődési és egészségügyi ellátás, valamint a közúthálózat korszerűsítésére.⁶⁰ A nyolcvanas évek stratégiáját illetően az alapvető prioritások nem változtak a koncepcióban, azonban a foglalkoztatási feszültségek mérséklése mellett egy hatékonyabb iparszerkezetet is ambicionáltak a döntéshozók, illetve olyan megyei beruházások támogatását, amelyek megfeleltek volna a hosszú távú stratégiai feladatoknak.⁶¹ Összességében megállapítható, hogy a településfejlesztési törekvések alapvetően egységesek voltak, azonban nem lehet elvonatkoztatni attól a tényről, hogy a területi egyenlőtlenség, illetve az ország más megyéihez való felzárkózás gondolata alapján véve determinálta a megyei területfejlesztési politikát.

⁵⁹ Czibalmos 1972: 7.

⁶⁰ Uo.: 1–12.

⁶¹ Szabolcs-Szatmár megye terület- és településfejlesztésének hosszú távú feladatai, 1986. március 11., 24–27. MNL SZSZBML XXIII. 2., 143. k.

Településfejlesztési törekvések és a vállalati felelősségvállalás a megyében

A településfejlesztési törekvéseket illetően kifejezetten fontos hangsúlyozni a *vállalati felelősségvállalás* fogalmát, ami a településfejlesztés keretein belül valamennyi megszületett törvény, illetve határozat esetében hangsúlyossá vált. A vállalati tevékenységet illetően az általános érvényű jelenségek, illetve a speciális vállalati területek és törekvések egyaránt meghatározóak voltak. Jelen fejezetben a megyei vállalatok közül elsősorban – mások mellett – a *Szabolcs Megyei Állami Építőipari Vállalat (SZÁÉV)* tevékenysége fontos, amely számos intézményt fenntartott a térségben, valamint szállásokat és munkásszállókat is bérelt szerte a megyében. Főként a vállalat szociálpolitikai/településfejlesztési stratégiájának legfontosabb pontjait vizsgálom meg. A SZÁÉV 1949-től kezdve a megye gazdasági életének fontos részét képezte, *dolgozók több mint kétharmada pedig ingázó volt*. A vállalat már a kezdetektől megfogalmazott szociálpolitikai célkitűzéseket, ebbéli tevékenységi szintje pedig sokrétű volt, összhangban a politikai vezetés által előírt intézkedésekkel.

A megyei vállalatok mellett az országos vállalatok tevékenysége is rendkívül fontos volt a megye életében. Különösképpen igaz volt ez a hatvanas évektől kezdve, köszönhetően az 1950-es évek második felében megváltozott országos településfejlesztési koncepciónak, melynek középpontjában a Rákosi-rendszer által képviselt erőltetett iparosítási program, illetve a II. hároméves terv felülvizsgálata állt.⁶² Ennek a folyamatnak köszönhető a *Taurus Gumigyár*⁶³ megjelenése a megyében. A Taurus szociálpolitika stratégiájában a korszakban végig kiemelt szerepet játszott a kihelyezett nyíregyházi üzem ingázó munkásai érdekeinek figyelembevétele.⁶⁴

A későbbiekben a vidéki ipartelepítés gondolta továbbra is terítéken volt, az érintett városok száma pedig folyamatosan bővült. Ennek eredményeképpen a megyeszékhelyek mellett kisebb városok is fontos gazdaságstratégiai célpontoknak minősültek. Ennek következményeképpen a megye esetében is kisebb-nagyobb vállalatok vetették meg a lábukat több településen. Jelen esetben a hetvenes években Mátészalkán megjelenő Magyar Optikai Művek (MOM) tevékenységére helyeztek hangsúlyt, ami a Taurus mellett ugyancsak fontos ingázási csomópont volt.⁶⁵

A MOM megjelenése a településen a hetvenes évek hosszú távú településfejlesztési koncepciójával összhangban történt az 1971 és 1975 közötti időszakban.⁶⁶ A településfejlesztési politikában a hetvenes évektől éreztette hatását az ingázás jelensége a politikai döntéshozatal számos területén, a vállalati felelősségvállalás hangsúlyozásával, a művelődéspolitikától a közlekedéspolitikán át a lakásépítési programokig.

⁶² Germuska 2012: 55–56.

⁶³ A gumigyár 1963-ban vette fel az Országos Gumiipari Vállalat, 1973-ban pedig a Taurus Gumiipari Vállalat nevet.

⁶⁴ Taurus kihelyezett üzemegységek Nyíregyháza mellett Szegeden és Vácon is működtek.

⁶⁵ Tatai 1981: 178. Az 1970-es években Mátészalka mellett az ország számos pontján létesített kihelyezett üzemegységet a MOM: Dunaújvárosban, Zalaegerszegen és Komlóban is. 1975-re a vállalat vidéki üzemegységeiben dolgozók száma 2200 fő volt. Imre et al. 2015: 20.

⁶⁶ Imre et al. 2015: 19.

Művelődés

A hivatalos politikai felfogás a művelődéspolitika kapcsán az ingázók körét is igyekezett bevonni a „szocialista kultúrába”. E folyamatnak egyrészt célja volt az iskolázottsági mutatók javítása, másrészt *a kultúra és az ember közötti szorosabb kapcsolat kialakítása*.⁶⁷ A valóságban azonban az érintettek nagy része egyáltalán nem volt befogadó, hiszen a bejáró munkások egyáltalán nem voltak fogékonyak arra, hogy maguk is részesei legyenek ilyen akcióknak. Ezt a tényt többek között munkásszállásokról szóló tanulmányok is igazolják, hiszen a munkásszállások lakóinak érdeklődését nem keltették fel a kulturális programok. Ráadásul e programok esetében nem csupán a nevelő szándék, de a kulturált szórakozás sem volt biztosítható.⁶⁸ Lényegében egy kettős struktúra megléte fedezhető fel a településfejlesztési politika e területén: habár a valóság negatív képet festett, a politikai vezetés és a hivatalos sajtó igyekezett egy olyan közművelődési struktúrát kialakítani, melynek alapját a valóságtól eltérő eszményi kép szolgáltatta. E fejezet célja ennek a közművelődési stratégiának bemutatása a megyén belüli ingázókra vonatkozóan.

A távolsági ingázás és a művelődés összefüggései már az 1960-as évek közepétől szerepeltek a megyei vezetés napirendjén. Erre példa egy 1964-es jelentés, amiben szerepelt egyrészt levelező, esti iskolák létrehozásának terve, másrészt a MÁV részéről kultúrkocsik kialakítása.⁶⁹ A kérdés a szélesebb nyilvánosságban is megjelent, ahol a távolsági ingázók ügye mellett a megyén belüli ingázók helyzete is felületet kapott. Egyrészt Záhonyban született jelentős eredmény, ahol a sajtó már 1965-ban beszámolt bizonyos lépésekről.⁷⁰ A határ menti település már a kezdetektől fogva aktívan kivette a részét a bejáró munkások számára szervezett kulturális rendezvényekből. Ennek jegyében a hatvanas évek második felétől rendszeresen szerveztek várótermekben kulturális programokat, elsősorban könyvkölcsönzés, különféle ismeretterjesztő programok, „gördülő kulturális vagonok” formájában.⁷¹ A filmvetítések is népszerű programnak számítottak a váróteremben várakozó tömeg számára, ami havonta 1000-1200 várakozó munkás számára jelentett kikapcsolódást.⁷² A vetítések alkalmával általában ismeretterjesztő, valamint balesetvédelmi és egészségügyi felvilágosító filmeket, valamint ipari tévékamerák felszerelésével helyi műsorokat mutattak be a közönségnek. A rendszeres vetítések mellett állomási könyvtár is működött a településen.⁷³ A továbbiakban az ügy még

⁶⁷ Bartha 2009: 163.

⁶⁸ Kohut 2010: 74.

⁶⁹ Jelentés a Szabolcs-Szatmár megyében végzett brigádvizsgálatról, 1964. március 9. 26. MNL SZSZBML XXXV. 31., 49. d., 26. ő. e.

⁷⁰ Kelet-Magyarország 1965. december 3. 3., 1966. október 28. 1.

⁷¹ A MÁV már évekkel korábban is kísérletezett kulturális vagonok üzembe helyezésével, kialakításával, azonban Záhony esetében csak 1969-ben merült fel ennek lehetősége. Tervbe vették olyan vagonok kialakítását is, amelyek képzőművészeti kiállítások helyszínül szolgáltak volna. Kelet-Magyarország 1969. augusztus 8. 3.

⁷² A filmvetítések népszerűsége töretlennek tűnt 1968-tól kezdve. 1969-ben már több mint tizennégyezer munkás számára jelentett kikapcsolódást az évi 45 filmvetítés. Kelet-Magyarország 1970. január 15. 8.

⁷³ Kelet-Magyarország 1968. március 31. 4., 1971. június 30. 5.

nagyobb nyilvánosságot kapott a megyei napilapban. Olyan eseményekről is beszámolt a sajtó, amelyek Záhonyon kívül szerveződtek: kísérleti szórakoztató kultúrprogram *Szombat esti beszélgetések* címmel Vaján, mozgó könyvkölcsönzés Mátészalkán.⁷⁴

A hetvenes évektől azonban más területen is jelentős változások történtek az ingázók ügyében, aminek háttérben főként intézményi jellegű átalakulások, másrészt politikai döntések sorozata állt. Ennek a folyamatnak fontos eleme volt a Megyei Tanács alá tartozó *Közművelődési Bizottság*, amely 1974-ben vált ki az *Oktatási, Közművelődési és Ifjúságpolitikai Bizottságból*, és ténylegesen 1975-től kezdte meg működését.⁷⁵ A bizottság támogató, koordinációs és ellenőrző tevékenységet látott el, feladatköre kiterjedt a felnőttoktatás ügyére, az iparban és a mezőgazdaságban dolgozók, valamint a bejáró munkások kulturális helyzetének kezelésére. Ezenfelül az MSZMP KB 1974-es határozata tekinthető mérvadónak, amely hangsúlyozta azt a célkitűzést, hogy „a művészeti értékek a nagyközönséghez valóban eljussanak, [...] a szocialista világnézetet és erkölcsöt formáló művek a köztudat részévé váljanak”.⁷⁶ A politikai döntéshozatali folyamat végeredménye viszont az 1976-os közművelődési törvény lett, amely az állami szervek, a társadalmi szervezetek, a vállalatok és a szövetkezetek közös feladataként jelölte meg az úgynevezett „közművelődésben hátrányos helyzetű dolgozók”, tehát a tanyákon élők, a munkásszállások lakói, illetve a bejáró munkások művelődésének elősegítését.⁷⁷ A közművelődési törvény megszületése és végrehajtása a politikai vezetés számára kiemelten fontos volt. A megfelelő intézkedések meglétének utólagos ellenőrzése gyakori jelenségnek számított, különösen a hetvenes évek második felében. Az ellenőrzések alkalmával nem csupán a megfelelő intézményi háttér kialakítása volt fontos szempont, hanem a vállalati vezetés lojalitása, valamint a megszervezett kulturális rendezvények minősége, illetve mennyisége is.⁷⁸

A közművelődési törvényben foglaltak végrehajtásának első számú előfeltétele volt egy megfelelő intézményi háttér kialakítása. A vállalatokat a törvényben foglaltak értelmében kötelezték, hogy ún. *Művelődési Bizottságokat hozzanak létre*.⁷⁹ Ezek a bizottságok közvetlenül a vállalati szakszervezeti bizottság és a gazdasági vezetés alá rendelt koordinációs feladatokat ellátó egységek voltak. Kezdetben ötven kiemelt vállalat esetében kezdtek meg tevékenységüket, azonban ez a kör a későbbiekben kibővült. Az Országos Közművelődési Tanács és a Szakszervezetek Országos Tanácsa által e tárgyban közösen jegyzett határozat ennek értelmében 1977 végéig szükségesnek ítélte további bizottságok

⁷⁴ Kelet-Magyarország 1970. szeptember 23. 3., 1975. április 11. 5.

⁷⁵ Beszámoló a Közművelődési Bizottság tevékenységéről 1978. június 8. 3. MNL SZSZBML XXIII. 1., 24. k.

⁷⁶ Valuch 2006: 613.

⁷⁷ 1976. évi V. törvény a közművelődésről. Törvények és rendeletek 1976: 46–54.

⁷⁸ Szabolcs-Szatmár Megyei Népi Ellenőrzési Bizottság: Vizsgálati program a közművelődésről szóló 1976. évi V. törvény végrehajtásának ellenőrzése a gazdálkodó szerveknél című vizsgálatához, 1978. július 14. 1. MNL SZSZBML XXIX. 116., 220. d.

⁷⁹ Az Országos Közművelődési Tanács elnöksége és a Szakszervezetek Országos Tanácsa elnöksége 25.002./1976. (VI.22.) számú közös határozata a vállalati művelődési bizottságok létesítéséről. Művelődésügyi Közlöny 1976. szeptember 3. 705.

megalakítását a további vállalatok esetében is.⁸⁰ A bizottság tevékenysége és hatásköre széles körű volt, kiterjedt a felnőttoktatás, illetve a munkahelyi művelődés koordinálására, a szocialista brigádok művelődési tevékenységének támogatására, műveltségi programok szervezésére. A vállalatnál és a hozzá tartozó intézményekben (például a munkásszállásokon) zajló közművelődési tevékenység támogatásán túl voltak egyéb hatáskörei is. Kiemelten fontos feladata volt az ifjúság kulturális lehetőségeinek fejlesztése mellett színházi előadásokon, illetve hangversenyeken való részvétel lehetőségének megteremtése, valamint a könyvtári tevékenység, a könyvkölcsönzés lehetőségének folyamatos biztosítása.⁸¹

A megfelelő intézményi keret megteremtése mellett olyan újszerű programok és lehetőségek jelentek meg, amelyek teljes mértékben megfeleltek a hivatalos politikai direktívának. Ennek egyik megnyilvánulása volt többek között a *bejárók klubjának* alapítása, ami számos vállalatnál megfigyelhető volt.⁸² A MOM mátészalkai üzeme is kialakított efféle dolgozói részére. Habár a fővárosi székhellyel rendelkező MOM Művelődési Központ jelentette a vállalat közművelődési tevékenységének elsődleges bázisát, azonban a vállalat számára a megyében dolgozó bejáró munkások helyzete is kiemelten fontos volt. Az új közművelődési irányvonal a vállalat életére is nagy hatással volt, ennek alapjait egy 1974-ben megjelent cikk vázolta fel: egy úgynevezett „kultúrkombinát” kialakítása volt a cél a munkások számára, melynek részét képezte a mozi, a bejáró dolgozók pihenőhelye és egy klubhelyiség.⁸³ Az 1970-es években tehát, mint ahogy az idézett cikkből is kiderül, nagy gondot fordítottak a bejáró munkásréteg igényeinek kielégítésére.⁸⁴ Ezek a törekvések a nyolcvanas években is meghatározóak voltak. A vállalati beszámolók nem csupán az erre a célra szánt költségvetést tisztázták, hanem színes programkínálatot is tartalmaztak.⁸⁵

⁸⁰ Melléklet az OKT-SZOT 25.002/1976. (VI.22.) számú határozatához: Irányelvek a vállalati művelődési bizottságok létesítéséről szóló határozat végrehajtásához. Művelődésügyi Közlöny 1976. szeptember 3. 706.

⁸¹ Uo.

⁸² A hetvenes, illetve a nyolcvanas éveket végigkísérték a munkásművelődés fejlesztésére irányuló erőfeszítések, a központi hatalom, a helyi szervek (kisebb városok és falvak esetén is) és a vállalatok (Mezőgépezetek, papírgyárak, konzervgyárak) részéről egyaránt. Kelet-Magyarország 1979. szeptember 16. 3., 1980. október 16. 3.

⁸³ Kelet-Magyarország 1974. december 28. 3. A mátészalkai MOM-ban a dolgozók összlétszáma jelentősen, több mint kétszeresére emelkedett 1971-ről (104) 1972-re (332). Beszámoló a vállalat 1972. évi gazdasági tevékenységéről 1973. március 5. 13. MNL OL XXIX F-291., 27. d., 14. ő. e.

⁸⁴ A kulturális igények kielégítésének egyik legképebb példája a *pincklub* nevű létesítmény volt, ami 1973-tól kezdve hétfőnként és szerdánként meghirdetett foglalkozások, szombatoként pedig szórakoztató programok (pl. disc jockey-est) színhelyeként szolgált a mátészalkai üzemegegység dolgozói számára. A pincklub mellett ugyancsak az 1970-es évek elejétől kezdte meg működését a *Fókusz ifjúsági klub* is, ami minden héten kedden és pénteken 17 és 22 óra között jelenthetett tartalmasabb kikapcsolódást elsősorban az ifjabb generáció számára. A klubok mellett 1975-től a *Fókusz irodalmi színpad* is színvonalas programot kínált a dolgozók számára. MOM Fókusz 1973. április 30. 3., 1973. szeptember 17. 5., 1973. december 10. 2., 1976. március 29. 4. Vö. MNL OL XXIX F-291., 195. d., 198. d.

⁸⁵ A vállalat egy 1981. évi beszámoló szerint 313 ezer forintot szánt a vidéki gyáregységek számára programok szervezésére, és további 400 ezer forintot a vállalati kultúrház fejlesztésének támogatására. Beszámoló

Habár a hatvanas évek első felében is voltak kezdeményezések a kulturális színvonal bővítése céljából, a Taurus esetében a megyei ingázók művelődési helyzetét is figyelembe vevő intézkedések igazán csak a hetvenes évek második felétől léptek életbe.⁸⁶ Ennek hosszabb távú eredményei pedig csupán a nyolcvanas évek elején megszületett szociológiai felmérésekben és tervezetekben követhetők nyomon.⁸⁷ A vállalat fővárosi és vidéki üzemegységeinek állapotfelmérése kapcsán kiderült, hogy minden művelődéspolitikai törekvés ellenére a vállalat csupán egy művelődési otthonnal rendelkezett, ami a *Taurus Abroncsgyár*, a *Taurus Gépgyár* és *Taurus Központ* közös létesítményeként funkcionált – a fővárosban. A klubhelyiségek esetében már a vidéki üzemegységek fel tudtak mutatni néhány darabot. Az abroncsgyár, a gépgyár, illetve a Taurus Központ egy közös klubot üzemeltetett (emellett az abroncsgyárnak volt egy további klubhelyisége), ezeken felül pedig a szegedi és váci üzem, valamint a Taurus Kereskedelmi Központ rendelkezett effélével. A nyíregyházi gyáregység ebből a szempontból kiemelkedő jelentőségű volt, hiszen az üzem öt (!) klubhelyiséggel rendelkezett. A művelődési házak és klubok mellett könyvtárak is működtek szép számmal szerte az országban. Letéti könyvtárak többek között az abroncsgyárban (1), a gépgyárban (1), a Taurus Kereskedelmi Központban (1), valamint a Taurus Központban (2), működtek, míg normál jellegű könyvtárral a nyíregyházi (1), valamint a váci gyáregység (1), emellett a Műszaki Gumigyár (1) és a Campingárugyár (1) rendelkezett.⁸⁸

A Taurus felmérései a kulturális programok kapcsán a munkások által kiváltott reakciókat is figyelemmel kísérték azáltal, hogy folyamatosan monitorozták a termelési tanácskozásokon, illetve a szocialista brigádvezetők tanácskozásain történeteket.⁸⁹ A VI. ötéves terv szociálpolitikai tervezetének előkészítési folyamata kapcsán többek között a Nyíregyházi Gumigyár munkássága körében is végeztek felmérést. Ez alapján kiderült, hogy a szocialista brigádok megkérdezett tagjai nagy arányban nem vettek

---

moló az 1980. évi és az V. ötéves terv szociálpolitikai feladatainak fejlesztéséről, 1981. március. MNL OL XXIX F-291., 19. d. A vállalat jelentős összeget szánt az 1980-as évek folyamán is a vállalati kulturális lehetőségek biztosítására. Míg ez az összeg 1981-ben 345 ezer forintot (melynek jelentős része a vidéki gyáregységek számára volt felhasználandó), addig 1982-ben 457 ezer, 1983-ban 565 ezer, 1984-ben 536 ezer, 1985-ben 700 ezer, 1986-ban pedig 1 millió 691 ezer forintot. Tájékoztató a Kollektív Szerződés 1986. évi beszámolójához, 1987. március 16. MNL OL XXIX F-291., 16. d.

⁸⁶ A vállalatot illetően már 1972-ben tervbe vették egyfajta „társadalmi ellenőrzési mechanizmus” létrehozását, ami alapjául szolgált volna az adott évre tervezett jóléti, egészségügyi és szociális fejlesztéseknek. Az ennek kapcsán felmerült észrevételek előterjesztése a vállalat alapszervezetei és a pártszervezet számára a Szakszervezeti Bizottság feladatkörét képezte. Az MSZMP OGV Bizottsága és a Társadalmi Szervek 1972. évi intézkedési terve, 1972. január 24. MNL OL XXIX F-55., 303. d.

⁸⁷ A fővárosi és vidéki üzemegységek állapota kapcsán a Taurus munkásszociológiai tevékenységének köszönhetően lehet többet megtudni, ami a hetvenes évek második felétől bontakozott ki. (Azonban a művelődési tevékenység kapcsán 1980–1981. évi állapotokat tükröz.) Az ennek kapcsán elkészített felmérések célja egyrészt a vállalat dolgozóinak helyzetét felmérő, valamint a vállalat dolgozóinak javaslatait figyelembe vevő felmérések elkészítése volt. Schenker 1982: 326.

⁸⁸ A VI. ötéves terv időszakra vonatkozó komplex munkaügyi intézkedési terv feladatainak végrehajtása. Szociálpolitikai intézkedések III/2. melléklet, 1982. április 8. MNL OL XXIX F-55., 181. d.

⁸⁹ Schenker 1982: 326.

részt kulturális programokban, a legnépszerűbb okok között pedig egyrészt az ingázás, az állandó utazás szerepelt, másrészt egyéb családi okok.⁹⁰

Az országos vállalatok mellett a megyeiek is kivették részüket a közművelődési tevékenységekből. A SZÁÉV esetében ugyancsak különleges szerepet töltött be a megfelelő művelődési viszonyok kialakítása, hiszen nem csupán a bejáró munkások, hanem a meg-lévő, állandó jelleggel működő munkásszállók lakói számára is fontos volt a kulturális lehetőségek biztosítása.⁹¹ A naponta ingázók számára ebben az időszakban kihelyezett rendezvények (ismeretterjesztő előadások, „Ki nyer ma?” vetélkedő) megszervezésére került sor.⁹² Irodalmi színpadok és ifjúsági klubok megalapításán túl (Tungsram, Kisvárdai) a másik népszerű kezdeményezés a „buszrádió”, más néven „ingázó rádió” volt, ami tulajdonképpen információs program – vállalati élet, politikai események – sugárzását jelentette a munkásszállító buszokkal utazók számára. A megyei vállalatok közül a KEMÉV (Kelet-magyarországi Közmű és Mélyépítő Vállalat, Nyíregyháza) is tett ilyen jellegű lépéseket.⁹³ A vállalati tevékenység fontos részét képezte emellett a szakmai, iskolai képzés elősegítése, letéti könyvtárak létrehozása is, amelyek egyaránt hozzájárultak a bejáró munkások művelődésének elősegítéséhez.⁹⁴ 1977-ben már jó néhány intézmény (Nyíregyházi Konzervgyár, Taurus Gumigyár, KEMÉV, Tiszavasvári Alkaloida Gyógyszervegyészeti Gyár, SZÁÉV) rendelkezett állandó könyvtárral.⁹⁵ A vállalatok és a megyei művelődési központok összefogásának eredményeképpen 1979-től színesítette a kulturális palettát a „munkásművelődési hetek” néven évente megrendezett rendezvény. A programsorozat szervezéséből és lebonyolításából kezdetben még csak a nyíregyházi székhellyel rendelkező vállalatok vették ki részüket, azonban viszonylag széles körű programlehetőséget kínált a megye ipari dolgozói számára.⁹⁶ A nyolcvanas évekre a helyzet nem sokat változott, a vállalatok még inkább kivették részüket a művelődést közvetítő tevékenységből, a vállalati bejárók klubja továbbra is népszerűségnek

⁹⁰ A megkérdezettek 33%-a (22 fő) saját bevallása szerint gyakran vett részt kulturális tevékenységben, míg 48,5% (32 fő) nem mindig, 15,2% (10 fő) nagyon ritkán, 3% (2 fő) pedig egyáltalán nem. Az okok a következők voltak: 10 fő (14,1%) az ingázással járó problémákat, 17 fő (23,9%) családi okot, 8 fő (11,3%) a kevés szabadidőt, 12 fő (16,9%) a több műszakot, 12 fő (16,9%) a szervezési problémákat, 7 fő (9,9%) az érdektelenséget, 3 fő (4,2%) a kulturális programok alacsony színvonalát, 2 fő (2,8%) pedig egyéb tényezőket jelölt meg a távolmaradás okaként. A VI. ötéves terv szociálpolitikai tervfejezetét előkészítő vizsgálat a szocialista brigádok bevonásával a Nyíregyházi Gumigyárban. 38. számú táblázat, 1–2. MNL OL XXIX F-55., 109. d.

⁹¹ A vállalat esetében a munkásszállók lakóinak száma a közművelődési törvény életbe lépése idején 920 fő volt. Jelentés a közművelődési párthatározat és törvény végrehajtásának eredményeiről, gondjairól, tennivalóiról a SZÁÉV-nál, 1977. július 4. 6. MNL SZSZBML XXXV. 75., 16. d., 1. ő. e.

⁹² Jelentés a közművelődési párthatározat és törvény végrehajtásának eredményeiről, gondjairól, tennivalóiról a SZÁÉV-nál, 1977. július 4. 10–17. MNL SZSZBML XXXV. 75., 16. d., 1. ő. e.

⁹³ Kelet-Magyarország 1977. január. 23. 7., 1975. szeptember. 23. 2., 1976. június. 22. 2.

⁹⁴ Kelet-Magyarország 1976. december 12. 2.

⁹⁵ Seregi 1977: 40. A SZÁÉV kapcsán mindezt vö. Jelentés a közművelődési párthatározat és törvény végrehajtásának eredményeiről, gondjairól, tennivalóiról a SZÁÉV-nál, 1977. július 4. 10–17. MNL SZSZBML XXXV. 75., 16. d., 1. ő. e.

⁹⁶ Kelet-Magyarország 1979. május 12. 2.

örvendett.⁹⁷ Azonban a helyzet olyan szempontból nem volt kedvezőnek mondható, hogy a vasúti és autóbusz-állomások többségén még mindig nem volt lehetősége a munkásoknak várakozási idejük hasznosabb eltöltésére.⁹⁸ A kivétel ezalól a nyíregyházi vasútállomás volt, ahol „ideiglenes mozit” alakítottak ki 1978-ban.⁹⁹

Közlekedéspolitika

A művelődéspolitika mellett a közlekedéspolitika területén is érezte hatását az ingázók számának erőteljes megnövekedése. Míg a hatvanas években nem történtek lényeges lépések addig a hetvenes években ez a helyzet megváltozott. A hosszú távú fejlesztési tervezetek alapján világossá vált, hogy a politikai vezetésnek is törekednie kell a megyén belüli ingázók egyre növekvő tömegének napi munkavégzéséhez elengedhetetlen autóbusz- és vonatközlekedés fejlesztésére.

Egy 1976-os jelentés például már nagy hangsúlyt fektetett a bejáró ingázók helyzetére, amely esetben „[...] a fő feladat a kulturáltság és hatékonyság biztosítása, kialakítása. Ezek *döntően vállalati feladatot jelentenek.*”¹⁰⁰ A helyi vezetők egyértelmű álláspontja tehát az volt, hogy a vállalatok felelősek a megyei közlekedéspolitika ilyen jellegű célkitűzéseinek megvalósításáért.

Ennek érdekében a vállalatok törekedtek a mindennapi közlekedés megkönnyítésére – erre jó példa a vállalati munkásszállító buszok megjelenése. A vállalati munkásszállítás szabályozására már a hatvanas évektől sor került. Ennek keretében, többek között, meghatározták, hogy a szolgáltatás igénybevételének feltételeit rögzíteni kell a kollektív szerződésben.¹⁰¹ A vállalati kollektív szerződés nem csupán azoknak a körét határozta meg, akik igénybe vehetik a szolgáltatást,¹⁰² hanem annak térítési díját is.¹⁰³ Ebből a szempontból

⁹⁷ Ezek a klubok 1976-ban hetente átlagosan 100-150 fős létszámmal működtek. Kelet-Magyarország 1976. április 2. 2.

⁹⁸ Kelet-Magyarország 1980. október 16. 3.

⁹⁹ „Ideiglenes mozik” kialakítására a vasúti várótermekben a bejáró munkásokat foglalkoztató vállalatok és a Megyei Moziüzemi Vállalat által kötött szerződés értelmében került sor. Ennek alapján a megyében a legtöbb bejáró munkást foglalkoztatott vállalatoknak kötelezővé tették, hogy szerződést kössenek a Megyei Moziüzemi Vállalattal. Ebben rögzítették, hogy mekkora összeget ajánl fel az adott cég erre a célra. A havi 20 alkalommal megszervezett filmvetítés minimum 2000 forintot jelentett, a napi 1 órás vetítés 50 főre tekintve 2 forintot. Együttműködési megállapodás a Szabolcs-Szatmár Megyei Moziüzemi Vállalat és a Szabolcs-Szatmár Megyei Állatforgalmi és Húsipari Vállalat között, 1978. augusztus 2. MNL SZSZBML XXIX. 116., 220. d. Vö. Kelet-Magyarország 1978. május 27. 3.

¹⁰⁰ Jelentés a Végrehajtó Bizottsághoz a megye tömegközlekedésének és munkásszállításának helyzetéről, 1976. március 18. MNL SZSZBML XXIII. 2., 99. k. Kiemelés – M.-Gy. G.

¹⁰¹ A munkaügyi miniszternek és a SZOT Elnökségének irányelvei a vállalati kollektív szerződések megkötéséhez. Munkaügyi Közlöny 1967. október 23. 257.

¹⁰² A kedvezményezettek közé tartoztak többek között a fizikai dolgozók, valamint azok a több műszakban dolgozó alkalmazottak is, akik nem tudtak a műszak megkezdéséhez igénybe venni más menetrend szerinti járatot. A Taurus Gumiipari Vállalat 1981–1985. évre vonatkozó kollektív szerződése 33. MNL OL XXIX F-55., 178. d.

¹⁰³ Az 1967-ben kiadott irányelvek szerint azoknál a vállalatoknál, ahol eddig is térítés nélkül szállították a munkásokat, ott továbbra is érvényben volt a kedvezményes utaztatás, más, újabb vállalatokra azonban

tehát a vállalati munkásszállító buszok folyamatos beszerzése és üzemeltetése jelentette az intézkedési tervek egyik sarokkövét. A korábbi rendelkezésekkel ellentétben a vállalati felelősségvállalás e formája azonban csak a hetvenes évektől jelent meg a térségben.

A SZÁÉV mint a megyei ingázás egyik legfontosabb gócpontja¹⁰⁴ már jóval az 1976-os helyzetjelentés előtt gondoskodott ingázó munkásai számára a mindennapos közlekedési nehézségek enyhítéséről.¹⁰⁵ Már 1972-ben a Budapesti Közlekedési Vállalattal (BKV) együttműködve megtörtént az autóbuszok beszerzése.¹⁰⁶ Habár az autóbuszflotta fejlesztése az 1970-es évek óta kiemelt prioritást élvezett, azonban a szállítási gondokat így sem lehetett teljes mértékben mérsékelni, így további járművek beszerzésére volt szükség.¹⁰⁷ Ez az igény az V. ötéves vállalati terv célkitűzései között is szerepelt.¹⁰⁸ Ennek ellenére a dolgozók szállítása továbbra is nagy gondot jelentett a vállalati vezetés számára, hiszen 1976-ban a Mátészalkán és Nyíregyházán üzemeltetett, állandó jelleggel működő munkásszállókon kívül nem üzemelt más ilyenfajta létesítmény a megyében. A rendelkezésre álló, kényszerűségből a személyszállításba bevont tehergépkocsik korszerűtlensége is gondot okozott. Emellett a naponta bejáró munkások esetében a lakóhely szerinti megoszlás is rendkívül szórta volt a maga 30-35 km-es vonzaskörzetével. A közforgalmi járművek menetrendje sem igazodott a munkaidőhöz, így a meglévő autóbuszflotta mellett a menetrend szerinti járatok igénybevétele szóba sem jöhetett. 1976-ban a korábbi 8 munkásbusz helyett már 44 munkásjárat működött. Ebből a célból a vállalat részéről 13 saját autóbusz, a VOLÁN-nal megkötött szerződés értelmében 6 autóbusz, illetve 25 tehergépkocsi állt rendelkezésre.¹⁰⁹

---

ez nem vonatkozott. A munkaügyi miniszternek és a SZOT Elnökségének irányelvei a vállalati kollektív szerződések megkötéséhez. Munkaügyi Közlöny 1967. október 23. 257. A későbbiekben törvényi kereteken belül előírták, hogy a térítési díj mértéke nem lehet kevesebb, mint a személyi vonatok II. osztályán fizetendő utazási költség ugyanarra a távolságra vonatkozóan. A munkaügyi miniszter 18/1979. (XII.1.) MüM. rendelete egyes szociális-kulturális juttatásokról. Munkaügyi Közlöny 1979. december 30. 294.

¹⁰⁴ 1975-ben a SZÁÉV naponta bejáró dolgozóinak száma 2170 fő volt. Jelentés a közművelődési párthatározat és törvény végrehajtásának eredményeiről, gondjairól, tennivalóiról a SZÁÉV-nál, 1977. június 4. 6. MNL SZSZBML XXXV. 75., 16. d., 1. ő. e.

¹⁰⁵ A vállalati munkásszállító buszok megjelenése mellett az ún. buszbizalmiaknak is fontos szerep jutott, hiszen feladatuk volt, hogy folyamatosan figyelemmel kísérjék a buszok utasainak érdeklődését annak érdekében, hogy „ne a kocsmá előtt álljanak meg”. Jelentés a bejáró dolgozók helyzetéről vállalatunknál, 1978. június 27. 5. MNL SZSZBML XXXV. 75., 17. d., 10. ő. e.

¹⁰⁶ Egy 1972. évi jelentés szerint a SZÁÉV és a BKV közötti megállapodás értelmében az évben 8 darab autóbust, 1973-ban pedig további 2 darab buszt helyeztek üzembe. Jelentés a dolgozók élet- és munkakörülményeinek javítására vonatkozó MSZMP Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottság Végrehajtó Bizottsága 1972. január 12-ei határozatának végrehajtásáról (1973. év értékelése), 1974. április 8. 7. MNL SZSZBML XXXV. 75., 12. d., 2. ő. e.

¹⁰⁷ Jelentés a szakszervezeti munkával kapcsolatos párthatározatok végrehajtásának tapasztalatairól. Élet- és munkakörülmény alakulása, 1974. november 6. 6. MNL SZSZBML XXXV. 75., 12. d., 3. ő. e.

¹⁰⁸ Az V. ötéves terv keretein belül 1975-ben 8, 1976-ban 6, 1977-ben 2 autóbusz került megvásárlásra. Többségük alacsony színvonalú jármű volt, de 1977-ben már sikerült kulturáltabb szállítóeszközöket beszerezni. Bejáró dolgozók helyzete a vállalatnál című PB anyaghoz (szóbeli kiegészítés), 1978. július 31. 6. MNL SZSZBML XXXV. 75., 17. d., 3. ő. e.

¹⁰⁹ Pártbizottsági ülés 1976. június 29-ei jegyzőkönyve. Az V. ötéves terv időszakára szóló vállalati, egészségügyi, szociális, kulturális terv, 1976. június 15. 49–51. MNL SZSZBML XXXV. 75., 12. d., 1. ő. e.

A hetvenes évek második felétől a járatok száma aztán tovább nőtt. Míg 1975-ben 48 járaton átlagosan 1890 dolgozót szállítottak, addig a későbbiekben már 50 járaton átlagosan 2010 főt. 1977-re továbbra is fontos cél volt a munkásszállítás további fejlesztése főként több személyszállító busz vásárlásával.¹¹⁰ A vállalati jelentések szerint 1978-ban 1600 fő, 1979-ben 1980 fő szállítása volt a cél, valamint a tehergépkocsis szállítás további csökkentése, 3 IKARUSZ kisbusz és további Rotan típusú kisbuszok megvételével.

A SZÁÉV példáját más vállalatok is követték, amelyek hasonló módon munkásbuszokat üzemeltettek dolgozóik számára 1976-tól, többek között a KEMÉV (Nyíregyháza),¹¹¹ valamint az ERDÉRT (Tuzsér) is.¹¹² 1978 októberében öt kelet-magyarországi vállalat között kölcsönös szerződés is született a megyén belül történő munkásszállítás racionalizálásáról. A megegyezés legfontosabb célja a párhuzamos munkásszállítás kiküszöbölése volt, valamint az építőipari vállalati munkásszállító buszok menetrendjének, útvonalának egyeztetése. Az intézkedések 1979-től léptek életbe.¹¹³

A megyei vállalatok mellett a megyei érdekeltséggel rendelkező országos vállalatok is kötelező érvényűnek tekintették magukra nézve a megyei politika közlekedéspolitikai irányelveit, bár nem azonos mértékben. A Taurus is sok bejáró megyei munkást foglalkoztatott, azonban a munkásszállító buszok üzemeltetése kapcsán nem a szerződéses járatok üzemeltetése, hanem a MÁV, HÉV (Budapest) és VOLÁN járatok biztosítása jelentett jelentősebb kiadást a vállalat számára.¹¹⁴ A munkásszállítás kapacitásainak észszerűsítését és gazdaságosabb kihasználását rendkívül fontosnak tartották a Taurusnál. Ennek egyik eszközét képezte a más vállalatokkal való kooperáció lehetősége (pl. a szegedi üzemegység esetében), azonban a gépjárműpark folyamatos fejlesztése és a gazdaságos járatszervezés kialakítása képezte a legfőbb feladatot.

A hetvenes években ekképpen megjelent szociálpolitikai intézkedések kiemelt jellege a nyolcvanas évek első felében sem változott. A Taurusnál a szocialista brigádok bevonásával 1981 áprilisától folytatták a különböző felmérések, tervezetek készítését, elsősorban

¹¹⁰ Jelentés a munkahelyi szociális ellátásról szóló 11/1976/VIII.3. rendelet végrehajtásáról, 1977. július 13. 3–4. MNL SZSZBML XXIX. 36., 38. d.

¹¹¹ Kelet-Magyarország 1977. október 28. 2.

¹¹² Magyar Ifjúság 1976. július 30. 43.

¹¹³ 1979. évi szociális terv, 1978. december 4. 1–2. MNL SZSZBML XXIX. 36., 38. d.

¹¹⁴ A munkásszállítás költségeit illetően csupán a nyolcvanas évekből állnak rendelkezésre pontos adatok. A költségek átlagosan 20 millió forint körül alakultak. Míg 1981-ben ez az összeg 20,2 millió forint volt, addig 1982-ben kb. 19 millió forint, 1983-ra pedig a szociálpolitikai tervzet alapján 25 millió forintos költséget jósolt a vállalati vezetés. Míg a szerződéses járatok költsége (11,3 millió Ft) 1981-ben még magasabb volt, mint a menetrend szerinti járatok biztosítására szánt összeg (8,9 millió Ft), addig 1983-ra ez már jelentős mértékben megváltozott. Emellett megjelent egy új tétel is, ami addig elenyésző volt: a nem térítésmentes szolgáltatások esetén az utaztatott munkások a névleges térítési díj befizetésével tartoztak (40 Ft/fő/hó), azonban ez 1983-ban megváltozott, és kötelezővé vált a MÁV-tarifák használata, ami jelentősen megemelte a munkások költségeit. Tájékoztató a távolsági közlekedési díjak és a szállások költségeinek emeléséről, 1982. szeptember 30. 2. MNL OL XXIX F-55., 181. d.; A Taurus Gumiipari Vállalat 1983. évi szociális terve (társadalmi vitára), 1982. október 20. 5. MNL OL XXIX F-55., 181. d.

a gyár VI. ötéves tervének előkészítéséhez kapcsolódóan.¹¹⁵ Ennek eredményei egyrészt a dolgozók lakóhely szerinti megoszlására, lokációjára és az üzemegységtől való távolság megoszlására derítenek fényt. A lakóhely szerinti megoszlás alapján a dolgozók többsége, mintegy 501 fő (44,8%) nyíregyházi, 458 fő (41%) községi, 133 fő (11,9%) falusi, 23 fő (2%) tanyasi lakos volt. Budapestről 1 fő (0,1%), üdülőhely-jellegű településről pedig 2 fő (0,2%) ingázott be naponta.¹¹⁶ A lakóhely jellege mellett a vállalati vonzáskörzet nagysága is kiderül az összeírásból. A naponta történő ingázást illetően a vonzáskörzet átlagosan 30 és 35 kilométer között mozgott. Az adatok alapján tehát látható, hogy a dolgozók közül 751 fő (67,3%) 0-10 kilométeren belül lakott. Ide tartozott a Nyíregyházáról bejáró 501 fő is.¹¹⁷ A felmérésből a lokáció mellett a munkába járás jellege, eszközei is kiderülnek. Ennek alapján látható, hogy az 1118 ingázó munkásból 299 fő (26,7%) kerékpárral,¹¹⁸ 281 fő (25,1%) NyKV (Nyíregyházi Közlekedési Vállalat) helyi buszjáratral, 162 fő (14,5%) távolsági busszal, 153 fő (13,7%) vonattal, 60 fő (5,4%) motorral, 55 fő (4,9 %) gépkocsival, 29 fő (2,6%) vállalati busszal, 79 fő (7,1%) pedig gyalogosan járt dolgozni.¹¹⁹ A felmérésből tehát egyöntetűen kiderül, hogy az ingázó munkások csupán töredéke, 2,6%-a (!) közlekedett vállalati munkásszállító buszjáratral. 1981-re a gyár dolgozóinak körében jelentős mértékben emelkedett a munkásszállító járatokon való részvétel, és különösen igaz volt ez a Taurus többi – szegedi, váci – üzemegységéhez képest.¹²⁰ 1981-ben például, habár mindössze egy darab bérelt munkásszállító járat működött a Nyíregyházi Gumigyár részéről a Nyíregyháza-Kemecse-Ibrány útvonalon, az már 120 főt utaztatott, három műszakban.¹²¹ Emellett polgári járaton 918 fő utazását biztosította a vállalat.¹²²

A következő évektől kezdve a vállalati felelősségvállaláson túl a nagyobb települések is kivették a részüket az ingázó munkások közlekedési lehetőségeinek fejlesztéséből. Mátészalka esetében 1978-ban a helyi sajtó arról számolt be, hogy a város 16

¹¹⁵ A VI. ötéves terv szociálpolitikai tervfejezetének előkészítése a szocialista brigádok bevonásával – Taurus Gumigyár (Nyíregyháza), 1980. november. MNL OL XXIX F-55., 109. d.

¹¹⁶ Uo. 41–45.

¹¹⁷ Habár a munkások több mint 67%-ának lakóhelye az üzemtől számítva 10 km-en belül helyezkedett el, azonban ez nem reprezentálta a vállalati dolgozók teljes egészét. 11–20 km-en belül 150 fő (13,4%), 21–30 km-en belül 166 fő (14,9%), 31–40 km-en belül 36 fő (3,3%), 41–50 km-en belül 9 fő (0,7%), 51 km-nél nagyobb távolságban pedig csupán 6 fő (0,5%) lakott a nyíregyházi üzemtől. A VI. ötéves terv szociálpolitikai tervfejezetének előkészítése a szocialista brigádok bevonásával – Taurus Gumigyár (Nyíregyháza), 1980. november, 44. MNL OL XXIX F-55., 109. d.

¹¹⁸ A kerékpárt használók többsége az ibrányai üzemegység dolgozója, egyben helyi lakos volt. Ez az arány 182 főt jelentett, a kerékpárral közlekedők közel 61%-át. A VI. ötéves terv szociálpolitikai tervfejezetének előkészítése a szocialista brigádok bevonásával – Taurus Gumigyár (Nyíregyháza), 1980. november, 45. MNL OL XXIX F-55., 109. d.

¹¹⁹ Uo.

¹²⁰ Tájékoztató a távolsági közlekedési díjak és a szállások költségeinek emeléséről. I. számú melléklet: A munkásszállást, illetve munkásszállítást igénybe vevők számának alakulása 1981–1983, 1982. szeptember 30. MNL OL XXIX F-55., 181. d.

¹²¹ A VI. ötéves tervidőszakra vonatkozó komplex munkaügyi intézkedési terv feladatainak végrehajtása. Szociálpolitikai intézkedések, III./7. számú melléklet, 1982. április. MNL OL XXIX F-55., 181. d.

¹²² A VI. ötéves tervidőszakra vonatkozó komplex munkaügyi intézkedési terv feladatainak végrehajtása. Szociálpolitikai intézkedések, III./6. számú melléklet, 1982. április. MNL OL XXIX F-55., 181. d.

munkásszállító autóbusz megvásárlásával járult hozzá a mindennapi ingázás nehézségeinek enyhítéséhez.¹²³ Habár a nyolcvanas években is megmaradt a munkásbuszok kiemelt funkciója, azonban az alacsony forgalom miatti kihasználatlanság azt idézte elő, hogy egyrészt több vállalat bejáró munkásai használtak egyszerre egy munkásbuszt, másrészt a munkások mellett a „civiliek” is birtokba vehették ezeket a járműveket – így lényegében helyközi járatként is funkcionáltak eredeti szerepvállalásuk mellett.¹²⁴

Lakáspolitikai

A közlekedéspolitikához hasonlóan a lakáshiány is az ingázás kezelésének egyik kulcskérdése volt. Ennek kapcsán a hetvenes években merült fel annak lehetősége, hogy – mivel a már meglévő munkásszállások nem jelentenek kielégítő megoldást az ingázók számára – lakásépítésekre alapozva a városokba telepítsék az ingázókat.¹²⁵

Habár hivatalosan a hetvenes évektől kezdve került napirendre a munkáslakások építése – és egyúttal vált megkérdőjelezhetővé a munkásszállások befogadóképessége –, azonban néhány vállalat, például a SZÁÉV esetében már korábban is megjelent ez a lehetőség. Míg a vállalatnál jelentkező lakásgondok enyhítése korábban a Nyíregyházi Városi Tanácstól függött, addig az 1960-as években már úgynevezett *vállalati készenléti lakások* épülhettek. Ezentúl 45 vállalati dolgozó lakásépítési akcióját segíthették elő ebben az időszakban, és a kialakult körülmények végül lehetőséget teremthettek további vállalati lakásépítési akciók számára is.¹²⁶ Habár korlátozottabb anyagi források álltak a vállalat rendelkezésre a hetvenes években – évente csupán mintegy 20 lakás vásárlásához tudtak kölcsönt folyósítani –, azonban az évtized második felére még így is lehetőséget nyújtottak 5-10 ezer forint értékű, egyszeri, vissza nem térítendő lakástámogatás folyósítására alkalmazottjaiknak.¹²⁷

A SZÁÉV-hez hasonlóan a Taurus esetében is már a hatvanas évek második felétől történt vállalati kezdeményezés a munkások részére építendő új lakások kapcsán, kedvezményes pénzkölcsön formájában.¹²⁸ A vállalati kezdeményezéseken túl azonban a későbbiekben a lakásprobléma megoldatlansága a megye politikai vezetése részéről is nagyobb figyelmet kapott. A lakáshelyzet és a bejáró munkások életmódjának összefüggésében a IV. (1970–1975) és az V. (1976–1980) ötéves terv Szabolcs-Szatmár megyei

¹²³ Kelet-Magyarország 1978. július 11. 2.

¹²⁴ Kelet-Magyarország 1984. augusztus 3. 1., 1984. március 18. 5.

¹²⁵ Böhm 1983: 43.

¹²⁶ Jelentés a IX. Pártkongresszus és Építőipari Pártértekezlet határozatainak végrehajtásáról, ennek tükrében az 1969. évi vállalati gazdálkodás tapasztalatairól és az 1970. évi gazdaságpolitikai feladatokról, 1970. február 16. 5. MNL SZSZBML XXXV. 75., 6. d., 1. ő. e.

¹²⁷ SZÁÉV MSZMP Bizottságának jegyzőkönyve. Szóbeli kiegészítés. A bejáró dolgozók helyzete a vállalatnál című PB anyaghoz, 1978. július 31. 3. MNL SZSZBML XXXV. 75., 17. d., 1. ő. e.

¹²⁸ Igaz, csak bizonyos feltételek mellett: azok számára, akik már legalább 5 éves munkaviszonnyal rendelkeztek a vállalatnál, valamint előnyben részesítve többek között az egyedülállókat és a nagycsaládosokat. A vállalat 1971–1975. évi kollektív szerződése. 7. számú melléklet: A dolgozók lakásproblémái megoldásának vállalati támogatása, 1971. június 30. 1–3. MNL OL XXIX F-55., 178. d.

célkitűzései is kiemelt helyen említették a lakásépítéseket. Mint a statisztikai adatok is bizonyítják, a megyében 1945 és 1959 között 28400, 1960 és 1969 között¹²⁹ 30000¹³⁰, 1970 és 1980 között 51350 lakás épült meg.¹³¹ A nyolcvanas évtizedben viszont némiképp csökkenő tendenciát mutatnak a számok (44250).¹³²

Ahogy 1974-ben készült, a megyei tanács Végrehajtó Bizottságához címzett jelentés is beszámolt, egy 1973-ban elindult munkáslakás-építési akció keretein belül a kezdetekben 127 család jutott lakáshoz, ezenfelül pedig még közel 500 család válhatott valamely nyíregyházi lakótelep lakójává.¹³³ Egy 1975-ös beszámolóban már sokkal inkább körvonalazódott az 1973-as építési akció sikeressége: a főként Záhony és Nyíregyháza városára korlátozódott akció keretein belül 1973-ban 126 darab, 1974-ben 173 darab lakás épült meg, 1975-re pedig 170 lakás építését célozták meg.¹³⁴ Egy Záhonyban történt 1973-as letelepítési program elsősorban a fiatalokat és a vasúti alkalmazottakat szólította meg, akiknek a munkáját elengedhetetlenül fontosnak tartotta a helyi vezetés.¹³⁵ Az V. ötéves terv a program szempontjából fordulópontot jelentett, hiszen 1977-től az érintett városok körét Nyíregyházán és Záhonyon túl Mátészalkára és Nyírbátorra is kiterjesztette, a későbbi években pedig fokozatosan kibővítve ezt az ingázás további gócpontjaira is.¹³⁶

¹²⁹ Az 1960-as évek lakásépítési tendenciáját tekintve fontos kiemelni, hogy jelentős részük magánérből épült. Ez különösen a családi házak tekintetében volt igaz. Míg nagyobb részük magánérből, addig kisebb részük OTP-kölcsön felhasználásával. A megyében magánérből 1961-ben 2 905, 1962-ben 2 362, 1963-ban 2 037, 1964-ben 1 835, 1965-ben pedig 1 600 lakás épült meg. Jelentés a magánérből épülő családi házak építésével kapcsolatos tapasztalatokról, 1966. január 19. 1. MNL SZSZBML XXXV. 31., 55. d., 30. ő. e. A megyei politikai vezetés a III. ötéves terv időszakára vonatkozó tervezetében is kiemelten számított a magánérből való lakásépítés arányának növekedésére. Egy beszámoló szerint a politikai vezetés 15 720 lakás építését célozta meg, amelyből magánérből történő megvalósulás kapcsán 14 000 darabot prognosztizáltak. Szabolcs-Szatmár megye lakáshelyzete és a IV. ötéves terv és vonatkozó fejlesztési elképzelések, 1969. augusztus 5. 6. MNL SZSZBML XXXV. 31., 55. d., 30. ő. e. A magánérből való építkezés a hetvenes évek folyamán is meghatározó volt. A megyei vezetés az V. ötéves terv időszakával kapcsolatban 18–20 000 lakás építését célozta meg, amelyek jelentős része ugyancsak magánérből épült volna fel. Szabolcs-Szatmár megye V. ötéves tervének gazdaságpolitikai célkitűzései és a megye hosszú távú településfejlesztési koncepciója, 1974. szeptember 4. 35. MNL SZSZBML XXXV. 31., 77. d., 23. ő. e.

¹³⁰ Habár az 1970-es évektől Nyíregyházán kívül több kisebb-nagyobb megyei város (pl. Kisvárd, Nyírbátor, Nagykovács, Fehérgyarmat, Tiszavasvári) is a meghirdetett magánlakás-építési akciók célpontjává vált, a telekhiány, a kivitelezői kapacitás, valamint a közművesítés alacsony színvonala (különösen a víz- és a csatornahálózat tekintetében) nehezítették a program megvalósulását. Jelentés a magánérből épülő családi házak építésével kapcsolatos tapasztalatokról, 1966. január 19. 1–6. MNL SZSZBML XXXV. 31., 55. d., 30. ő. e.

¹³¹ KSH 1981: 16.

¹³² Uo.: 17.

¹³³ Jelentés a Végrehajtó Bizottsághoz a megye 1971–1975. évek közötti lakásépítési tervének végrehajtásáról és az V. ötéves tervi lakásépítési területeihez szükséges közművesített területek előkészítéséről, 1974. június 14. 8. MNL SZSZBML XXIII. 2., 87. k.

¹³⁴ Jelentés a Végrehajtó Bizottsághoz az V. ötéves terv lakás- és kommunális beruházásainak előkészítéséhez, 1975. július 8. 4. MNL SZSZBML XXIII. 2., 94. k.

¹³⁵ Kelet-Magyarország 1973. július 24. 2.

¹³⁶ Kelet-Magyarország 1977. október 11. 2.

1980-ra a kedvezményezett városok köre tovább bővült; a kezdeményezést a megyén belüli ingázás további gócpontjaira, például Kisvárdára is kiterjesztették, illetve számos munkáslakótelep is átadásra került a megyeszékhelyen és számos egyéb településen is.¹³⁷ A munkáslakótelepek fejlesztése és építése a nyolcvanas években általában véve is nagy teret kapott a megyei sajtó beszámolóiban.

Jellemző módon a hetvenes évek második felétől a vállalatok is egyre inkább kivették részüket saját alkalmazottjaik számára a lakások építéséből. Erre példa a Ságvári-lakótelep, amely számos kisebb nyíregyházi vállalat mellett a KEMÉV bejáró dolgozói számára is otthont jelentett. A megyei lakótelep-építés egyik legemblematicusabb esete szintén Nyíregyházához kötődik. Ez volt az úgynevezett Jóságáros-építkezés, amely városrész 1980-ra már 13361 fő, azon belül 6397 aktív kereső számára¹³⁸ jelentett biztos lakóhelyet.¹³⁹ A nyolcvanas évek második felétől ezek a kezdeményezések azonban abbamaradtak, az építkezések korábbi üteme pedig jelentősen csökkent. Habár a statisztikai adatokat tekintve a nyolcvanas években az építkezések száma viszonylag magas volt, azonban nem tudta meghaladni a hetvenes évek ezen a téren elért eredményeit.

Összefoglalás

Jelen tanulmányban arra törekedtem, hogy a településfejlesztési *politika* célkitűzései és a *gyakorlat*, valamint az *ingázás összefüggéseit*, egymásra hatását komplex megközelítésben vizsgáljam. Munkám során rámutattam arra, hogy az ingázás jelensége a hatvanas évektől jelent meg a politikai diskurzusban; míg kezdetben a távolsági ingázás, addig a hetvenes évektől már a megyén belüli ingázás és az ezt generáló élethelyzet(ek) viszontagságainak mérséklésére való törekvés is meghúzódott a döntések háttérében. A megyei településfejlesztési politika legfontosabb célkitűzése az ingázókat illetően leginkább a megyén belüli ingázók arányának mérséklésére irányult.

A legtöbb változás az ingázók életkörülményeinek alakulását tekintve három területen volt nyomon követhető. A helyi és országos politikai vezetés mindezekben a vállalati felelősségvállalásnak is kitüntetett szerepet tulajdonított. A közlekedés- és lakáspolitikai esetében sikerült megkezdeni több olyan programot, amely több száz naponta bejáró munkás mindennapi nehézségeit kívánta megszüntetni. Emellett a művelődéspolitikai terén a kulturális lehetőségek biztosítása volt a legfontosabb célkitűzés. Utóbbi esetében azonban egyfajta kettősség volt megfigyelhető: míg a politikai vezetés és a sajtó egy olyan közművelődési struktúrát kívánt létrehozni, amely igyekezett az ingázók egye-

¹³⁷ Kelet-Magyarország 1980. március 18. 1., 1980. április 04. 2.

¹³⁸ KSH 1983b: 388., 418.

¹³⁹ Kelet-Magyarország 1975. február 16. 5.

nagyobb tömegével megismertetni a korszellem-kompatibilis kulturális termékeket, azonban a szociográfiák és dokumentumfilmek nem tükrözték az erre vonatkozó társadalmi igényeket. Habár a közművelődési törvény értelmében a megyében dolgozók kulturális lehetőségeinek biztosítása is fontos volt – például a megfelelő intézményi háttér kialakításán vagy a központi vállalati programok megyei szintű kiterjesztésén keresztül –, azonban az országos vállalatok művelődési központjai főként a fővárosban helyezkedtek el, így a vállalati stratégiai törekvések számos megnyilvánulása főként a fővárosi üzemegységek irányába összpontosult.

Hivatkozott források

Levéltári források

MNL OL (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára)

XXIX F-55. Az Országos Gumiipari Vállalat és jogutódjainak iratanyaga

XXIX F-291. A Magyar Optikai Művek iratanyaga

MNL SZSZBML (Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára)

XXIII. 1. A Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács jegyzőkönyvei

XXIII. 2. A Szabolcs-Szatmár Megyei Végrehajtó Bizottság jegyzőkönyvei

XXIX. 36. A Szabolcs Megyei Állami Építőipari Vállalat iratanyaga

XXIX. 116. A Szabolcsi Húsipari Vállalat iratanyaga

XXXV. 31. A Magyar Szocialista Munkáspárt Szabolcs-Szatmár megyei szervezetének archívuma

XXXV. 75 A Szabolcs Megyei Állami Építőipari Vállalat Pártbizottságának iratanyaga

Statisztikai kiadványok, hivatalos közlönyök

KSH (Központi Statisztikai Hivatal)

1963: 1960. évi népszámlálás adatai 9. A keresők munkahelye és lakóhelye. A népesség 1949. és 1960. évi lakóhelye. Budapest.

1977: 1970. évi népszámlálás adatai 30. Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye. A napi ingázók adatai. Budapest.

1981: Szabolcs-Szatmár megye statisztikai évkönyve 1980. Központi Statisztikai Hivatal Szabolcs-Szatmár Megyei Igazgatósága, Nyíregyháza.

1983a: 1980. évi népszámlálás adatai 33. Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye. A naponta ingázók adatai. Budapest.

1983b: 1980. évi népszámlálás adatai 35. A lakótelepek főbb adatai. Budapest.

1992: 1990. évi népszámlálás adatai 18. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye adatai. Budapest.

1994: 1990. évi népszámlálás adatai. Az aktív keresők munkahelye és lakóhelye. Budapest.

Munkaiügyi Közlöny 1967, 1979

Művelődésügyi Közlöny 1976

Tanácsok Közlönye 1983

Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye

1971. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972.

1976. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977.

1985. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1986.

Napi- és hetilapok

Kelet-Magyarország 1965, 1968, 1969, 1970, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1984

MOM Fókusz 1973, 1976

Hivatkozott szakirodalom

Andorka Rudolf 2006: *Bevezetés a szociológiába*. Osiris, Budapest.

Bartha Eszter 2009: *A munkások útja a szocializmusból a kapitalizmusba Kelet-Európában 1968–1989*. ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék – L'Harmattan, Budapest.

Belényi Gyula 1996: *Az alföldi városok és a településpolitika (1945–1963)*. Dél-Alföldi évszázadok 7. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged.

Berend T. Iván 1985: Gazdaságpolitika az első öt éves terv megindításakor 1948–1950. In: Csató Tamás (szerk.): *Bevezetés a gazdaságtörténet irodalmába: Proszemináriumi szöveggyűjtemény*. Tankönyvkiadó, Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest. 260–277.

Bóhm Antal 1982: Rurálszociológiai kérdőjelek. *Társadalomtudományi Közlemények* 12. évf., 1. sz. 127–137.

Bóhm Antal 1983: Helyzetkép az ingázókról. *Társadalmi Szemle* 38. évf., 12. sz. 38–46.

Czimbalmos Béla 1972: A terület- és településfejlesztés helyzete és feladatai megyénkben. *Szabolcs-Szatmári Szemle* 7. évf., 2. sz. 1–14.

Enyedi György 1985: A magyar településhálózat átalakulása. *A falu* 1. évf., 1. sz. 15–22.

Enyedi György 1989: Településformáló folyamatok és településpolitika Magyarországon. *Valóság* 32. évf., 8. sz. 62–72.

Farkas Judit 2017: *Leválni a köldökszinórról. Ökofalvak Magyarországon*. PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan, Pécs – Budapest.

Feitl István 2011: Tanácsrendszer, tanácsigazgatás, településfejlesztés 1956 után. In: Baráth Magdolna – Bánkuti Gábor – Rainer M. János (szerk.): *Megértő történelem. Tanulmányok a 60 éves Gyarmati György tiszteletére*. L'Harmattan, Budapest. 369–382.

Germuska Pál 2012: Szocialista csoda? Magyar iparfejlesztési politika és gazdasági növekedés 1950–1975. *Századok* 146. évf., 1. sz. 47–78.

- Hajdú Zoltán 1989: Az első szocialista településhálózat-fejlesztési koncepció formálódása Magyarországon. *Tér és Társadalom* 3. évf., 1. sz. 86–96.
<https://doi.org/10.17649/TET.3.1.117>
- Hajdú Zoltán 1993: A terület- és településfejlesztés a két világháború között. In: Kovács Katalin (szerk.): *Település, gazdaság, igazgatás a térben*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. 19–33.
- Hajdú Zoltán 2001: Teleki Pál tájelméleti munkássága. *Földrajzi Közlemények* 49. évf., 1–2. sz. 51–63.
- Havas Gábor – ifj. Schiffer Pál 1983: „A koncepciók születtek egymás után” II. *Kritika* 12. évf., 4. sz. 28–30.
- Horváth M. Tamás 2011: Mindig ígéret. Bibó István területiközigazgatás-politikai javaslatjai. *Tér és Társadalom* 25. évf., 4. sz. 175–183.
<https://doi.org/10.17649/TET.25.4.2016>
- Imre et al. 2015: Imre László – Magyar György – Szántó Tamás – Telek György (szerk.): *Fejezetek a Magyar Optikai Művek és utódai történetéből (1876–2015)*. MOM Emlékalapítvány, Budapest.
- Juhász Pál 1988: A településfejlesztési koncepció és a faluosztályok elmélete. *Tér és Társadalom* 2. évf., 2. sz. 3–18. <https://doi.org/10.17649/TET.2.2.68>
- Kemény István 1974: A magyarországi cigány lakosság. *Valóság* 17. évf., 1. sz. 63–72.
- Kohut Tamás 2010: „Erkölcsi téren ma már a szállókon rend van”. Mindennapi élet a szocialista korszak munkásszállásain. *Korall* 9. évf., 32. sz. 60–77.
- Konrád György – Szelényi Iván 1971: A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai. *Valóság* 14. évf., 12. sz. 19–35.
- Köszegfalvi György 1994: A településfejlődés új feltételei. *Tér és Társadalom*. 8. évf., 3–4. sz. 49–62. <https://doi.org/10.17649/TET.8.3-4.312>
- Köszegfalvi György 2009: Törekvések a magyarországi településrendszer tudatos fejlesztésére. *Területi Statisztika* 12. évf., 6. sz. 571–584.
- Majtényi György 2019: Gyűrűfű. Múlt, jelen és jövő idő. In: Uő: *Egy forint a krumplis lángos. A Kádár-kor társadalma*. Libri, Budapest. 92–112.
- Pálné Kovács Ilona: Magyar Zoltán és a magyar közigazgatás. *Tér és Társadalom* 25. évf., 3. sz. 173–179. <https://doi.org/10.17649/TET.25.3.2001>
- Perczel Károly 1966: *Regionális tervezés és a magyar településhálózat*. Akadémiai, Budapest.
- Rechnitzer János 2004: A területi tervezés rövid története 1990-ig. In: Csizmady Adrienne – Husz Ildikó (szerk.): *Település- és városszociológia: szöveggyűjtemény*. Gondolat, Budapest. 209–221.
- Rechnitzer János – Smahó Melinda 2011: *Területi politika*. Akadémiai, Budapest.
- Seregi István: A szakszervezeti könyvtárak a munkások művelődéséért. *Szabolcs-Szatmári Szemle* 12. évf., 2. sz. 38–44.
- Szelényi Iván 1990: *Városi társadalmi egyenlőtlenségek*. Akadémiai, Budapest.
- Tatai Zoltán: A magyar ipar területi struktúrájának átalakulása. *Közgazdasági Szemle* 23. évf., 2. sz. 172–191.

- Valuch Tibor 2001: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris, Budapest.
- Valuch Tibor 2006: Magyar művelődés 1948 után. In: Kósa László (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. Osiris, Budapest. 565–688.
- Virág Tünde 2008: Szegénység és gettósodás. *Ezredforduló* 10. évf., 3. sz. 17–19.

TÖRTÉNETI ÁGENCIA – ÉLETMŰ, ÉLETÚT, EMLÉKEZET

„Végső soron a létérdeket kell megvizsgálni a létszerkezetben. Azt fogjuk észlelni, hogy ez a szerkezet nyomasztó túlsúllyal kívülről meghatározott (»társadalmi-történeti«). Ám a fennmaradó piciny részben rejtőzik a robbanóanyag. Nem tudni, hol és mikor lobban be a gyújtózsín, de egy pillanat alatt szakadékká tágítja a rést, amely hirtelen magába nyeli az egész totalitást.”

Kertész Imre: *Gályanapló* [1975]

„Mint minden szerdán, reggel hét óra harminckor elindultam a kegyelmes úr lakására és bementem a dolgozószobájába. Szántsándékkal jó korán indultam, szépen elhelyezkedtem és megfaragtam valamennyi tollát. Hát igen. A mi kegyelmes urunk kétségkívül roppant intelligens ember. A legtöbb szekrénye tele van könyvvel. [...] Ó, őt nem abból a fából faragták, mint minket. Ó államférfi! Bizony! Ó államférfi! De azt azért észrevettem, hogy engem különösen szeret.”

Gogol, Nyikolaj Vasziljevics: *Egy őrült naplója* [1835]
(Fordította: Czimer József)

PÁLÓCZI ÁGNES

Pulszky Polyxéna

Egy ifjú hölgy kezdeti lépései – gyermekkorától férjhezmenetelig

Bevezetés

Pulszky Polyxéna (1857–1921) életének és társadalmi szerepének kutatása a történelemtudományban eddig kevés szerepet kapott. A családja ellenben jól ismert a művészet- és művelődéstörténetben egyaránt. Pulszky Ferencről (1814–1897) – az 1848-as Batthyány-kormány államtitkáráról, Kossuth Lajos emigrációbeli társáról, 1869–1894 között a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójáról – számos könyv és tanulmány született.¹ Felesége, Theresia Walter halála után (1866) egyedül nevelte a gyermekeit. Így Polyxéna fiatal lányként szinte folyamatosan a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójává kinevezett Pulszky Ferenc mellett tartózkodott, az ott lévő lakásban nőtt fel. Jelen tanulmánnyal az a célom, hogy bemutassam Polyxéna nővé válásának útját gyermekkorától egészen Hampel Józseffel kötött házasságáig (1883).

A hagyományos történeti életrajzi feldolgozás a társadalmi, kulturális és politikai kontextus figyelembevételével a következőkre terjed ki: a Pulszky és a Walter család családtörténeti bemutatásával kezdem, majd Polyxéna családbeli szerepét, viszonyát vizsgálom meg apjával és testvéreivel folytatott levelezésén keresztül. A kor szokásaihoz híven házi tanításban részesült, viszont személyiségének és műveltségének a formálódásához jelentősen hozzájárultak az apjával töltött évek, valamint az 1870-es években az ún. Pulszky-szalomban betöltött háziasszonyi szerepe.

Pulszky Ferenc sokszínű munkásságának első évei

A Pulszky család a dualizmus kori Magyarország kulturális, társadalmi és politikai életének egyik fontos koordinátora volt. Az evangélikus Pulszkyak a 18. század kezdetén telepedtek át Lengyelországból Magyarország északi részére, ahol nemzedékeken

---

¹Többek között: Ferenczy 1886, Kupa 1998, Csorba 2001.

keresztül gazdálkodással, illetve Tokaj-hegyaljai birtokukon szőlőtermesztéssel foglalkoztak. A nemességet a család Mária Teréziától kapta 1740-ben Cséfalva, majd később a Lubóc adományozásával.²

Pulszky Ferenc 1814-ben született a Sáros megyei Eperjesen evangélikus vallású nemesi családban. Édesapja, Pulszky Károly az eperjesi kollégium felügyelője, a pártfogói bizottság elnöke volt, otthonukban és az eperjesi társaságukban a német nyelvet használták, így Pulszky gyermekkorától kezdve német környezetben nevelkedett. Édesanyja, Fejérváry Apollónia családjában azonban magyarul beszéltek. Pulszky Ferenc emlékiratában a következő módon emlékszik neveltetésére: „Házunknál Eperjesen kizárólag németül beszéltek, szüretkor Mádton gyakorta magyarul [sic!], mert itt sok volt az alföldi ismerős és vendég; a tót nyelvet aljasnak tartotta atyám, mely csak parasztok és szolgák szájába való, ugyanazért nem akarta, hogy azt alaposan megtanuljam [sic!], de magyar pesztonkát tartottak mellettem, ez volt a szokás a felföldön”.³

Pulszky Ferenc életére nagy hatással volt édesanyja bátyja, Fejérváry Gábor (1780–1851), aki fiaként szerette az eszes, tehetséges fiút. Fejérváry szabadkőművesként bevezette a hazai műértők körébe, megismertette vele a saját régiséggyűjteményének ékes darabjait, valamint a hazai és külföldi történelmen és régészetten kívül a kor gazdasági, szociális és politikai eszméibe is beavatta a mindenre fogékony unokaöccsét. Több európai tanulmányútra is magával vitte, hogy megismertesse vele kora európai műkincseit és tudós társaságait. Utazásaik során több városban hosszabb időt eltöltöttek, ilyen volt: Bécs, München, Milánó, Verona, Nápoly.⁴

A család együttes döntése volt, hogy a magyar nyelv mélyebb elsajátítása végett egy évre Miskolcra küldték Ferencet tanulni. Hazajövele után jogi tanulmányokat folytatott Eperjesen, 1834-től kezdve pedig a pozsonyi országgyűlésen báró Vay Miklós (1802–1894) felesküdtött joggyakornokaként vett részt. Jurátus éve alatt Pozsonyban megismerkedett a hazai politika vezéralakjaival. Kölcsey Ferenc beszédei különösen nagy hatással voltak a fiatal gyakornokra: „Kölcseyt a nyár kezdete óta minden héten meglátogattam, tudtam, hogy szívesen lát, mert érezte, hogy megértem eszmemenetét s hogy szavait a legnagyobb tisztelettel hallgattam. Tanulni [sic!] akartam tőle s ő szívesen tanított, észrevette, hogy nevelésem és eddigi tapasztalataim inkább világpolgáriak [...]”⁵.

Sikeres ügyvédi vizsgáját követően 1836-ban ismét egy nagyobb nyugat-európai utazásra indultak nagybátyjával. A több hónapos utazáson az alábbi országokat érintették: Ausztria, Csehország, Németország, Anglia, Skócia, Írország, Hollandia és Franciaország. Az utazást követő évben írói karrierje hirtelen föllendült. Ezt annak köszönhette, hogy egyrészt Heckenast Gusztáv (1811–1878) pesti nyomdász és könyvkiadó

² Halász 1987: 5–7.

³ Pulszky I. 1884: 9.

⁴ Marosi 1997: 11.

⁵ Pulszky I. 1884: 69.

segített útinaplójának kötetben történő kiadatásában, másrészt az egyik legismertebb bajor napilap, az *Augsburger Allgemeine Zeitung* hívta meg levelező tagjai közé.⁶

1839-ben többek tanácsára elindult az országgyűlési választásokon. Nagybátyja, Fejérváry Gábor furfangos cselszövésének köszönhetően végül a magát ellenzékinek valló Pulszky Sáros megye egyik országgyűlési követe lett. Politikai karrierje mellett tudományos publicisztikai tevékenységét sem hanyagolta el, számos cikke jelent meg nemcsak az augsburgi újságban, hanem a Kossuth Lajos által szerkesztett *Pesti Hírlap*ban is, amely 1841-től az ellenzék vezető orgánuma lett.⁷

Pulszky Ferencet az 1848-as forradalom híre Szécsényben érte, ahonnan rögtön Pestre utazott. A Batthyány-kormányban néhány napig pénzügyi államtitkár, ezt követően Bécsben Esterházy Pál (1786–1866), a király személye körüli miniszter mellett szintén államtitkárként dolgozott. Így a forradalom idején Pulszky Bécsben Magyarországot képviselte, és próbált az ország függetlenségének érdekei szerint cselekedni. Kiderült azonban, hogy Pulszky a Törökországba száműzött magyarok érdekében is eljár, így száműzetésre ítélték. A szabadságharc utolsó hónapjaiban elmenekült az országból, és Londonban reprezentálta a független magyar kormányt, fáradhatatlanul próbált támogatókat szerezni a magyar ügy pártolásához.

A világosi fegyverletételt követően Kossuth Lajos lelkes barátjaként, emigrációbe-
li társaként maradt Londonban, majd elkísérte amerikai körútjára is. Az 1850-es évek végén az olasz egységmozgalommal kapcsolatos titkos remények új erőre kaptak, így Pulszky megtett minden annak érdekében, hogy az észak-itáliai háború és egy újabb magyar szabadságharc egyidejű kitörése újból megbénítsa a Habsburg-abszolutizmus erőit. Rendkívül tevékeny volt az emigrációban töltött évek alatt. Cikkeivel próbálta az angol olvasóközönséget a magyarok oldalára állítani, aktívan részt vett az angol társasági életben, sőt londoni családi háza a magyar emigráció egyik központja volt.⁸ Ámde Kossuthtal való kapcsolata az 1860-as években megromlott. Pulszky egyre inkább hajlott a magyarországi kiegyezés támogatására, így 1863-ban hátrahagyta az aktív politikai életet, és családjával Firenzében telepedett le.

A száműzetés hosszúra nyúlt Pulszky életében, hiszen majd 17 évet (1849–1866) töltött távol hazájától. Az emigrációból való hazatérését követően nem sokkal Szentes országgyűlési képviselőjének választották, és Deák Ferenc pártjának tagjaként tovább folytatta politikai karrierjét.

⁶ Marosi 1997: 12.

⁷ Kupa 1998: 227–232.

⁸ Marosi 1997: 19–20.

Pulszky Ferenc, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója (1869–1894)

A Magyar Nemzeti Múzeum az igazi európai színvonalú múzeumideál szintjét az emigrációból visszatért Pulszky Ferenc igazgatósága idején (1869–1894) érte el. Korának elismert tudósa volt, számos tudományos társaságban töltött be vezető tisztséget. Pulszky széles körű külföldi kapcsolatait felhasználva sokat tett az intézmény nemzetközi elismertségének elérése érdekében. Kapcsolatai révén támogatta a múzeumi kutatók bel- és külföldi tanulmányújtait, valamint lehetővé tette bekapcsolódásukat a nemzetközi tudományos életbe.⁹ Pulszky kitűzött céljai közt szerepelt egy antik szobormásolat-gyűjtemény létrehozása is. Az 1870-es években a görög szobrászat legjelentősebb szobrairól készült gipszmásolatokat vásárolt a Nemzeti Múzeum számára. Pár év elteltével, 1874-ben megnyitott a kiállítás, amely körülbelül 200 másolatot mutatott be az antikvitás kezdetétől egészen a hellenizmus koráig.¹⁰ Emellett jelentős figyelmet szentelt a tudományos igényű műtárgyfényképezésnek is.¹¹

Mindeközben a nemzetközi muzeológia a szakosodásra és a szakmúzeumok kialakítására törekedett. Ezt a mintát követve Pulszky igazgatósága idején megtörtént az addig egységesen kezelt gyűjteményi anyag szakgyűjteményekbe való sorolása. Így az 1870-es évek elején már nyolc egységet különítettek el egymástól: Állattár, Érem- és Régiségtár, Képtár, Kézműtár, Néprajztár, Növénytár, Őslénytár, Széchényi Könyvtár. A Nemzeti Múzeum a nemzet történeti intézménye maradt, és az ebbe a képbe nem illeszkedő anyagokból szakmúzeumokat alakítottak ki. E profilváltást követően Pulszky támogatásával 1872-ben az Iparművészeti Múzeum önálló intézménnyé vált, majd ezt követte 1896-ban a Szépművészeti Múzeum is.¹²

Pulszky olyan kiváló szakemberekkel vette magát körül a múzeumban, mint például Rómer Flóris (1815–1889), Hampel József (1849–1913), Henszlmann Imre (1813–1888), Herman Ottó (1835–1914) vagy Xántus János (1825–1894). Alkotótevékenységüknek köszönhetően az intézmény falai közt alakult meg a magyar régészettudomány és a numizmatika első központja. Kezdeményezésükre született meg a műemlékek és muzeális értékek védelmét biztosító törvény.¹³ 1872-ben megalakult a Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága, amely egészen 1881-ig működött. A bizottság törzskönyveiben három csoportot különített el: helyreállítandó, megóvandó és lerajzolandó ingatlanok.¹⁴

⁹ Marosi 1997: 30–31.

¹⁰ Szentesi 2006: 1–94.

¹¹ Papp 2020: 24.

¹² Kovács 2002: 11–12.

¹³ 1881. évi XXXIX. törvény, a műemlékek fenntartásáról. URL: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88100039.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D31> (utolsó letöltés: 2022. február 9.)

¹⁴ Fekete 2005: 103.

Pulszky Ferencet az 1870-es évektől a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőjévé választották, így valamennyi országos közgyűjtemény történetében meghatározó nyomot hagyott munkássága.¹⁵ Pulszky saját gyűjteményének néhány darabja a magyar állam tulajdonába került. Ezek közül az egyik legjelentősebb Andrea del Verrocchio (1436–1488) *Fájdalmas Krisztus* című szobra.¹⁶ A múzeumi nyugdíjazást követően az idősödő Pulszky szakmai orientációja megváltozott, és az antikvitás iránti érdeklődése háttérbe szorult. Bekapcsolódott a Nemzetközi Ősrégészeti és Antropológiai Kongresszusok munkájába, több tanulmányának köszönhetően a hazai vaskorkutatás atyjának is tekinthető.

Walter Teréz, a bécsi „zweite Gesellschaft” gyöngyszeme

Theresia Walter (1819–1866) a Walter család otthonául szolgáló, Bécs külvárosában elhelyezkedő landstrassei Razumovsky-villában nevelkedett fel.¹⁷ A bajor származású Walter család zsidó vallását elhagyva protestáns felekezetre váltott, így kezdve új életet Bécsben, ahol vagyonuknak köszönhetően a bécsi „zweite Gesellschaft”¹⁸ legjobbmódú családjai közé tartoztak.¹⁹

Terézia édesapja Friderich August Walter (1764–1826) volt, aki nagybátyjával összefogva elindította Bécsben a kor egyik legnépszerűbb, nemcsak osztrák, hanem magyar ügyfelekkel is rendelkező nagykereskedését és bankházát. Édesanyja, Henriette Mayer-Walter (1796–1882) kivételes odafigyeléssel nevelte egyetlen lányát, rendkívül közeli kapcsolatban álltak egymással. A fiatal hölgy otthonában a bécsi szellemi és polgári elit legkiemelkedőbb alakjai tették tiszteletüket. A Walter család biedermeier hangulatú szalonja számos bálnak, koncertnek és összejövetelnek adott otthont. Teréz kivételes zenei és írói tehetséggel rendelkezett, ügyesen rajzolt és festett. Pulszky Ferencsel, a fiatal magyar politikussal 1845-ben ismerkedett meg az egyik házi estélyükön. Pulszky meglepetésére Teréz számára nem volt ismeretlen személye, hiszen az Augsburgi Allgemeine Zeitungban megjelent cikkeit már ismerte és olvasta a fiatal nő. Megismerkedésük után a magyar birtokosnak, Sáros vármegye országgyűlési követének és a bécsi polgári elitben felnőtt hölgynek gyorsan egybefonódott az élete, pár hónapnyi ismertség után 1845 elején összeházasodtak. A busás családi hozománynak köszönhetően igyekeztek a legideálisabb otthonra rátalálni. Céljuk volt, hogy az új otthon Pesthez és Bécshez is egyaránt közel legyen, így esett a választásuk a Nógrád megyei Szécsényben található Forgács-kastélyra. Teréz otthonra lelt a szécsényi kastélyban, nem okozott nehézséget

¹⁵ Marosi 1997: 17.

¹⁶ Boros Ildikó 2004: 77.

¹⁷ Pukánszky 1993: 2.

¹⁸ Szó szerint: „második társaság”. A bécsi elitnek az udvari társaságon, azaz a (történelmi) arisztokrácián kívüli, túlnyomóan polgári eredetű csoportja, egyfajta újnemesség.

¹⁹ Gyulai 2019: 212.

számára az új környezethez való alkalmazkodás. Pulszky büszkén írt róla emlékirataiban: „Feleségem legrövidebb idő alatt egészen bele élte magát a magyar társaságba, magyarrá lett s hamar elfelejtette, hogy még nem régen nem volt az.”²⁰ Azonban 1848-ban a császári kincstár elkobozta a mesébe illő birtokot a családfő forradalomban és szabadságharcban való közreműködése miatt, és csak jó pár évtizeddel később, igen lepusztulva kapták vissza egykori otthonukat.²¹

Pulszky Ferencnek és Walter Teréznek összesen hét gyermeke született, de csupán négyen érték meg a felnőttkort: Ágost (1846–1901), Károly (1853–1899), Polyxéna (1857–1921) és Garibaldi (1861–1926).²² A szabadságharc leverése után Pulszky emigrációba kényszerült, ez a tény nemcsak Terézt és férjét, hanem gyermekeit is szegénységbe juttatta, mégsem voltak hajlandók politikai meggyőződésükből engedni, és az osztrák kormánnyal kompromisszumot kötni.²³ 1849 őszén megérkeztek az első magyar menekültek Nyugat-Európába, köztük Pulszky is, kis idővel később pedig felesége is hűségesen követte őt Angliába. Teréz így írt londoni megérkezéséről emlékiratában: „Tíz órakor kiterült előttem a civilizált világ fővárosa. Szemen nem vitatta nagyságát, sem nem figyeltem kiáltó érdekességeire, szívem egy párnyi kis házikóba vágyott, amelyet az ablakon át kinézve nagy szorongással kerestem, nehogy a kocsi elvétsze az utcát vagy a házsámot.”²⁴ Nehéz anyagi körülmények közt indult kinti létük, így arra az elhatározásra jutottak férjével, hogy tollat fognak mindketten, és családjuk fenntartása érdekében írni kezdtek. Közös munkájuknak meglett a gyümölcse, Teréz irodalmi munkájának tetőpontját jelentette a férje által szerkesztett *Egy magyar hölgy emlékiratai* (*Memoirs of a Hungarian Lady*) című könyve. Pulszkyné könyve népszerűsége lelt az angolok körében, mivel nemcsak a szabadságharc eseményeit ismertette olvasóival, hanem a magyar szokások, kultúra, társadalmi élet és a magyar mesék világába is betekintést adott. Amíg a szabadságharc ideje alatt távol tartotta magát a politikától, addig az emigrációban igazi „magyar hazafi” lett, és közéleti tevékenységével, írói munkájával számos támogatót szerzett a külföldiek körében.²⁵

A család életében a következő állomás Amerika volt. Itt jelent meg a közös amerikai úton alapuló *White, Red and Black* című könyvük.²⁶ Ezt követte Teréz újbóli önálló kötete, amely három mesejátékot (*The sleeper awakened; The wonderful bird; Crinolina*) tartalmaz. Leopold Jansa (1795–1875) írt dalokat a kötethez, és James Charles Armytage (1802–1897) angol grafikus metszetei illusztrálják a meséket.²⁷

Amerika után a család megtalálta végre igazi otthonát, a firenzei Petrovich-villában, ahová a közben megözvegyült nagymama, Henriette Mayer-Walter is követte őket.

²⁰ Pulszky II. 1884: 210.

²¹ Kubinyi Ferenc Múzeum. URL: <http://kubinyimuzeum.hu/hu/a-muzeumrol/forgach-kastely.html> (utolsó letöltés: 2021. június 15.)

²² Marosi 1997: 76.

²³ Csorba 2001: 225–236.

²⁴ Pulszky 1986: 426.

²⁵ Gyulai 2019: 211–264.

²⁶ Marosi 1997: 20.

²⁷ Gyulai 2019: 240.

A Pulszky-ház a korszak egyik legkedveltebb firenzei „nyílt háza” volt. Odaköltözésük után a szombati estélyek csakhamar a szellemi és társadalmi elit egyaránt kedvelt helyévé váltak: „barátainkat híttuk [sic!] meg ide estélyre... művészek, tudósok, írók, angol, francia s amerikai turisták, kiknek hozzánk ajánlóleveleik voltak, s a flórenci²⁸ társaság legmíveltebb része gyűlt akkor össze nálunk.”²⁹ Ennek a szalonnak a háziasszonya nem más volt, mint Pulszky Teréz, aki bájos természetével és kivételes zenei tehetségével, zongorajátékával kápráztatta el vendégeit.³⁰

A Pulszky család 1866-ban amnesztiát kapott, így visszakapták szécsényi birtokukat is. Először 1866-ban Teréz és két gyermeke, Henriette és Gábor tért haza Magyarországra. A hazalátogatásnak rossz vége lett, pár hét leforgása alatt elragadta mindhármukat a tifusz. Felesége tragikus halálát követően a megözvegyült Pulszky Ferenc egyedül nevelte gyermekeit, és mérhetetlen fájdalma elől a munkába próbált menekülni.³¹

Pulszky-reneszánsz: a Pulszky fiúk karrierje

A családi tragédiát követően, a gyásszal teli hosszú korszak után azonban újból „Pulszky-reneszánsz” kezdett kibontakozni Magyarországon. Pulszky Ferenc két legidősebb fia, Ágost és Károly is jelentős karriert futott be mind a tudományos, mind a társadalmi életben. Pulszky Ágost (1846–1901) Bécsben született, a család emigrációba való száműzetése miatt középiskolai tanulmányait Londonban a University College Schoolban, majd Torinóban végezte. Az amnesztiából hazaérve apja kérésére jogi tanulmányait már Pesten folytatta, és 1868-ban vette át oklevelét. Ágost politikai karrierjének fokozatos felépítésére nagy hangsúlyt fordított. 1868 és 1869 között Nógrád vármegye aljegyzője, majd a Pénzügyminisztérium fogalmazója lett, ezt követően pedig az 1871-es választásokon már képviselővé választották az akkor még csak huszonöt éves fiatalembert. Ezután 1894–1895 között Eötvös Loránd (1848–1919) mellett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkári pozícióját töltötte be. Mindeközben a tudományos munkáját sem hanyagolta el: a Budapesti Tudományegyetem 1875-ben a jogbölcselet professzorává nevezte ki, majd nem sokkal a magántanári képesítést is megszerezte.³² 1882-ben feleségül vette Figdor Hermint (1864–1939), így Ágost Bécs egyik legjelentősebb zsidó családjába házasodott be. A magyar szociológiatudomány a „szociológia atyjának” nevezi Pulszky Ágostot, mivel az ő nevéhez kötődik a szociológiai nézetű társadalomtudományi gondolkodás magyarországi meghonosítása is. Egyetemi előadásaiiban új nézeteket hirdetett. Az addig észjogi irányzatot felcserélte a jogszociológiáival, valamint minden

²⁸ Firenze(i), németesen archaizáló stílusban.

²⁹ Pulszky II. 1884: 434.

³⁰ Szilágyi 1997: 30–31.

³¹ Marosi 1997: 17.

³² Szabadfálvi 1995: 21–44.

jogintézményt társadalmi-történeti beágyazottságában tanított hallgatóinak. Ágost fő műve 1885-ben jelent meg *A Jog és állambölcselet alaptanai* címmel. Munkájában az állam, a jog és a társadalom, e hármas új, modern definiálását valósította meg, valamint kategorizálta a szociológia helyét a tudományok sorában. 1900-ben támogatásával létrejött a *Huszedik Század* című folyóirat. Az elismert jogász és szociológus pályája során rendkívül gazdag társadalomtudományi és jogi könyvtárat gyűjtött össze. Az évek alatt különös figyelemmel és aprólékos munkával összeállított könyvtár nagy segítséget adott Ágostnak a Társadalomtudományi Társaság megalapításában, amelynek ő volt az első elnöke is 1901-ben. Azonban a tudós alapító még abban az évben meghalt, így felesége, Figdor Hermin a Társadalomtudományi Társaságnak ajándékozta férje könyvtárát.³³

Öccse, Pulszky Károly (1853–1899) Londonban született, gyermekéveit Firenzében töltötte, majd középiskolai tanulmányait Budapesten végezte. Kezdetben az orvosi pályára készült, de apja műkedvelési szenvedélyét örökölve hamar a művészettörténet tanulmányozása felé fordult. Bölcsészdoktorátusát 1874–1877 között Lipcsében szerezte meg, ahol Raffaello és az antikvitás kapcsolatáról írta doktori munkáját. 1873-tól kezdve a budapesti Iparművészeti Múzeummal állt szorosabb kapcsolatban, ahol 1881-ig volt a múzeum megbízott kurátora, majd 1884-től igazgatóként vezette a gyűjtemény rendszerezésével, kiállításával kapcsolatos feladatokat. 1882-ben feleségül vette a kor egyik legtehetségesebb színésznőjét, Márkus Emíliát (1860–1949), akitől két leánygyermek (Tessza, Romola) született.³⁴ Apja ösztönzésére már 1873-ban elkezdett foglalkozni az Országos Képtár anyagával, és a múzeum első *Kalauzán*ának megszerkesztése is az ő nevéhez fűződik. 1883-tól a Magyar Tudományos Akadémia tagja volt, 1881-től 1884-ig pedig az *Archaeológiai Értesítő* szerkesztőjeként dolgozott, ahol számos tanulmánya és cikke jelent meg. 1884-ben a Magyar Történeti Ötvösmű kiállítás főszervezője volt, amelynek keretein belül az Iparművészeti Múzeumban megrendezett tárlaton 380 kiállító részéről 7728 tárgyat mutattak be.³⁵ Az 1890-es években egy önálló képzőművészeti múzeum létrehozása (a mai Szépművészeti Múzeum) volt tervben, ami a millenniumi év előkészületeibe is pontosan beleillett. Pulszky Károly 1893-ban adta be a Szépművészeti Múzeum megalapításáról szóló részletes pályázatát, amelyet Wekerle Sándor (1848–1921) miniszterelnök 1894-ben terjesztett a parlament elé. A kormány, elfogadva a pályázatot, végül 400.000 forintot szavazott meg az Országos Képtár bővítésére, így Pulszky Károly megkezdte műgyűjtő utazásait, és 1893–1896 között rendszeresen utazásokat tett Olaszországba, Németországba, Hollandiába és Angliába. 1895-ben vásárolta meg Sebastiano del Piombo *Férfiképmás* című festményét, ami nagy botrányt kavart. A karrierjének összeomlását eredményező fiaskót egyrészt az okozta, hogy az előbb említett festményt akkoriban – tévesen – Raffaello-képnek vélték, és Pulszky is akként vásárolta meg, ráadásul túl drága áron. Másrészt pedig nem tudott elszámolni a kormány által rábízott, festményvásárlás céljára szánt pénzzel. A botrányt követően rövid időn belül

³³ Boros 1977: 217.

³⁴ Mravik 1988: 5–7.

³⁵ Fehér 2010: 20–22.

idegösszeomlást kapott, így testvérei, Ágost és Polyxéna segítették ki a nehéz helyzetben. Megtérítették adósságát, így Pulszky Károly ellen az eljárást 1898-ban megszüntették. Az ügy tisztázását követően a vádaskodások és megszégyenítés elől először Londonba menekült, majd Ausztráliába emigrált, ahol öngyilkosságot követett el.³⁶

A legfiatalabb fiútestvér, Pulszky Garibaldi (1861–1926) Torinóban született. Középiskolai tanulmányait a budapesti IV. kerületi főreáliskolában végezte, majd a Királyi József Műegyetem hallgatója volt. Mérnöki oklevele megszerzése után a zürichi műegyetemen tanult tovább 1880–1881 között. A görög állam az Égei-tenger és a Jón-tenger összekötését már nagyon régen eltervezte, aminek munkálataihoz először egy francia céget fogadtak fel, de az csődöt jelentett, így Türr István és Gerster Béla vezetésével egy magyar mérnöki csapat kapta meg a munkát. A kiválasztott négy magyar mérnök közé 1883-ban Pulszky Garibaldi is bekerült, aki a csatorna építésének utolsó szakaszában osztálymérnökként vett részt az építkezéseken. Hazajövele után Garibaldi az állam szolgálatába állt, és miniszteri tanácsosként királyi vasúti és hajózási felügyelő lett a Kereskedelemügyi Minisztériumban. Több híd és vasútvonal megtervezése kötődik a nevéhez, mint például az 1888-ban átadott szolnoki Tisza-híd és az 1889-ben épült budapesti körvasút. Végül 1910-ben a Kassa–Oderbergi Vasút Részvénytársaság vezérigazgatójává választották meg.³⁷

Pulszky Polyxéna – a Szécsényben töltött évek

Ennek a különleges családnak a legfiatalabb női tagja Pulszky Polyxéna (1857–1921) volt. Polyxéna 1857-ben Londonban született, a család emigrációban töltött évei alatt. Édesanyja és testvérei halála után 1866-ban hazatért Magyarországra, és berendezkedtek régi otthonukban, a szécsényi kastélyban. A gyerekek Ágost kivételével az emigrációban születtek, így mindannyiuk számára új volt a kialakult helyzet. Most látták először a már szüleik által sokszor emlegetett hazájukat. Az egyedül maradt családfő a visszatérést követően igyekezett mihamarabb rendezni a család ügyeit, és újra munkába állt.

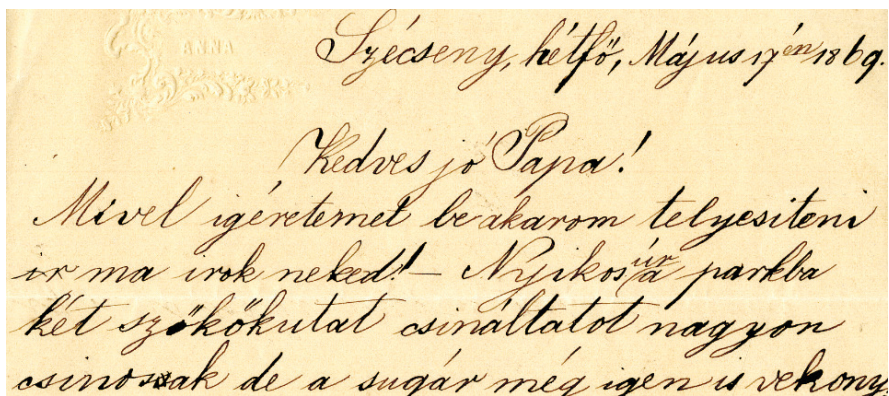
Pulszky Ferenc nemcsak fiai, hanem lánya neveltetésére is különös figyelmet fordított. Polyxénával való korai levelezésének mindenképpen tanító szándéka is volt, ugyanis a 19. századi nevelés egyik fontos követelménye volt a levélírás szabályainak helyes elsajátítása. A levelek formai szerkezete, fogalmazási módja, az esetleges helyesírási hibák mind-mind írója műveltségéről árulkodtak.³⁸ Az 1867-es kiegészítést követően lépésről lépésre ugyan, de kezdetét vette a főváros magyarosodása, ahol már elvárás volt a magyar nyelv elsajátítása. Pulszky Ferenc kívánsága is az volt, hogy az eddig külföldön

³⁶ Fehér 2010: 9–25.

³⁷ Balla 1924: 5–6.

³⁸ Fónagy 2013b: 629.

elő kisasszony megtanuljon helyesen magyarul írni és olvasni. A fiatal lány korai leveleit akár „gyakorlóleveleknek” is nevezhetnénk, mivel ezek gyöngybetűkkel, tisztán és nagy szünetekkel íródtak, sokszor látható a hibák javítása is a levélszövegekben. Ahhoz, hogy Polyxéna gyakorlott levélíró legyen, és az írás fortélyait elsajátítsa, hosszú évek gyakorlása és a tapasztaltabb családtagok és nevelőnők segítsége kellett. Pulszky Ferenc nagy figyelmet fordított lánya íráskészségének fejlesztésére. Válaszleveleiben tanító szándékkal többször is kijavítja lánya hibáit: „Leveledben alig volt hiba, tájék azonban nem így íratik amint Te írtad (: tálýék :) örülök, hogy mindennap okosabbá válsz”.³⁹

1. kép: Pulszky Polyxéna levele Pulszky Ferenchez⁴⁰

A középosztálybeli magyar családok gyermekeik mellé legfőképpen német, az arisztokrata családok francia vagy angol nevelőnőket alkalmaztak, akik a nyelvtanulást már kisgyermekkorban biztosítani tudták növendékeik számára.⁴¹ Polyxéna sem csak a magyar, hanem az olasz és a francia nyelv elsajátítására is törekedett. 1869-ben büszkén dicsekedett fejlődéséről egy apjához írt levelében: „Juliával megint elkezdtem olaszul beszélni s már három-négy oldal hosszú olasz- és egy négy oldal hosszú francia levelet írtam”.⁴² A fiatal kisasszonynak bizonyosan több nevelőnője is volt. A levelekben az alábbi nevekkel találkozhatunk: Nagy Lilla, Anna Voigt, Johanna Müller, Júlia kisasszony. Polyxéna apjához írt leveleihez német nyelvű nevelőnője, Johanna Müller rendszeresen mellékelte a gyerekek fejlődéséről, a házban történt eseményekről szóló beszámolóját.⁴³

A levelek tartalmát tekintve Pulszky Ferenc lánya iránt érzett féltő szeretete, sőt imádata tükröződik ezen időszakban írt leveleiben. A munkájából adódó kötelességek miatt előfordult, hogy hónapokig nem tudott hazamenni Szécsénybe, hogy meglátogassa a gyermekeit. Hiányát szerető szavaival próbálta pótolni: „Vettem leveledet melyben megkérsz, hogy vegyek neked egy pónit. Hogy ha a lovacska jámbor szelíd jó állat, mit

³⁹ Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához, Pest, 1870. július 26. OSZKK Fond VIII. 2316/21.

⁴⁰ Pulszky Polyxéna Pulszky Ferenchez, Szécsény, 1869. május 17. OSZKK Fond VIII. 0847/7.

⁴¹ Szécsi-Géra 2018: 149.

⁴² Pulszky Polyxéna Pulszky Ferenchez, Szécsény, 1869. július 7. OSZKK Fond VIII. 0847/8.

⁴³ Johanna Müller Pulszky Ferenchez. OSZKK Fond VIII. 0847/4–6, 8–12.

Tóth Bácsinak kell megítélni, megengedem, hogy megvegyétek, másképp nem, Pista bácsi által majd kerestetek női nyeret. A jövő hónap végét Szécsényben töltöm veletek, mire már előre örülök, Lilla kisasszonynak írtam tegnap s küldtem pénzt.⁴⁴

Mindig beszámolt Polyxénának arról, hogy hol tartózkodik éppen, és mikor várható haza. Sokszor intette lányát a tanulásra, többször figyelmeztette, hogy vigyázzon egészségére, és ha bármiben hiányt szenvedne, akkor mindig hozzá forduljon először. Ajándékokkal halmozta el, így próbálta enyhíteni lelkiismeret-furdalását amiatt, hogy nem lehet mindig mellette. Bármit kérhetett a kislány (póniló, karperec, képkeret stb.), az apja minden kívánságát teljesítette. Pulszky Ferenc 1869-es múzeumigazgatói kinevezése változást hozott lányával való kapcsolatában. Ugyanis az édesapa úgy döntött, hogy a Nemzeti Múzeumba való beköltözése után magához veszi lányát, és maga fog gondoskodni neveltetéséről: „Megkaptam kedves leveledet, látom, hogy mindennap nemcsak testileg, hanem szellemileg is fejlődni kezdesz. Annál jobb, majd sokat olvasunk együtt télben, s tanítani foglak, ami nekem nagy örömet fog okozni.”⁴⁵

Az együttélés időszaka

Az 1870-es évek elején Polyxéna Szécsényből az édesapjához költözött a múzeumi lakásba. A fiatal lány ebben az időben indult el a nővé válás útján, az apai támogatásnak köszönhetően vált érett, kiegyensúlyozott, önálló felnőtt nővé. A dualizmus kori Magyarországon a nők túlnyomórészt otthon vagy magánintézményekben tanultak. Az első tanítónőképzőt 1869-ben, az első leánygimnáziumot 1896-ban alapították, ezt követően pedig Wlassics Gyula minisztersége alatt, 1895. december 31-én tették közzé a 72039. számú miniszteri rendeletet, amely megnyitotta az egyetemek bölcsész- és orvosi karát, illetve az egyetemi gyógyszerészeti tanfolyamot a nők előtt.⁴⁶ Művészképzésben azonban már sokkal hamarabb részt vehettek a tanulni vágyó nők. A Nemzeti Zenede 1867-től, a Zeneakadémia 1875-től, az Országos Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanár Képezde 1871-től férfi és női hallgatókat is felvett.⁴⁷

Amint az egy 1924-ben Pulszky Garibaldival készült interjúból kiderült, az édesapa az amerikai és angol nevelésből indult ki, így önállóságra, a szabad döntések meghozatalára nevelte gyermekeit.⁴⁸ A 19. században az önművelés, az önfejlesztés egyre nagyobb népszerűségnek örvendett a nők körében is. A Pulszky család különös figyelmet fordított a nők értelmi képességeinek, illetve tanulási és művelődési jogainak az elismerésére. Ebből adódóan Polyxéna a házi nevelésen túl beiratkozott a Keleti Gusztáv

⁴⁴ Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához, Pest, 1867. augusztus 31. OSZKK Fond VIII/2316/19.

⁴⁵ Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához, Pest, 1869. augusztus 22. OSZKK Fond VIII/2316/19.

⁴⁶ Pukánszky 2013: 127.

⁴⁷ Szécsi–Géra 2018: 357.

⁴⁸ Balla 1924: 5–6.

(1834–1902) vezetése alatt álló Országos Magyar Királyi Mintarajztanodába, az első olyan felsőoktatási intézménybe, amely nőket is felvett a hallgatói közé. Művészetet tanult, illetve a tanítónői vizsgát is majdnem letette. (Csak apjával és egy tudós társasággal Görögországba való utazása akadályozta meg ebben.) Nagy valószínűséggel mindehhez apja befolyása is szükséges volt, mint ahogy a tudományos életben való elinduláshoz is. Polyxéna ugyanis egy olyan sokszínű, impulzussal teli kapcsolati hálóban élt, amely folyamatosan segítette és formálta a fiatal lány érdeklődési körét.

Apja történelem iránt érzett szenvedélyét örökölve szívesen foglalkozott a művészet-történettel, régészettel, bár azokban is elsősorban „nőies” témára specializálta magát: a 16–17. századi hímzések vizsgálatába kezdett. Mindemellett különös figyelmet fordított a gyermekneveléssel, illetve a nők szerepével, a nők tanulásával és a női emancipációval kapcsolatos tevékenységek előmozdítására is. Hogy a korabeli köz- és szakmai vélemény mennyire nem tolerálta a nők tudománybeli jelenlétét, mutatja, hogy a korabeli vicclap, a Borsszem Jankó többször igyekezett nevetségessé tenni Torma Zsófiát (1832–1899), az első magyar régésznőt. Később éppen Polyxéna méltatta először őt, akinek sok támadást kellett elszenvednie férfikollégáitól és a tudományos közvéleménytől: „Torma Zsófia egyike azoknak a nőknek, a kikre tisztelettel tekintünk, s büszkén valljuk magunkénak; mert bár komolyan foglalkozott a tudománnyal és a tudósok körében bírt és nevet vívott ki magának, sohasem feledkezett meg arról, hogy a valódi nőnek első sorban hivatása: a kötelességtudás, szerénység és önfeláldozás”.⁴⁹

Polyxéna apránként átvette édesanyja gondoskodó szerepét a családban, és egyfajta összetartó kapocsként működött tovább a családi rendszerben. Fivérei igazi bizalmasává vált, a családi ügyek tárgyalásán túl segítette őket tanulmányaikban, munkájukban. Közvetített az édesapa és fiai között, minden rábízott feladatot legjobb tudása szerint, lelkiismeretesen intézett.⁵⁰

A családban elvégezett feladatai mellett Polyxéna a dualizmus kori társas élet egyik főszereplőjévé vált. Ahol valamilyen kulturális vagy humanitárius támogatásról szó esett, őt biztosan megtalálták. Részt vett konferenciákon – például az 1876-ban Budapesten megrendezett Nemzetközi Ősrégészeti Konferencián. Több jótékony nőegyesületnek alapítója, tagja, támogatója volt. Elnöke volt továbbá a józsefvárosi nőegyesületnek, a Vöröskereszt szécsényi fiókjának, tevékeny választmányi tagja a Klotild fővárosi szeretetháznak, a Gazdasszonyok Országos Egyletének és az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület fővárosi választmányának.⁵¹

⁴⁹ Vasárnapi Újság 1899. december 3. 813.

⁵⁰ „Peregrinnel légy kegyes elvégeztetni és pedig szeretnék két magyar főköttöt a feleségemnek s pedig egy egyszerűt és egyet aranszálakból vagy hímzéssel; azután a gyertyatartóba kis üvegtálcákat fehér vörös vagy zöld üvegből, egy csinosabb légyfogót az ebédlőbe, végre egy kis fogantyús kulcskosarat. Kegyeskedj megírtni mibe kerül, vagy utánvételt elküldeni hogy kifizethessem. Hogy van Papa? Köszöntjük. Mit hallotok Károlyékról? Mikor jön Hadikné? – mondd meg Papának, hogy muszáj vele végeznünk a dolgainkat.” Pulszky Ágost Pulszky Polyxénához, Szécsény, 1882. június 22. OSZKK Fond VIII. 2314/19.

⁵¹ Merényi 2004: 331–349.

A Pulszky-szalon

Az európai szalonkultúra kialakulása a 16. századi Itáliához köthető. A „sálon” szó az olasz „salone” kifejezésből származik, ami fogadótermet jelent. Itt a meghívott vendégek eszmét cserélhettek a vendéglátó házigazdákkal. Egészen a 17. század végéig bevett szokás volt, hogy az összejövetel alkalmával a ház asszonya a szobájában fogadta a vendégeit. A szalonok több fénykort is megéltek a történelem során, a 18. századi polgárosodást követően az intézmény funkciója fokozatosan átalakult nappali társalkodóvá, ami a társasági létforma egyik összefogó színhelyévé nőtte ki magát.⁵²

A szalonvilág eredetileg a felvilágosodás kori Franciaországból indult el hódító útjára, majd nemsokára behálózta Európa legtöbb országát, köztük Magyarországot is. A szalon az arisztokrata otthonoknak egy olyan egyedülálló vendéglátó helyisége lett, amely akár nagyobb publikum számára is lehetőséget biztosított a házi összejövetelre, kisebb koncertekre.⁵³

A szalonok történelme egyben a nőtörténelem részévé is vált, mivel a politika és művészet fórumaként működő társaságok középpontjában a nők álltak. A 18. században a francia szalonok vezetői az úgynevezett *saloniére*-ek voltak, akik művelt, felvilágosult, éleslátású nők voltak.⁵⁴ A saloniére-ek megbízatása volt az estélyre érkező vendégek fogadása, ezenfelül meghatározták a beszélgetés témáját is, amit az épp aktuális társadalmi, kulturális és politikai élethez illeszkedően választottak ki. A beszélgetéseket végig moderálták, a hasonló érdeklődésű vendégeket pedig bemutatták egymásnak. A nők nem járhattak felsőbb iskolába, így a szalonok sokszor a tanulás helyeként is funkcionáltak, ahol a hölgyek megmutathatták munkáikat (festmények, kézimunkák), írásaikat felolvashatták, vagy zenélhettek és énekelhettek kisebb közönség előtt, és nem utolsósorban az eszmecseréknek köszönhetően kritikai gondolkodásukat is formálhatták.

A 19. századi európai modern szalonok legfőképpen a jómódú, nagypolgári és szellemi elit otthonaiban alakultak ki. Így történt ez a monarchia évtizedeiben is, amikor a régi arisztokrata kastélyok (például a keszthelyi Festetics-kastély, a muraszombati Szapáry-kastély) szalonvilágának példáját átvéve váltak a polgári otthonok önreprezentációs eszközévé és egyben elismert kulturális központjává. A szalon a társadalmi integrálódás színtere lett, így segített leépíteni a szociális gátakat. Az arisztokraták és a szellemi elit, valamint a nők és a férfiak is helyett kaptak e kulturális intézményekben. Visszatérő vendégek voltak így az államférfiak, művészek és írók egyaránt.

A klasszikus zene iránti érdeklődés a szélesedő középosztály kedvtelésévé vált. A kulturális norma elengedhetetlen része lett a zenei képzés, így rövid időn belül a társadalom közép- és felső rétegeiben a nevelés fontos komponense lett a zenei tudás elsajátítása. A nőnevelés fontos szegmense lett a képzőművészet és a zongora- és énektudás, valamint

⁵² Frank 2020: 42–43.

⁵³ Uo.: 48–49.

⁵⁴ Az első ismert francia szalon az Hôtel de Rambouillet-ban működött. Frank 2020: 52.

az idegen nyelv elsajátítása. A művészi kézimunka mellet a zongorázás és a festegetés jelentette a középosztály leányai számára a kulturális tőkét. A zongora a nagypolgári otthonok kötelező berendezési tárgyává vált. A hangversenyek a kastélyok és paloták dísztermeiből átköltöztek a városi magán-hangversenytermekbe, illetve a polgárság házi szalonjaiba.⁵⁵

A Pulszky család emigrációbeli utazgatásai után 1861-ben Firenzében telepedett le, ahol a Petrovich-villában sok idő után újra otthonra talált. A bérelt villa tágas tere kiváló helyszín volt a hét gyermek nevelésére. A városra tekintő, üvegfalal körülvett teraszra került Pulszky Ferenc értékes gyűjteménye.⁵⁶ A száműzött politikus és felesége békét és megnyugvást talált az olasz villában. Pulszky Teréz különösen otthon érezte magát, mivel sikerült egykori bécsi szalonjukat, az akkori hangulatos zeneestélyeket feleleveníteni a Petrovich-villában.

Pulszkyék szalonja az emigrációban élő, illetve az átutazó idegenek (főként franciák és angolok), garibaldisták, monarchisták és republikánusok találkozóhelye lett: „Művészek, tudósok, írók, angol, francia és amerikai turisták, kiknek hozzánk ajánlóleveleik voltak, s a flórenci társaság legműveltebb része gyűlt akkor össze nálunk. Garibaldinus bajtársaim s republikánus barátaim némileg vörös színt kölcsönöztek ezen multságoknak, melyeknél sohasem hibázott jó zene, szép nők, szellemes társalgás s híres nevek.”⁵⁷ A család meleg vendégszeretettel fogadta a meghívottakat, a társadalmi és a nemzeti hovatartozás nem feszélyezett senkit. Ebből adódóan a társadalmi paletta igen színes volt, előkelők és polgárok, kezdő művészek és elismert alkotók is részt vettek a szombati estélyeken.⁵⁸

Teréz jólelkű, készséges háziasszonya volt a szalonnak, férje is elismerően ír emlékiratában róla: „Feleségem rendkívül jó háziasszony volt; értett ahhoz, úgy összehozni a vendégeket, hogy senki se unatkozzék; maga is ki értvén a zenéhez, nem volt zenészi notabilitás, mely Flórenczen keresztül utazva nem kereste volna a meghívást szombati estélyeinkhez, ezeknél került össze s alakult meg végleg Becker híres négyes-társulata. Szalonom nemzetközi jellege vonzerővel bírt az olaszokra is, oly annyira, hogy midőn Flórencz Olaszország fővárosa lett s a kormány is ide költözött.”⁵⁹ Teréz virtuóz zongorajátékával sokszor elkápráztatta vendégeit, így nem csoda, hogy egyre többen szerettek volna a firenzei villa meghívottjai közé tartozni.

Az 1866-os családi tragédiát követően Pulszky és gyerekei próbálták Magyarországon tovább folytatni a megszokott közösségi életüket. A firenzei ház utódja lett a Magyar Nemzeti Múzeumban kialakított lakrész, ahol az intézmény főigazgatója gyermekeivel együtt lakott. Az itt működő múzeumi szalon az 1870-es évektől az 1880-as évek elejéig élte fénykorát. Pulszky szalonjával példát akart mutatni a magyar társadalmi elitnek, európai színvonalú estélyeire a bejárás presztízst is jelentett a meghívottak számára.⁶⁰

⁵⁵ Fónagy 2013a: 18–40.

⁵⁶ Pulszky II. 1887: 431.

⁵⁷ Pulszky II. 1887: 431.

⁵⁸ Ferenczy 1886: 94.

⁵⁹ Pulszky II. 1887: 432.

⁶⁰ Merényi 2004: 339–344.

Felesége egykori háziasszonyi szerepét Polyxéna vette át. Ő volt az, aki fiatal hölgyként elbűvölő, szívélyes természetével édesapját támogatva éveken keresztül szeretettel fogadta az estélyre érkező vendégeket. Ha a résztvevők listáját nézzük, akkor megállapíthatjuk, Pulszky továbbra is ellenezte a társadalmi osztályok egymástól való elkülönülését. Rendezvényein a hazai szellemi elit mellett ott voltak európai tudós ismerősei, művészek, írók és politikusok. Pulszky Ferenc munkatársai (Ipolyi Arnold, Rómer Flóris, Trefort Ágoston) mellett meghívást kaptak a Pulszky fiúk iskolatársai is, például Pulszky Károly vezette be a szalonba Marczali Henriket (1856–1940), de jelen volt Fraknoi Vilmos és Szilágyi Dezső is.⁶¹ A szalon nem zárta ki a női látogatókat, ennek ellenére Polyxéna mellett nagyrészt csak nevelőnője, Voigt kisasszony fordult meg nőként a szalonban.

Sturm Albert 1875-ben a *Fővárosi Lapok*ban megjelent egyik újságcikkében részletes beszámolót ad egy Pulszky-estély menetrendjéről. A múzeumi vacsorát egy idegen szemszögéből kísérelheti végig az olvasó: „[...] És az idegen este nyolc óra után, a múzeum földszinti igazgatói lakosztályába nyitva, egy hosszas nagy terembe lép, melynek asztala már sűrűn körül van ülve. A társaság vacsorált. – Kissé későn jött – jegyzi meg szívélyesen a házi gazda, bemutatva rögtön szomszédjainak, Haynald kalocsai érseknek, a zsinati kisebbség⁶² legkitűnőbb szónokának s Magyarország egyik leggazdagabb főpapjának”⁶³

A szalonesték hét órakor kezdődtek, kilenc körül a vendégek helyet foglaltak az asztalnál, ahol gazdag vacsora mellett folytathatták tovább a társalgást. Ezután kisebb koncert következett. Sokszor tiszteletét tette a szalonban Liszt Ferenc is, aki játékaival elvárásolta a közönséget. Az estély második felében Pulszky szívesen vezette körbe vendégeit saját archeológiai, képzőművészeti magángyűjteményében.⁶⁴ Polyxéna korát meghazudtoló módon koordinálta az estélyeket édesapja mellett. Sturm Albert így ír róla a már korábban említett cikkben: „E fiatal lány, ki még csak az imént szűnt meg gyermek lenni, a frissességet, mely korának szerencsés tulajdona, s a természetes szívjóságot, mellyel mindenkit elbájol, olyan határozott és fesztelen magatartással párosítja, melyet a szalon sokkal régebbi úrnői is irigyelhetnének tőle. Élénk, finom szelleme s lányoknál ritka képzettsége dacára sem mutat, kedvet a kékharisnyasághoz⁶⁵ s mégis ismeri egész Pest, az is, a ki nem látta.”⁶⁶

Az 1880-as évek elején az estélyek ritkultak, ennek oka, hogy Polyxéna betegsége miatt hosszabb külföldi utazásokon vett részt. Másfelől 1883-ban férjhez ment, így már nem tudott segítő társa lenni édesapjának. Műveltségét, vendégszeretetét mindig elismerő szavakkal illeték a korabeli újságcikkek hasábjain: „Nem szokás fiatal kisasszonyok biográfiáját megírni; a báli tudósítón kívül rendszerint alig foglalkozik velük

⁶¹ Mravik 1988: 42.

⁶² Az idézet valószínűleg az első vatikáni zsinatra (1869–1870) utal, amelyet IX. Piusz pápa hívott össze. A zsinaton a pápai tévedhetetlenség dogmája miatt alakult ki megosztottság a főpapok között.

⁶³ Fővárosi Lapok 1875. november 11. 1119.

⁶⁴ Merényi 2004: 340–349.

⁶⁵ Főképp a tudományok és a művészetek iránt érdeklődő, de többnyire csak felszínes műveltségét fitogtató nő, aki háztartásbeli kötelezettségeit elhanyagolja.

⁶⁶ Fővárosi Lapok, 1875. november 11. 1119.

a sajtó. Pulszky Polyxenánál azonban indokolva van a kivétel. Társadalmi talentomát már akkor fölismerték, mikor a Pulszky Ferencz szombati estélyein, a pesti intelligencia ezen legkedveltebb gyúpontján [sic!], a kisasszonyt diplomaták, tudósok, művészek, bel- és külföldi czelebritások körében mozogni látták. Nem túlzás, a mit valaki akkor a Pulszky szalonja két főszemélyéről megjegyzett, hogy: »az apa a szalon szelleme, a leány meg a lelke.«⁶⁷

Egy fiatal nő utazásai

Az utazás fontos szerepet töltött be a Pulszky család életében. Pulszky Ferenc már fiatalkorában több nagy utazást tett nagybátyjával, Fejérváry Gáborral.⁶⁸ Az édes-apa példáját követve Polyxéna is hamar az utazás szerelmesévé vált. Gyermekkorától kezdve rengeteget utazott, kezdetben apjával, majd férjével, Hampel József régésszel tett hosszabb és egzotikusabb utakat. Utazásainak két fő oka volt: egyrészt hajtotta a kíváncsiság, az új tájak felfedezése iránti vágy, másrészt pedig fiatal kora óta meglévő betegségei kezelése miatt többször hosszabb kúrákon vett részt külföldön.

1. térkép: Pulszky Polyxéna élete, utazásai

⁶⁷ Vasárnapi Újság 1880. augusztus 22. 314.

⁶⁸ Marosi 1997: 83.

Hazai utazásokon is szívesen csatlakozott édesapja baráti társaságához, így történt ez 1877-ben is, amikor is Hadik-Barkóczy Ilona (1833–1887) grófnő, valamint édesapja munkatársai, Fraknói Vilmos (1843–1924) és Bubits Zsigmond (1821–1907) történész-művészettörténész körében vett részt egy néhány napos felvidéki körutazáson: „Itt volt Hadikné, Fraknói megjött, e szerint megbeszéltük velök kirándulásunkat. Aug 14dikén kedden 3 órakor indulunk innét, –t.i. Fraknói, Bubits meg én, – Losoncon leszünk 8 órakor vagy valamivel előbb, Téged ott fogunk találni, és 11 órakor éjjel Szent Keresztre érünk, ott maradunk 15dikén és 16dikán, 17dikén elmegyünk Ipolyival Besztercebányára, 18 este Miskolcra érünk, ott meghálunk, 19dikén reggel 7 órakor indulunk onnét és 9 óra tájban Homonnának Tavarnára érkezünk. Ott négy napig maradunk, Hadikné elküld kocsin Eperjesre, egy napot ott töltünk s vagy Mátrának, vagy Tátra Fürednek megyünk vissza, amint Te akarod”.⁶⁹

Polyxéna egészségi állapota az 1870-es évek elején egyre rosszabbodott. Édesapjának a következőképpen írt tüneteiről: „Voigt kisasszony levelét már bizonyosan megkaptad, én nem akartam, hogy írjon neked, de ő semmi képen [sic!] sem akart engedni, s azt mondta, hogy ő nem akarja a felelősséget magára vállalni, ha én előbb ágyba kerülnék, minthogy Bécsben lettem volna, igaz hogy kiütésem arcomon és nyakamon nagyon mutatkozik”.⁷⁰

Pulszky a kor leghíresebb bőrgyógyászához, Ferdinand von Hebra (1816–1880) praxisába vitte Polyxénát. Hebra 1845-ben Bécsben átvette a már önállóan működő bőrbetegek osztályának vezetését, a bőrgyógyászat ismert professzora volt, előadásaira a világ minden tájáról érkeztek a hallgatók. 1856 és 1876 között megalkotta monumentális művét *Atlas der Hautkrankheiten* címmel, amelyet a hallgatók és az orvosok oktatására szánt.⁷¹ A gondoskodó édesapa teljes mértékben megbízott az orvosban: „Bécsben megállunk, beszélünk Hebrával s azt fogjuk tenni a mit ő tanácsol, Lonéche (Leuk) nem az a fürdő hová szívesen vinnélek, majd oda megyünk hova Hebra küld”.⁷² Az osztrák orvos tanácsára a fiatal lány többször is elutazott Firenzébe, ahol anyai nagyanyja mellett próbált betegségéből felépülni. Ottani tartózkodása alatt sem volt tétlen, 1874-ben Hadik grófnő társaságában bejárta a dél-olaszországi városok nagy részét, Nápolyt, Pompeit, Paestumot. Édesapja már kénytelen volt levelében mértéktelenségre inteni folyton úton lévő lányát: „Tehát alud [sic!] ki magadat mindennap, lásd és mennyit szabad, és gondold, hogy ez csak első előíz, a kóstolás után megjő előbb utóbb a tanulmányozás ideje. Visszajövet azonban Florenczban kell maradnod, nem mehetsz felső Olasz Országba [sic!] a grófnővel, Nagymamánál kell maradnod, míg el nem jövök érted, körülbelül Június végével”.⁷³

A hónapokig tartó fürdőkúrák nem hozták meg az elvárt eredményt, az 1870-es évek végére rosszabbodott a fiatal hölgy állapota, a család így egy szokatlan megoldás mellett döntött: az észak-afrikai Algírba küldték a lányt, a meleg éghajlati levegő gyógyító

⁶⁹ Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához. 1877. augusztus 11. OSZKK Fond VIII. 2316/32.

⁷⁰ Pulszky Polyxéna Pulszky Ferenchez. 1871. szeptember 13. OSZKK Fond VIII. 0847/16.

⁷¹ Bokor–Gerő 1894: 795.

⁷² Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához. 1874. június 28. OSZKK Fond, VIII. 2316/29.

⁷³ Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához. 1874. április 27. OSZKK Fond VIII. 2316/26.

hatásában bízva. Az ötletet az utazáshoz egy régi családi kapcsolat szolgáltatta. Pulszky Ferenc angliai emigrációja idején barátságot ápolt Benjamin Leigh Smith (1828–1913) radikális unitárius lelkésszel, Norwich parlamenti képviselőjével és családjával. A legidősebb lány, Barbara Leigh Smith (Barbara Bodichon) a 19. századi nőmozgalmak vezető egyénisége, emellett pedig ismert festő- és író volt. Londonban létrehozta a *Portman Hall* iskolát, amely minden nemi, társadalmi és vallási megkülönböztetést mellőzött. Ezen család legfiatalabb női tagja, Anna Leigh Smith a tulajdonában lévő algíri Villa Montfeldbe hívta meg Polyxénát 1881-ben.⁷⁴

Az aggódó édesapa és a család orvosa, Plósz Lajos (1809–1886) áldását adta az útra, ahogy azt lányához írt levelében is olvashatjuk: „E pillanatban veszem Miss Leigh Smith levelét Velenczéből hol a Palazzo Grittiben S.M. Zobenigoban lakik s ajánlkozik, hogy Algiersba visz. »We could meet her at Genoa in the first days in November and take her with us.« Mit mondasz erre? Plósz [...] azt ajánlja, hogy egy telet meleg éghajlat alatt töltsd [...] Magam is azt hiszem, hogy Algier jót tenne neked s tökéletesen felüdülnél, nem is bántana ott semmi és senki, s jól éreznéd magadat.”⁷⁵

A Pulszky család a nyilvánosság előtt titkolta az utat, hiszen a korban szinte elképzelhetetlen volt, hogy egy fiatal nő egyedül, kíséret nélkül utazzon és töltsön hónapokat idegen környezetben. Az algíri utazás állomásait Polyxéna bevonásával lépésről lépésre megtervezte a család az 1881. novemberi indulástól az 1882. májusi megérkezésig. Polyxéna innentől kezdve egy elit, művelt angol társaság tagja lett egy számára ismeretlen országban. A gyógyulás fél éve alatt a család biztatására úti élményeit rendszeresen írásba foglalta: „Algierban, vagy is inkább Mustafában, mert ez az angol Villa külváros, hol csupa angol lakik, szükséges, hogy el ne felejtsd magyarul, ne válj egészen angol Missé. Azért legalább minden két hétben írni fogsz egy tárczaczikket a Pesti Napló számára, nekem küldöd, én majd gondoskodom, hogy ki jöjjön.”⁷⁶ Így az édesapja közbenjárásának köszönhetően számos tárcája jelent meg a Pesti Naplóban és a Fővárosi Lapokban Beszédes Kálmán álneven.

Polyxéna az 1881. november 5-i marseille-i partraszállástól kezdve folyamatos beszámolót adott a „sötét földrészre” történő megérkezéséig. Újságcikkeiben többek közt írt az algíri éghajlatról, a mezőgazdaságról, a természeti viszonyokról: „Algir hegyoldalban épült. Apró utcáit, vagy inkább sikátorait meredek lépcsők képezik. A kis, fehér lapos fedelű házak sarkai kupolával vannak ellátva, melyek itt marabunak neveznek... az ezer egy éj meséi jutottak eszembe, s boldogsággal töltötte el szívemet a tudat, hogy most a tündéri fény, a szép asszonyok és a boldog emberek országába jutottam. Elfelejtettem, hogy e boldogság és öröm már csak a múlté... az úgynevezett civilizáció ide is eljutott.”⁷⁷

Polyxénát hajtotta kíváncsisága, sokszor egészségi állapotát figyelmen kívül hagyva igyekezett minél több időt eltölteni az ott élő emberekkel, rengeteget kirándult, és mindeközben felfedezte a város kulturális és társasági életét is: „Tegnap péntek lévén,

⁷⁴ Ross 1991: 15.

⁷⁵ Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához, 1881. OSZKK Fond VIII. 2316/39.

⁷⁶ Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához, 1881. OSZKK Fond VIII. 2316/40.

⁷⁷ Pesti Napló 1881. november 27.

egy arab temetőt látogattam. A pénteki nap az arabok vasárnapja. Ez az egyetlen nap, melyen a tisztességes asszony mulat. A mulatás abból áll, hogy az asszonyok pereputtyos-tól fölkerelkednek és a temetőben a családi sírra telepsznek. Itt ebédelnek s enyelegve töltik el a napot.”⁷⁸

2. kép: Paul Maria Famin: Algérie (1880)⁷⁹

A midai kirándulásról szóló cikkét oly nagyra becsülte Urváry Lajos (1841–1890), a Pesti Napló szerkesztője, hogy a lap karácsonyi tárcacikkei közé választotta. Írásait mind a családtagok, mind a beavatott barátok kiválóknak találták: „Czikked nagyon tetszett, még Vadnay is átvett egy részt a fővárosi lapokba, Szász Károly, Beöthy Zsolt, Gyulay, Véghné Szögyéni Laczi, nagyon dicsérték Úrváry meg van elégedve s büszke hogy az ő lapjában jelent meg. Írj tehát megint, rövidebb cikket, de kettőt egy hosszú helyett Urváry mindig szívesen adja s fizeti.”⁸⁰ Az íráson kívül figyelmet fordított másik szenvedélyére, a régiségek feltárására is. Itteni gyűjtőmunkájának eredménye, hogy Németh József (1866–1932) miniszteri tanácsos címe alatt Algírból Fiuméba, egy vitorlás hajón 2000 frank értékű régiséget küldött a Nemzeti Múzeum részére.⁸¹

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Paul Maria Famin 1880: Algérie című album 11. képe. Országos Széchényi Könyvtár, Fénykép- és Fotóművészeti Tár.

⁸⁰ Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához. 1881. december 5. OSZKK Fond VIII. 2316/45.

⁸¹ A Hon 1882. március 11.

Házasságkötés

Polyxéna 1883 tavaszán házasodott össze a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiség-tárának igazgatójával, Hampel Józseffel. Nászútjuk során bejárták egész Görögországot. Ez idő alatt találkoztak Heinrich Schliemann híres német régésszel, aki éppen Mükéné, majd Trója romjait kutatta. Schliemann bátorítására az ifjú pár megtekintette a trójai ásatásokat. Erre a kirándulásra Konstantinápolyban készültek fel, ahol Szilágyi Dániel turkológus társaságában egy hetet töltöttek. Ezt követően az ásatások helyszínére indultak, ahol két katona kíséerte őket, az utat pedig lóháton tették meg.⁸²

Pulszky Ferenc kifejezetten aggódott lánya egészségi állapota miatt, hiszen nem volt hozzászokva az ilyenfajta megerőltetésekhez: „Régi divat kezdem e szavakkal remélem jól vagytok, mert nagyon féltém Polit, 26 napi lovaglás csakugyan nem neki való”.⁸³ Polyxéna a fáradalmak ellenére is nagyon élvezte a görögországi utazást, különös módon vonzódott az antikvitas kultúrájához. Ezt bizonyítja az is, hogy néhány évvel később lefordította magyarra Charlotte M. Yonge két angol nyelvű munkáját, amelyet a görög⁸⁴ és római⁸⁵ világról írt az ifjúság számára könnyen érthető, szabatos stílusban megfogalmazva. A házasságot követően Polyxéna és az édesapja közötti szoros kapcsolat nem szakadt meg. Az öreg Pulszky nem maradt egyedül, amíg a fiatal házaspár nászúton volt, felújította számukra régi lakását.⁸⁶

Hivatkozott források

Kéziratok, (alkalmi) nyomtatványok

Hampelné Pulszky Polixéna 1892: *Elbeszélések a görög világból*. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai), Budapest.

Hampelné Pulszky Polixéna 1895: *Elbeszélések a római világból*. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai), Budapest.

Marosi Ernő (szerk.) 1997: Marosi Ernő et al.: *Pulszky Ferenc (1814–1897) emlékére. Ferenc Pulszky (1814–1897) Memorial exhibition*. (Katalógus) Magyar Tudományos Akadémia, Művészeti Gyűjtemény, Budapest.

Levéltári források

OSZKK (Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár)

⁸² Márki 1889: 141.

⁸³ Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához. 1883. május 7. OSZKK Fond VIII. 2316/62.

⁸⁴ Hampelné 1892.

⁸⁵ Hampelné 1895.

⁸⁶ Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához. 1883. május 7. OSZKK Fond VIII. 2316/67.

Fond VIII. Pulszky Polyxéna levelezése

Deák Ferenc levele gyámleányához. 1862. augusztus 14. *Budapesti Szemle* LXXXVII. évf. (1896), 237. sz.

Országos Széchényi Könyvtár, Fénykép- és Fotóművészeti Tár

Paul Maria Famin 1880: *Algérie* című album 11. képe.

Napi- és hetilapok

A Hon 1882

Fővárosi Lapok 1875

Pesti Napló 1881

Vasárnapi Újság 1880, 1899

Online hivatkozások

Kubinyi Ferenc Múzeum. URL: <http://kubinyimuzeum.hu/hu/a-muzeumrol/forgach-kastely.html> (utolsó letöltés: 2021. június 15.)

1881. évi XXXIX. törvény, a műemlékek fenntartásáról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88100039.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D31> (utolsó letöltés: 2022. február 9.)

Hivatkozott szakirodalom

Bokor József – Gerő Lajos 1894: *A Pallas nagy lexikona*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest.

Boros Ildikó 2004: *Agyagsebek. Andrea del Verrocchio: A fájdalmas Krisztus*. Műtárgyvédelem, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.

Boros László 1977: Pulszky Ágost tudományszervező tevékenysége. *Szociológia* 5. évf., 2. sz. 214–218.

Ross, Christopher 1991: *American Embassy Properties in Algiers. Their Origins and History*. Montfeld.

Csorba, László 2001: Ferencz Pulszky: ein Ungar in der Wiener Revolution von 1848.

In: Hubert Lengauer – Primus-Heinz Kucher (szerk.): *Bewegung im Reich der Immobilität: Revolutionen in der Habsburgermonarchie 1848–1849* (Literarisch-publizistische Auseinandersetzungen). Böhlau, Wien. 225–236.

<https://doi.org/10.7767/9783205128014-012>

Fehér Ildikó 2010: Pulszky Károly (1853–1899). *Enigma* 42. évf., 62. sz. 9–25.

Fekete Ilona 2005: Műemlékvédelem és örökség Magyarországon: intézménytörténet, perspektívák, vélemények. *Világosság* 46. évf., 6. sz. 101–116.

Ferenczy József 1886: *Pulszky Ferencz életrajza*. Stampfel Károly, Budapest–Pozsony.

- Fónagy Zoltán 2013a: Kislány a zongoránál. A zene a középosztály magánéletében a 19. században. *Korall* 14. évf., 15. sz. 18–40.
- Fónagy Zoltán 2013b: Levezés a 19. századi Magyarországon. *Történelmi Szemle* 55. évf., 4. sz. 619–639.
- Frank Tibor 2020: *Szalonvilág. A polgári érintkezés modernizálódása a 19. században.* Rózsavölgyi és Társa, Budapest.
- Gyulai Éva 2019: Egy református politikuseleség a bécsi „zweite Gesellschaftból”: Pulszky Terézia (Therese Walter, 1819–1866). In: Dienes Dénes – Kegyes Erika – Veres Ildikó (szerk.): *A nők jelenléte és szerepe a magyar protestáns szellemiségben.* Hernád, Sárospatak. 211–264.
- Halász Zoltán 1987: *A Pulszkyak.* Kozmosz, Budapest.
- Kupa László 1998: Pulszky Ferenc emlékezete. In: Kapros Márta – Szvircsek Ferenc (szerk.): *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XXI (1996–1997).* Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Salgótarján. 227–232.
- Márki Sándor 1889: Magyar nők utazásai. In: Berecz Antal (szerk.): *Földrajzi Közlemények XVII.* kötet. 89–157.
- Merényi Hajnalka 2004: A Pulszky-szalon. *Budapesti Negyed* 12. évf., 4. (46) sz. 331–349.
- Papp Júlia 2020: „Pulszky Ferencz ajándoka.” *Rézmetszet, gipsz, fénykép – fejezetek a műtárgymásolás történetéből.* Evangélikus Országos Múzeum, Budapest.
- Pukánszky Béla 1933: Pulszky Ferencné, Walter Teréz útja a németsegtől a magyarsághoz. *Egyetemes Filológiai Közöny* 42. évf., 7–8. sz. 197–203.
- Pulszky Ferenc 1884: Életem és korom I-II. Franklin, Budapest.
- Pulszky Terézia 1986: *Egy magyar hölgy emlékiratai.* Magvető, Budapest.
- Szabadfalvi József 1995: A jogpozitivizmus diadala. Pulszky Ágost élete és munkássága. In: Szabadfalvi József et al. (szerk.): *Portrévázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből.* Bíbor, Miskolc. 21–44.
- Szécsi Noémi – Géra Eleonóra 2018: *A budapesti úrinő magánélete (1860–1914).* Európa, Budapest.
- Szentesi Edit 2006: Szobrászattörténeti másolatgyűjtemények a Magyar Nemzeti Múzeumban a 19. század utolsó harmadában I. Pulszky Ferenc görög szobrászattörténeti másolatgyűjteménye. *Művészettörténeti Értesítő* 55. évf., 1. sz. 1–94.

NAGY ÁDÁM

A dualizmus kori városi választókerületek országgyűlési képviselőinek kollektív emlékezete

Bevezetés

A tanulmány során a dualizmus kori városi kerületek parlamenti képviselőinek kollektív emlékezetével foglalkozom. Választásom azért esett eme csoportra, mivel egy jól körülhatárolható téren belül meghatározható kérdéskörrel van szó. Vagyis arról, hogy az egykori választókerület, azaz a város őrzi-e, és ha igen, miképpen az egykori képviselőjének emlékét. A kutatás fő kérdése ennek kapcsán, hogy a kollektív emlékezetben mennyire, milyen hangsúlyosan jelenik meg a politikus, mint hivatás. Előzetes felvetésem ezzel kapcsolatban, hogy kevésbé, mivel egy város szempontjából nem feltétlen ez a lényeges, sokkal inkább a lokálisan kifejtett tevékenység, esetleg az életpálya egy másik olyan területe, mely identitásteremtő erővel bírhat. Szintén lényeges kérdés, hogy kiknek alakulhat ki emlékezete. Ezzel kapcsolatban azt gondolom, a lokalitás sokkal fontosabb szerepet játszik, mint az országos hírnév, hiszen egy településnek a legfontosabb a saját dicső múlt bemutatása, ezzel együtt pedig a lokális identitásteremtés.

Kutatásom egyaránt kvalitatív és kvantitatív. Az általam összegyűjtött adatokból indulok ki, elemezve azokat. Ezeket példákkal támasztom alá. A vizsgálat során 169 személyt választottam ki 59 választókerületből. Mivel elsősorban a Cieger András által meghatározott *professzionális politikusok* rétegére koncentrálok, így ők mind helyet kaptak a vizsgálatban, de a pontosabb elemzés lehetősége érdekében több helyi vagy ismertebb személyt is kiválasztottam. (Általában véve is törekedtem az egykori politikusok adekvát kategorizálására, egyúttal arra is, hogy e kategóriák jelen elemzést is strukturálják.) Aki valamilyen emlékezeti hellyel rendelkezik az adott városban, az szintén helyet kapott a kutatásban. Az adatok gyűjtésénél fontos forrás volt a <https://nori.gov.hu/>, a <https://www.kozterkep.hu/>, a Google Térkép, valamint a Sturm-féle országgyűlési almanach.

Városi választókerületek és a képviselők

Az elemzésnél azért esett a választásom elsősorban a városi kerületekre, mivel a kollektív emlékezet alapvetően csoportfüggő, vagyis valamilyen csoport álláspontjához kapcsolódik. Jan Assmann alapján elmondható, hogy a csoportot a maguk és mások múltjáról való tudás határozza meg.¹ Egy közösség saját identitását úgy képes őrizni, hogy megkülönbözteti magát és saját történelmét a többiektől és az ő emlékezetüktől. A csoport érdeke továbbá ennek fenntartása, mivel ha a különbségtéves képessége megszűnik, az a közösség megszűnését is eredményezi. Vagyis a kollektív emlékezethez szükséges kollektív tudat is, mely egy város esetében sokkal inkább elképzelhető, mint a vidéki kerületek kapcsán. Hiszen utóbbiak igen sokfélék. Marta Karkowska egy tanulmányában rámutatott, hogy helyi szinten mennyire fontos szerep jut a történelmi személyeknek, mivel általuk maga a történelmi esemény is befogadhatóbbá válik, könnyebbé teszik az azonosulást – ezáltal pedig az identitásteremtést.²

Kérdés persze, hogy maguk a politikusok mennyire alkalmasak arra, hogy az emlékezet figuráivá váljanak. Cieger András volt az, aki érzékeltette a politikusok tevékenységének korabeli percepcióját. Ehelyütt csak röviden említek néhány gondolatot, mely az emlékezet kapcsán érdekes lehet. Egyrészt ahogy arra Cieger a *Küzdelem az arénában* című írásában³ rámutatott, a századfordulóra felerősödött a parlamentben a verbális és fizikális erőszak. Ilyen volt például az obstrukció, de akár a Tisza István elleni merénylet is. Ezek, mivel nem vontak maguk után látványos büntetéseket, az agresszív magatartás továbbterjedését eredményezték; mindez kihatott a politikusokra, az apparátusra és végső soron a választókra is, ami összességében rontotta a politikusok megítélését.⁴ Az agresszió mellett Cieger a politikusokról keringő toposzokat is elemezte, melyek közt egyaránt voltak pozitívak és negatívak.⁵ Azonban sokkal inkább az utóbbiak köszöntek vissza az irodalmi művekben, amelyek pedig a kulturális emlékezet kapcsán kulcsfontosságúak. Összességében a korabeli megítélést tekintve az, hogy valaki a korban a parlamentben politizált, még önmagában vélhetőleg kevés volt ahhoz, hogy emlékezet szerveződjön személye köré. Azonban a gyakori negatív konnotáció ellenére igen sok egykori képviselő köré alakult ki emlékezet. Ha azt nem a parlamenti tevékenység váltotta ki, akkor érdemes megvizsgálni a helyben kifejtett tevékenységeket, az elért eredményeket, valamint a kerülethez való kötődést is. Mielőtt azonban ezekre rátérek, szót kell hogy ejtsek a kerületekről és az azt képviselő politikusokról is.

A városi választókerületek száma korántsem volt egységes: gyakran módosult a 19. század során, ennek köszönhetően összesen 98 település birtokolt önálló mandátumot.

¹ Assmann 2018: 40–41.

² Karkowska 2013: 279.

³ Cieger 2016.

⁴ Uo.: 129–131.

⁵ Cieger 2010: 134.

A dualizmus korában a legnagyobb változást az 1877. évi X. tc. jelentette, mely nagymértékben módosította a városi kerületeket.⁶ Itt Tisza Kálmán fő célja az volt, hogy megszüntessék főleg azon erdélyi városok képviseletét, ahol a választók száma nem érte el a 300 főt. A parlamenti vitát követően végül Csíkszeredát, Illyefalvát, Kolozst, Hátszeget és Vajdahunyadot megyei választóközponttá tették, míg Brassó és Nagyszében két-két mandátumhoz jutott.

Az 1877-es módosítást követően, Budapestet nem számítva, a városok mintegy 86%-a jelentősebb, legalább középvárosi kategóriába sorolható.⁷ Ugyanakkor az országban funkcionális szempontból városnak minősülő települések mintegy 62%-a nem rendelkező városi jogállással, míg az önálló képviselővel rendelkező településeket tekintve Békésnek, Békéscsabának, Csongrádnak és Szarvasnak nem volt városi jogállása. Bereck, Oláhfalú és Szék sem funkcióját, sem pedig jogállását tekintve nem minősült városnak, még Vízakna jogilag igen, de funkciójában már nem.⁸

Az egykori kerületek kapcsán érdemes megvizsgálni a települések mai etnikai viszonyait, hiszen ezek nagymértékben befolyásolhatják a dualizmus kori politikusok kollektív emlékezetét a határon túl. Magyarországon belül csupán egy város, Gyöngyös nem tart fent emlékezetet egyik egykori képviselőjének sem.

Ország	Kerületek összesen	Emlékezettel rendelkező választókerületek	Emlékezettel nem rendelkező választókerületek
Magyarország	30	29	1
Szlovákia	5	0	5
Románia	18	8	10
Szerbia	5	1	5
Horvátország	1	0	1

1. ábra: Városi választókerületek és képviselők emlékezetének viszonya

Sajátos, hogy a Heves megyei szinten ismertnek mondható Kovách Lászlónak vagy a korban és részben ma is országos hírnévnek örvendő Pulszky Ferencnek sem alakult ki emlékezete Gyöngyösön. Magyaráztaként szóba jöhet, hogy noha Pulszky és Kovách kampányainak folyamatosan központi témája volt Gyöngyös megyeközponttá tétele, Eger azonban ezt rendszeresen megakadályozta. A város képviselői így az utókornak leginkább a kudarcot hagyták meg, mely nagyban hozzájárult ahhoz, hogy fel sem merült az emlékezeti hely kialakítása a városban egy dualizmus kori képviselőnek sem.⁹

⁶ Pap 2014: 128–129.

⁷ Uo. 131.

⁸ Uo.

⁹ Eger 1874. július. 16. 1.

De a teljesség igénye miatt fontos megemlíteni, hogy Kovách Lászlóról készült egy rövid életrajz, neve pedig időnként felmerült konferenciák alkalmával, azonban emlékezetéről így sem beszélhetünk.¹⁰

Ha a határon túli településeket tekintjük, a kép igen változatos. Szlovákiában az egykori választókerületekben nincs nyoma az egykori képviselők emlékezetének. Ez vélhetően az etnikai viszonyokkal magyarázható. A 2011-es adatok szerint a magyarok aránya egyedül Besztercebányán éri el a 8%-ot, de például Körmöcbányán, Selmec- és Bélabányán az arány közel nulla. Ennek fényében érthető, hogy a döntően szlovák lakosság nem kíván magyar politikusra emlékezni.¹¹ Szlovákiához képest az erdélyi területek jóval árnyaltabb képet adnak. Itt ugyanis találhatunk emlékhelyeket például Temesváron vagy Aradon, ahol a magyarok aránya 10% alatti. Ez azzal magyarázható, hogy a város mint közeg jobban hajlik a különböző etnikumok befogadására, amennyiben a lokális politikának ez az érdeke. Ugyanakkor érdekes, hogy például Szatmárnémetiben vagy Oláhfaluban (ma Szentegyháza) magas a magyarság aránya, de a képviselők emlékezete nem kimutatható. Az sokkal inkább a hagyományos székely és erdélyi történelmi alakok felé hajlik (mint például Bethlen Gábor vagy Gábor Áron).¹² A ma Szerbia területén található délvidéki városok azért különösek, mivel nem maradt fenn szinte egyetlen egykori politikusnak sem emlékezete. Ez különösen a magas arányú magyar lakossággal rendelkező Szabadkán (30%) és Zentán (77%) meglepő. Egyedül Újvidéken találhatunk kollektív emlékezetre utaló nyomot, azonban nem magyar nemzetiségű képviselőhöz kapcsolódva, ami aligha meglepő, ha számba vesszük, hogy itt ma már a magyarság aránya csekély (4%). Ennek megfelelően kollektív emlékezete Miletics Szvetozárnak alakult ki, aki viszont a szerb nemzeti mozgalom egyik kiemelkedő alakja volt, és mindemellett a város polgármestere is.¹³ Végül meg kell említeni Fiumét (ma Rijeka). Itt a magyarság aránya eltörpül a többi etnikum mellett (0.33%), és az egykori képviselőkről sem emlékeznek meg.¹⁴

A kutatás során azon településeket választottam ki, ahol az Országgyűlés tagjainak archontológiája¹⁵ alapján olyan személyt találtam a képviselők közt, aki az adott helyen emlékezeti hellyel rendelkezik, vagy pedig a Cieger András által meghatározott dualizmus kori professzionális politikus kategóriájába sorolható. Így 59 városi választókerületet emeltem ki. Az 1877. évi X. tc. alapján csak addig vizsgáltam a kerületet, amíg az önálló mandátummal rendelkezett. Figyelembe véve a ma meglévő határokat, Magyarországon 30, Romániában 18, Szerbiában és Szlovákiában 5-5, Horvátországban pedig 1 kerület található. Az 59 településen összesen 169 képviselő 229 alkalommal szerzett mandátumot.¹⁶ Közülük 54% vehető számba *professzionális politikusként*.

¹⁰ Molnár 2000: 25–30.

¹¹ Statisztikákat lásd: Szlovákiai Magyar Adatbank: <https://telepulesek.adatbank.sk/> (2021. május 13.)

¹² Erdély mai etnikai viszonyait lásd: <https://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro/> (2021. május 13.)

¹³ A vajdasági etnikai adatokat lásd: <https://kisebbssegkutato.tk.hu/sebok-laszlo-vajdasag-1870-2011> (2021. május 13.)

¹⁴ Rijeka etnikai viszonyait lásd: <https://rm.coe.int/16806a55bc> (2021. május 13.)

¹⁵ Lásd: Ballabás–Pap–Pál 2020.

¹⁶ Térképet lásd: Melléklet 1.

Ezt a kategóriát Cieger András úgy határozta meg, hogy az a képviselő, aki 20 évet eltöltött a parlamentben, és hivatásának tekintette a politizálást, professzionálisnak mondható. Ugyanakkor figyelembe kell venni a képviselő életkorát is, hiszen vannak olyan személyek, akik vélhetően sokkal több időt tölthettek volna a Tisztelt Házban, ha a parlament folyamatosan ülésezik 1867 előtt is. De a fiatalon elhunyt képviselőknél is fennáll hasonló dilemma (például Baross Gábor esetében). Így a 20 év helyett talán szerencsésebb 18-18,5 évben megállapítani a határt.¹⁷

	Képviselők összesen	Professzionális politikus	Polgármesterek
Parlamenti képviselők	168	92	13

2. ábra: A városi kerületekben megválasztott képviselők kategorizálási lehetőségei I.

A professzionális politikus elsősorban azt a réteget jeleníti meg, mely kevésbé kapcsolható szorosan a saját kerületéhez, sokkal inkább az országos politikához. Vagyis lényegében a korabeli elitről beszélhetünk velük kapcsolatban. Cieger András kutatása alapján elmondható, hogy a professzionális politikusok egyfajta presztízsrangsort követtek a választások alkalmával. Vagyis a növekvő népszerűségnek örvendő jelöltek a jelentősebb kerületekbe áramlottak, függetlenül a személyes kapcsolat meglététől. A választókerületek pedig szintén egymással vetélkedtek ezekért a személyekért, mivel ezáltal akartak hatásosabb érdekvédelemet szerezni maguknak. Így a miniszterek, pártvezérek és egyéb hírességek elsőbbséget élveztek a „politikuspiacon”. Ennek kapcsán Cieger fő megállapítása, hogy a siker legalább annyira eredményezhetett költözést az egyik választókerületből, mint a kudarc.¹⁸ A lokális elitet legjobban azok a személyek jelenítik meg, akik vagy a képviselőség előtt, vagy után a *polgármesteri posztot* is elnyerték a városukban. A mandátumot szerző képviselőknek ők mintegy 8%-át teszik ki.

Az emlékezet kialakulásának lehetőségét vizsgálva talán a legérdekesebb szempont a politikusok helyi kötődésének kérdése, hiszen a lokális elitre vélhetően szívesebben emlékeznek, mivel könnyebben képes megteremteni a helyi identitást. Itt meg kell jegyezni, hogy mivel néhány képviselőt több kerületben is megválasztottak (mint például Lukács Bélát vagy Jókai Mórt), a helyi kötődést érdemes egyesével vizsgálni. Ennek okán 229 személlyel kell számolni.

A helyi kötődéssel kapcsolatban alapvetően két kategorizálási lehetőség adódik. Ezeket érdemes összevetni, mivel bár hasonló elven működnek, mégsem fedik egymást tökéletesen. Cieger András az első kategóriát további két csoportra osztja attól függően, hogy megválasztása előtt milyen kapcsolatban volt a kerülettel. Így beszélhetünk

¹⁷ Részletesen lásd: Cieger 2010: 131–135, Cieger 2017: 10–11.

¹⁸ Cieger 2017: 13.

helyi elitről és a „híres idegen” vagy „befolyásos ismeretlen” kategóriájáról.¹⁹ Előbbihez 113, utóbbihoz 108 személy kapcsolható. Vagyis az eloszlás nagyjából kiegyenlítettnek tekinthető.

Diverzebb képet lehet kapni Pál Judit csoportosítása alapján, aki az Erdélyben megválasztott képviselőket elemezte. Ő a helyi eliten belül megkülönböztet teljes kötődésű (45) és szoros kötődésű (33) politikusokat, de azok is ide vehetők, akik származás (13) útján kapcsolódnak az adott kerülethez. Pálnál a gyenge kötődés (30) és a kötődéssel nem rendelkezők (93) feleltethetők meg leginkább a híres idegen kategóriájának.²⁰ Az általam kiválasztott képviselők közül 11 esetben nem lehetett egyértelműen megállapítani a kötődés jellegét a páli értelemben, azonban az igen valószínű, hogy a ciegeri kategóriákon belül a „híres idegenek” közé sorolhatók. Ahogy az ábrán is látható, a két csoportosítás nem fedi egymást tökéletesen. Ennek fő oka, hogy a gyenge kötődésűek közül nem mindenkinél mondható meg egyértelműen, melyik csoportba tartozik, hiszen van néhány képviselő, akiről igen kevés életrajzi adat áll rendelkezésre, melyek arra nem elegendőek, hogy egy várossal való viszonyra egyértelműen következtetni lehessen. Négy olyan eset van, amely egyik kategóriára sem vonatkoztatható. Ez az a négy mandátum, amit Kossuth Lajos szerzett meg, de emigrációja miatt sosem tudta betölteni őket. Ez okból a várossal való kapcsolata is értelmezhetetlen.

Kerülethez való kötődés	Cieger-kategória	Pál-kategória
Nem vonatkozik rá	4	4
Ismeretlen	-	11
Nincs kötődés	-	93
Gyenge kötődés	-	30
Híres idegen/ Befolyásos ismeretlen	108	-
Származás	-	13
Szoros kötődés	-	33
Teljes kötődés	-	44
Helyi elit	112	-

3. ábra: A városi kerületekben megválasztott képviselők kategorizálási lehetőségei II.

A helyi kötődés mellett érdekes kategorizálási lehetőséget nyújt Pap József csoportosítása, aki a parlamenti képviselőség előtti tevékenységből, illetve a származásból indult

¹⁹ Cieger 2003: 95.

²⁰ Pál 2016: 64–65.

ki.²¹ Ezek az adatok az országgyűlési almanachokban aránylag jól megmaradtak, de nem minden esetben állapíthatóak meg pontosan. Gyakran találkozni olyan személlyel, akire több kategória is illik. Ezen esetekben a döntő az, amit leginkább hangsúlyoznak, vagy ami a jelentősebb lehetett az életműben. Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy valaki csak azért kerül egyik vagy másik kategóriába, mert mást nem ismerünk az életművéből. Tipikusan ide sorolhatók a birtokosból lett képviselők.

A Pap által felsorolt kategóriák alapján megállapítható, hogy a városi kerületeket az értelmiségiek uralták (43%), de jelentős volt a főnemesek (24%) és a hivatalnokból lett képviselők (21%) száma is. Utóbbi elsősorban vármegyei hivatalnokokat jelentett, de előfordult néhány minisztériumi alkalmazott is. Az értelmiségiek túlnyomó részét ügyvédek és publicisták tették ki. Érdeemes még kiemelni az egyházi személyeket is. Áchim Liker Andrásnál pedig paraszti származást lehet kimutatni.

Tevékenységek	Mandátumot szerzett képviselők
Nem vonatkozik rá	1
Paraszti származás	1
Egyéb (értelmiségi)	73
Hivatalnokból lett képviselő	35
Egyházi személyek	7
Katonai pályáról lett képviselő	2
Birtokosból lett képviselő	8
Főnemesből lett képviselő	41

4. ábra: A városi kerületekben megválasztott képviselők kategorizálási lehetőségei III.

A Pap József által meghatározott kategóriákat is érdemes részletesebben vizsgálni, mint ahogy azt ő is megtette a Heves megyei képviselők tekintetében.²² Ennek kapcsán azt vettem alapul, hogy milyen tevékenységet űzött az egykori képviselő mint fő foglalkozás. Vagyis mi az, amire emlékezni lehet vagy érdemes emlékezni az életművet tekintve. Ez alapján megkülönböztettem a kormánytagokat, állami és megyei tisztviselőket, az ügyvédek és jogászokat, de nagy egységet képeznek a valamilyen irodalmi tevékenységet űzők is. Itt elsősorban arra voltam kíváncsi, hogy az adott képviselő egykorú (vagy későbbi) funkciója mennyiben befolyásolja az emlékezetet, annak kialakulását. Hipotézisem ugyanis az volt, hogy példának okáért egy ügyvédre vélhetően kevesebben emlékeznek, mint egy miniszterelnökre. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni a városért kifejtett tevékenységet sem, mely gyakran erősebb emlékezetet kiváltó erő, mint az országos ismertség.

²¹ Pap 2014: 332, 336, 342, 352.

²² Pap 2016: 328–358.

A tevékenységek eloszlását nézve a legnagyobb számban a kormánytagok (23%) képviseltették magukat, de jelentős az ügyvédek (18%), a valamilyen irodalmi tevékenységet végzők (13%), a birtokosok (11%) és a megyei tisztviselők (10%) száma is.

Tevékenységek	Képviselők	Emlékezettel rendelkező képviselők
Nem vonatkozik rá	1	1
Egyéb	10	8
Hivatásos katona	2	1
Egyházi személy	7	6
Gazdálkodó/Birtokos	18	5
Tanár	4	2
Író/Költő/Publicista	23	11
Közgazdász	3	2
Jogász	8	4
Ügyvéd	31	16
Megyei tisztviselő	16	5
Állami tisztviselő	5	0
Kormánytagok	40	12

5. ábra: A képviselők tevékenységeinek eloszlása

A kormánytagokat részletesebben megvizsgálva elmondható, hogy országos viszonylatban szinte mindenkinek van legalább egy-két emlékezeti helye. Azonban az általuk képviselt városokban csak mintegy 30%-nak. Ebben a kategóriában szinte mindenki a professzionálisok közé sorolható a dualizmus korát tekintve.²³ Az emlékezeti hellyel rendelkezők közt viszont csupán 7:5 fő arányban oszlik el a professzionálisok javára. Az is megállapítható, hogy döntő többségben az emlékezeti hellyel rendelkezők a helyi elitbe sorolhatók. Ahol ez nincs meg, ott egyértelműen a városi tevékenység vagy az országos ismertség a döntő. Érdekes példa utóbbira Kossuth Ferenc esete Cegléden, ahol az apjának köszönhetően az egész családra emlékezni kívánnak, de a város emlékezetpolitikáját nagymértékben az idős Kossuth uralja.²⁴

Az irodalmi tevékenységet végzőket tekintve talán kevésbé meglepő, hogy közel 50% rendelkezik valamilyen emlékezeti hellyel az egykori kerületében. Azonban ez is

²³ Kivétel nyolc fő: Baross Gábor, Ghyczy Kálmán, Károlyi Mihály, Kerkápoly Károly, Klauzál Gábor, Klebelsberg Kuno, Mikó Imre és Ordódy Pál.

²⁴ <http://www.kossuthmuzeum.hu/> (2021. március 5.)

erősen helyi jellegű. A 12 személyből ugyanis csupán két személynél, Törs Kálmánál (Szentesen) és Jókai Mórnál nem lehetett kimutatni helyi kötődést. A professzionális politikusok száma a csoportban viszonylag alacsony, csupán 9 fő. De találhatunk itt egy polgármestert is, a már említett Miletics Svetozár személyében.

Érdekes összevetni a megyei és az állami tisztségviselők közé sorolt személyeket. Az államiak közül mindenki professzionális politikus, kerületeikben nem lehetett kötődést megállapítani. Ellenben a megyei tisztviselők közt, bár többségben vannak a professzionálisak, megjelenik a helyi elit is. Kiemelendő, hogy azon személyek, akik ebben a kategóriában emlékezeti hellyel rendelkeznek, legalább „szorosan kötődtek” egykori választókerületükhöz. A megyei tisztviselők közt szintén találhatunk egy polgármestert: Császár Bálintot, aki a tisztséget Sepsiszentgyörgyön töltötte be.

A gazdálkodók és birtokosok közt zömében professzionális politikusokat találunk. Ellentétben azokkal, akik emlékezeti hellyel rendelkeznek, ott ugyanis az arány 2:3 a nem hivatásosok javára. Itt érdemes megemlíteni Áchim Liker András személyét, aki paraszti származásúként került a parlamentbe. Az egyébként Békéscsabához kötődő politikusnak országszerte létesültek emlékhelyei.²⁵ Az emlékezeti hellyel rendelkezők közül egyedül Mocsáry Lajos és Kiskunhalas között nem tudtam kötődést felfedezni.²⁶

Bár előzetes hipotézisem szerint a jogászokra és ügyvédekre kevésbé emlékeznek, ez az adatokat tekintve csak részben igaz. Ugyanis nagyjából 50% rendelkezik valamilyen emlékezeti hellyel az egykori választókerületében. Az ide tartozó személyek 41%-a minősül professzionálisnak. Közülük négy fő: Barabás Béla, Eötvös Károly, Horváth Lajos és Ugron Gábor rendelkezik emlékezeti hellyel. Azonban a magas arány elsősorban annak köszönhető, hogy itt lelhetjük fel a legtöbb polgármestert, szám szerint tízet. Az ügyvédek közt Bencs László, Csiky Sándor, Kada Elek, Kiss Lajos, Saára Gyula és Salacz Gyula található, míg a jogászok közt kizárólag a polgármesterek rendelkeznek emlékezeti hellyel. Ide sorolható Aidinger János, Soltész-Nagy Kálmán, Szentpáli István és Töpler Kálmán.

A hét egyházi személy Bobory Kálmán, Göndöcs Benedek, Hock János, Pór Antal papok, valamint Szilády Áron lelkész és Horváth Mihály²⁷ püspök, továbbá Latinovits Gábor címzetes püspök. Egyedül utóbbi nem rendelkezik emlékezeti hellyel az egykori választókerületében. Professzionálisnak egyedül Hock János minősül, aki az emlékezetben nem feltétlenül mint pap maradt meg, hiszen életpályájának fontos eleme volt, hogy az őszirózsás forradalmat követően betöltötte a Magyar Nemzeti Tanács elnöki pozícióját is.²⁸ Az egyházi személyek emlékezhelyeinek magas számát vélhetőleg az is indokolja, hogy Hock Jánost kivéve mindenki szoros vagy teljes kötődéssel rendelkezett

²⁵ Lásd: <https://www.kozterkep.hu/> (2021. március 5.)

²⁶ <http://www.c3.hu/~klio/klio971/klio105.htm> (2021. március 5.)

²⁷ Horváth Mihály a Szemere-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere is volt, így a kormánytagok közé is kerülhetett volna, de a dualizmus korában elsősorban mint püspök és történetíró ismerték, ezért végül az egyházi személyek közé soroltam be. <http://intezet.nori.gov.hu/nemzeti-sirkert/budapest/fiumei-uti-temeto/horvath-mihaly/> (2021. március 9.)

²⁸ <http://intezet.nori.gov.hu/national-tombs/budapest/fiumei-uti-temeto/hock-janos/> (2021. március 5.)

a választókerületében. Ezalól egyedül Horváth Mihály lehet kivétel, aki esetében nem lehetett egyértelműen megállapítani a kötődést, ezért az ismertelenek közé került.

A tevékenységek közt található még négy tanár: László Mihály, Zsilinszky Mihály, Kemény Mihály és Solymossy Endre. Utóbbi nem minősíthető professzionális politikusnak, azonban emlékezete csak neki és Kemény Mihálynak van egykori választókerületében. Mindkét személynél erős kötődés mutatható a város felé.²⁹ A közigazdászok közül szintén ketten bírnak emlékezeti hellyel: Kautz Gyula és Lichtenstein József, akik közül előbbi sorolható a hivatásos politikusok közé. Kerületükhöz mindkét személy erősen kötődött.³⁰ A hivatásos katonák közé két politikust soroltam, Klapka Györgyöt és Pap Lajost. Előbbi amellet, hogy ezer szállal kötődött Temesvárhoz, nem csupán ott, hanem országosan is rendelkezik egyfajta emlékezettel, köszönhetően a szabadságharcban betöltött szerepének.³¹

Az egyéb kategóriába tartozók (6%) igen változatos képet mutatnak: egy személyhez egy tevékenység tartozik. A professzionálisak és a nem profi politikusok 50-50%-ban oszlanak el. Érdekeség, hogy két kivétellel³² mindenki rendelkezik emlékezeti hellyel. Itt talán a legismertebb név Herman Ottó, akit sokkal inkább zoológusként és az utolsó magyar polihisztorként tartanak számon, mint politikusként.³³ De kiterjedt emlékezettel bír például Molnár Józsiás mint egykori malomtulajdonos vagy Hilbert Károly is, aki mint sertéskereskedő kezdte pályafutását.³⁴ Az egyéb kategóriában szintén egy polgármester, Gubody Ferenc található, aki mérnök végzettséggel rendelkezett.³⁵

A dualizmus kori városi kerületek képviselőinek emlékezeti helyei

A kerületek és a képviselők bemutatása után szükségesnek tartom, hogy a hozzájuk kapcsolódó emlékezeti helyekről is ejtsek néhány szót, mielőtt megvizsgálnám az egyes kategóriákat. A vizsgálat során csupán azokkal az emlékhelyekkel foglalkoztam, melyek ma is léteznek. Ezek kilenc típusba rendezhetők. Eszerint az egykori kerületekben leggyakrabban utcaneveket (33%) találhatunk, de jelentős számban fordulnak elő szobrok (17%), sírhelyek (11%), emléktáblák (12%) és az egykori politikusok neveit hordozó közintézmények (12%). Jóval kisebb arányban fordulnak elő parkok (2%) és épületek

²⁹ Solymossy Endrét lásd: Dunántúli Protestáns Lap 1908. szeptember 13. 642. Kemény Mihály emléktábláját lásd: http://bekeswiki.bmk.hu/images/0/03/KemenyM_emlektabla.jpg (2021. március 5.)

³⁰ Kautz Gyulát lásd: <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/k-760F2/kautz-gyula-7627C/> (2021. március 5.) Lichtenstein Józsefet lásd: Dobrossy 1998: 13–19.

³¹ <https://temesvar.blogrepublic.eu/2011/02/27/klapka-gyorgy/> (2021. március 5.)

³² Hoitsy Pál mint csillagász és Neiszidler Károly mint kereskedő.

³³ <http://www.hermanottointezet.hu/herman-otto%20> (2021. március 5.)

³⁴ Molnár Józsiást lásd: Sturm 1901: 322–323. Hilbert Károlyt lásd: <https://www.kozterkep.hu/24990/hilbert-karoly-siremleke> (2021. március 5.)

³⁵ Nagykőrösi Hírlap 1985. október 19. 1.

(3%). Az egyéb kategóriába 2% tartozik. Az utóbbi csoportban olyan különlegesnek mondható emlékezeti helyeket is találhatunk, mint például a Göndöcs Benedek Országos Gasztronómiai Emlékverseny³⁶ vagy például a Kada Elekről elnevezett Kadafalva, mely a mai Kecskemét egyik városrésze. Az egyéb kategóriába soroltam a szervezeteket is, melyek elsősorban azért lehetnek érdekesek, mivel a névadót általában úgy választják ki, hogy alkalmas legyen közösségi identitást teremteni, illetve kifejezni a társaság céljait. Ilyen például a Tisza Lajosról elnevezett Tisza-koalíció Szegeden, mely egyben egy politikai pártot is jelöl.³⁷

Emlékhelyek	Emlékhelyszám	Emlékhelyszám (%)
Sírhely	17	11%
Emléktábla	20	12%
Utca	55	34%
Közintézmény	18	11%
Szobor	27	17%
Park	3	2%
Épület	5	3%
Egyéb	3	2%
Tér	13	8%

6. ábra: Emlékhelytípusok a városi kerületek képviselői kapcsán

Ha a politikusokkal vetjük össze az emlékhelyeket,³⁸ akkor az látható, hogy a képviselők mintegy 18%-a egy, 8%-a kettő, 4%-a három, 2%-a pedig négy, illetve öt emlékhellyel rendelkezik. Ugyanakkor a hat és hét emlékhellyel rendelkezők csupán 1-1%-ot tesznek ki. A legtöbb képviselő (64%) azonban egyáltalán nem rendelkezik emlékezeti hellyel a városában.

³⁶ <https://www.visitgyula.com/gyulai-programok/orszagos-gasztronomiai-emlekverseny/> (2021. március 14.)

³⁷ <https://szeged.hu/hirek/30374/folszalltak-a-kek-lufik-bemutatkozott-a-tisza-koalicio-akiknek-csak-az-a-fontos-hogy-a-programjuk-megvalosuljon> (2021. március 14.)

³⁸ Politikus/választókerület viszonylatban, vagyis 228 fővel kell számolni.

Emlékhelyek alakulása kerületen belül	Emlékhelyszám
Egy emlékhellyel rendelkező	41
Két emlékhellyel rendelkező	19
Három emlékhellyel rendelkező	9
Négy emlékhellyel rendelkező	4
Öt emlékhellyel rendelkező	2
Hat emlékhellyel rendelkező	3
Hét emlékhellyel rendelkező	3
Nincs emlékhely	147

7. ábra: Emlékhelyek alakulása kerület és képviselő viszonylatában

Ennél talán beszédesebb adat, ha a professzionális politikusok arányát nézzük az egyes kategóriákon belül, mivel ők azok, akik általában véve kevésbé kötődtek a kerületükhöz. De mellettük a polgármesterekre is érdemes figyelni, akik pedig a helyi elitet képesek legjobban megjeleníteni. Így az egy emlékhellyel rendelkező személyek közül 17 esetben emelhetünk ki professzionális politikust, míg polgármesterből négytel találkozhatunk. Érdekes tény, hogy a több emlékezeti hellyel rendelkezőket tekintve egyre kevesebb professzionális politikust találunk. A 19 két emlékhellyel rendelkező személy közül 6 tekinthető hivatásosnak. Így számuk majdnem egyenlő a polgármesterekkel (5 fő).

A három emlékhellyel rendelkezők közt már csupán azt az Apponyi Albertet fedezhetjük fel, aki a kerületét – Jászberényt – mintegy 20 éven át képviselte, így jelentős szerepe volt a város dualizmus kori fejlődésében.³⁹ A polgármesterek közül szintén egy fő, a Nagykovácsi vezető Gubody Sándor tartozik ide.⁴⁰ A négy emlékhellyel rendelkezők csoportja azért érdekes, mivel csupán helyi személy található közöttük, de egyikük sem professzionális vagy polgármester.⁴¹ Az öt emlékhellyel rendelkezők közt két személyt találhatunk. Egyikük Miskolc egykori polgármestere, Szentpáli István,⁴² a másik Kossuth Lajos. A hat emlékezeti hellyel rendelkezők közt szintén egy polgármester, a kecskeméti Kada Elek található,⁴³ azonban a hét emlékezeti hellyel rendelkezők közt polgármester már nem, de professzionális politikus azonosítható, mégpedig Tisza Lajos személyében, aki jelentősen hozzájárult Szeged újjáépítéséhez.⁴⁴

³⁹ <http://www.grapponyi.hu/index.php/news.html> (2021. március 14.)

⁴⁰ Nagykovácsi Hírlap 1985. október 19. 1.

⁴¹ A négy képviselő: Klauzál Gábor (Szeged), Mikó Imre (Koloszvár), Molnár Józsiás (Kézdivásárhely), Szilády Áron (Kiskunhalas).

⁴² <https://www.kozterkep.hu/8709/dr-szentpali-istvan-emlektabl> (2021. március 14.)

⁴³ <http://kecskemet.varosom.hu/latnivalok/szobrok/Kada-Elek-mellszobra.html> (2021. március 14.)

⁴⁴ <https://www.kozterkep.hu/323/tisza-lajos-emlekszobor> (2021. március 14.)

Az emlékhellyel nem rendelkezők (146 fő) mintegy 80%-a professzionális politikus. Az a harminc fő, akik ezen kívül esnek, főleg olyan helyi vagy a dualizmus korában országosan ismert személyek, akiknek nem tudott emlékezetük fennmaradni, vagy ki sem alakult. Esetleg határon túlra került, ami sok esetben ellehetetlenítette az emlékezet kialakulását. Érdekes még megemlíteni, hogy egy polgármester itt is található, mégpedig a debreceni Kiss Lajos személyében.⁴⁵

Ebben a fejezetben a vizsgálati eredmények bemutatását követően az emlékezet helyeinek két típusát szeretném bemutatni részletesen. Egyrészt a szobrokat, mivel ezek a legköltségesebbek, ezért viszonylag ritkának mondhatók, valamint a sírhelyeket mint speciális emlékhelytípust.

Az egykori városi választókerületekben összesen 27 elemzésünk szempontjából releváns szobrot találhatunk. Ezek 19 dualizmus kori politikust jelenítenek meg. Az alkotások nagyjából 50-50%-ban oszlanak meg a mellszobor és az egész alakos szobor közt. A képviselők esetében csupán négy professzionális politikust lehet felfedezni, illetve két polgármestert. Azonban a szoborállításnál elsősorban az látszik, hogy a helyi kötődésű politikusok élveznek elsőbbséget, illetve azok, akik nagyobb mértékben meghatározták a város fejlődésének alakulását.

A politikusok közül hármuknak állítottak legalább három emlékművet. Baross Gábornak Győrben, Kada Eleknek Kecskeméten, Kossuth Lajosnak pedig Szentesen, Pécsen és Hódmezővásárhelyen. Kossuthnál a szobrok száma azonban inkább az országos emlékezetnek köszönhető, semmint a lokális kötődésnek. Ha a szoborállítások időpontjait tanulmányozzuk, az látható, hogy hetet még a dualizmus korában állítottak (századforduló időszaka), kilencet az államszocializmus időszakában (Kádár-korszak), a legtöbbet, tizenegyet pedig a rendszerváltást követően. Utóbbiaknál érdekesség, hogy csupán öt köthető egyértelműen a politikai jobboldalhoz, mely előszeretettel nyúl vissza ehhez az időszakhoz. A szoborállításokat sokkal inkább a helyi identitás megteremtésére való törekvés motiválja, mintsem az országos politika.⁴⁶ Erre jó példa a 2016-ban állított Baross-szobor, melynek avatóünnepségén az egykori politikus városért végzett munkáját méltatta a beszédet mondó alpolgármester, valamint a jelen nemzedéket is felszólította Baross örökségének követésére. Külön érdekesség, hogy az avatásról szóló hírműsorban a „jelenbe is visszahozták” Baross Gábert, mondván mostantól bárki készíthet fotót az egykori képviselővel. Ez a kollektív emlékezet megnyilvánulásának tipikus formája.⁴⁷

Az egykor mandátumot szerzett politikusok emlékművei közül kettő nevezhető hányattatott sorsúnak. A szentesi Kossuth Lajos-szobor, mely tereprendezés miatt két alkalommal is helyet változtatott,⁴⁸ valamint a Kiskunfélegyházát 31 évig képviselő Holló Lajos szobra. Utóbbi a pénzhiánynak és részben az érdektelenségnek köszönhetően csupán 80 évvel később, 2004-ben kerülhetett eredetileg kijelölt helyére.⁴⁹

⁴⁵ <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/k/k11227.htm> (2021. március 14.)

⁴⁶ <https://www.kozterkep.hu/alapjan> (2021. március 9.)

⁴⁷ https://www.youtube.com/watch?v=aAtl6_M6X74 (2021. március 9.)

⁴⁸ <https://www.kozterkep.hu/8086/kossuth-lajos> (2021. március 09.)

⁴⁹ <https://www.kozterkep.hu/7080/hollo-lajos> (2021. március 9.)

Érdeemes röviden szót ejteni a képviselők sírhelyeiről is mint egy sajátos emlékezeti helyről. Ha ezeket megvizsgáljuk, látható, hogy a legtöbb személyt a lakhelyén (33%) vagy a Fiumei Úti Sírkertben (28%) helyezték örök nyugalomra. Utóbbit a vizsgálati alanyok közt tömegesen előforduló professzionális politikusok nagy száma indokolja. A városi kerületek képviselői esetében azok a sírhelyek kerültek be az emlékezet helyei közé, melyek az egykori választókerületben találhatóak, ezt szinte kizárólag a lakhely kategória fedi le. Külön csoportot képeznek a kolozsvári Házsongárdi temető sírhelyei (2%). Az egyéb (6%) kategóriába azok a sírhelyek kerültek, melyekről bár tudni, hogy hol találhatóak, az ott nyugvó személy hellyel való kötődése nem állapítható meg egyértelműen. A sírok jelentős része (28%) azonban megsemmisült, vagy pontos helye nem ismert.

Sírhelyek	Sírhelyek száma
Fiumei Úti Sírkert	47
Farkasréti temető	2
Házsongárdi temető	3
Egyéb	11
Ismeretlen	48
Lakhely/Családi kriptá	55
Zentralfriedhof	1
Budavári koronázó főtemplom	1

8. ábra: A képviselők sírhelyeinek elhelyezkedése

A kutatás szempontjából talán legszemléletesebben a Fiumei Úti Sírkert vizsgálható. A Nemzeti Pantheonba tudatosan temették azokat, akikre emlékezni akartak. Kérdés persze, hogy ma is megemlékeznek-e róluk. Ez azonban inkább az országos emlékezeti hajlandóságot tükrözi, semmint a lokálisat, de mégsem elhanyagolható, mivel hatással lehet az előbbi az utóbbira. A Fiumei Úti Sírkert két olyan forrását szeretném itt bemutatni, melyek egyrészt kiemelnek bizonyos sírhelyeket, vagy be is mutatják azokat. Az egyik a Tóth Vilmos által szerkesztett *Fiumei Úti Sírkert*.⁵⁰ Itt a szerző részletesen bemutatja a fontosabb személyek sírjait, például Kossuth Lajosét és Kossuth Ferencét vagy Jókai Mórét.⁵¹ De a kötet végén megtalálható a védettnek nyilvánított sírok listája is, mellyel nagyjából teljesen lefedi az általam kutatott réteget.⁵² A másik érdekesnek mondható forrás egészen újszerű. A *FiumeGuide* telefonos applikációt emlékezetpolitikai célok hívták életre, mivel fő feladatuként a fiatalok megszólítását tűzte ki.⁵³ Ebben jóval kevesebb személyre bukkanhatunk, mint Tóth Vilmos könyvében: Horváth Mihály püspök, Irányi Dániel,

⁵⁰ Tóth 2008.

⁵¹ Uo.: 33, 68.

⁵² Uo.: 211–224.

⁵³ <https://play.google.com/store/apps/details?id=hu.professzional.android.nori.fiumeiguide> (2020. június 16.)

Jókai Mór, Károlyi Mihály, Klapka György, Kossuth Lajos, Pulszky Ferenc, Szilágyi Dezső és Wekerle Sándor szerepel az adatbázisában. Az alkalmazás leírást ad az elhunyt személyről és sírhelyéről is. A NÖRI-vel szoros kapcsolatot fenntartó applikáció értékítélettől sem teljesen mentes. Ezt jól mutatja Károlyi Mihály életrajza, melyben bizonyos kijelentések (például, hogy „szerepe volt a szélsőséges politikai erők és a terror megjelenésében”) meglehetősen torzok. Ezt azért némileg igyekszik azzal korrigálni, hogy bemutatja a mai politikai jobb-, illetve baloldal álláspontját is. Igaz, utóbbira csupán fél mondatot szentel.

A lakóhelyükön eltemetett képviselők sírjainak hasonlóképpen történő elemzése szinte lehetetlen feladat. A sírok legtöbb esetben nehezen beazonosíthatók, csupán egy-egy feljegyzés van róluk, így temetőbejárások nélkül keveset tudni róluk. Szerencsés esetben kötődik hozzájuk valamilyen emlékezeti rítus, de általában ezek kevesebb figyelmet kapnak a tudósításokban, mint például a szobrok, illetve az ezekhez kötődő megemlékezések.

Napjainkban országos emlékezettel rendelkezők

A dualizmus kori városi kerületek képviselőinek és kollektív emlékezetüknek általános bemutatása után szeretnék rátérni az általam kiemelt kategóriákra, elsőként az országos emlékezettel rendelkezők csoportjára. A csoportba 13 plusz 1 képviselőt választottam ki, melyek közül van, aki egyértelműen rendelkezik országos emlékezettel, míg mások inkább csak az emlékezetpolitika hatására kerültek előtérbe. A vizsgálat ezen részében az érdekes az egykori választókerületeket tekintve, hogy kap-e a képviselők emlékezete lokális színezetet, vagy megmarad a kötelező, állami formában. Valamint az is elképzelhető, hogy nem is emlékeznek rá helyi szinten. Amennyiben azonban beszélhetünk emlékezetről, az is megtekinthető, megjelenik-e benne a politikus mint hivatás.

Azokat a politikusokat tekintve, akikről feltételezhető országos emlékezet, elmondható, hogy összesen 22 városi kerületet képviseltek. Ezek közül 10 őrzi egykori képviselőjének emlékét. Ez az arány elsősorban azzal indokolható, hogy több olyan település választotta meg őket, mely Trianont követően a magyar határon kívülre került, illetve ahol a későbbiekben drasztikusan csökkent a magyarok aránya, így ezekben nem feltétlenül cél egy dualizmus kori képviselő emlékének ápolása. De két olyan magyarországi települést is találunk (Debrecen, Békéscsaba), ahol nem szívesen emlékeznek az egyébként országos hírű egykori képviselőikre. Ezen okok miatt a városi választókerületekben nem találunk Károlyi Mihály (Cegléd), Klebelsberg Kuno (Kolozsvár), Széll Kálmán (Pozsony), Tisza István (Arad, Vizakna), Wekerle Sándor (Temesvár) vagy épp Herczeg Ferenc (Versec) nevét viselő emlékművet.

Országos viszonylatban szemlélve ezen egykori politikusok emlékezetét én 207 emlékezeti helyet azonosítottam. Ez azonban a valóságnál jóval kevesebb, hiszen a Kossuth Lajos vagy épp Jókai Mór nevét viselő utcákat lehetetlen összeszámolni. Így

elsősorban a nagyobb városokra, a nevezetességekre, illetve az egykori városi kerületekre összpontosítottam az adatok gyűjtése közben.⁵⁴ Ezzel együtt is az utcanevek csoportja a legnépesebb (47), de a szobrok (37) és közintézmények (29) is gyakoriak. Az emléktáblák magas száma (36) pedig azért érdekes, mivel zöme egyetlen személyhez köthető.

Kossuth Lajos helye ebben a kategóriában megkérdőjelezhetetlen. Ő azon kevesek közé tartozik Magyarországon, aki olyan mértékben képes lefedni a nemzetet, hogy még az egymástól eltérő nézeteket valló jobb- vagy baloldal számára is hivatkozási alapot képes nyújtani.⁵⁵ Cegléden, Hódmezővásárhelyen, Szentesen és Pécsen is mandátumot szerzett, mely elsősorban a dualizmus rendszere elleni Kossuth-kultusz megnyilvánulásának tekinthető. A források alapján úgy tűnik, hogy bár Hódmezővásárhelyen, Szentesen és Pécsen egyaránt szobor, tér és utca is viseli a nevét, ezek nem haladják meg a kötelező (általában '48-as) állami emlékezéseket. Így Kossuthra mint a nemzet jelentős személyére emlékeznek, habár Pécs turisztikai honlapján mint egykori képviselőjüket említik.⁵⁶ A pécsihez nagyon hasonló a hódmezővásárhelyi szobor is, mely a magyaros ruhába öltözött, kezét szívére helyező Kossuthot ábrázolja.⁵⁷ Ezzel szemben Szentesen a kezében kardot tartó és beszédet mondó kormányzóként örökítették meg Kossuthot.⁵⁸

Kossuth kultusza talán leglátványosabban Cegléden kap lokális színezetet, mely egyben igen egyedivé is teszi. Ezt bizonyítja az is, hogy a ceglédi Kossuth-kultusz 2014-ben felkerült az UNESCO Szellemi Kulturális Örökség jegyzékére. Jelentősége, hogy erős identitásképző ereje van. Gyökere alapvetően két eseményhez kötődik: Kossuth ceglédi toborzó körútjához, valamint ahhoz a 100 tagú küldöttséghez, mely meglátogatta az emigrációban élő egykori kormányzót.⁵⁹ A városban, bár található az egykori politikus nevét viselő tér, utca, gimnázium vagy művelődési ház, mégsem ezek a legfontosabbak, hanem azok a rendezvények, rituálék, melyek igazán hatással vannak a helyi közösségre. Ilyen például a Kossuth Toborzó Ünnepe és Huszárfesztivál, mely Kossuth egykori ceglédi látogatását hivatott évente feleleveníteni, így szakralizálva az eseményt.⁶⁰

Kossuth után második személyként mindenképpen a „magyar Dickenst”, azaz Jókai Mórt kell említeni. Az egykori írófejedelem tekintélyes számú emlékezeti helyvel rendelkezik. A városi választókerületeket szemlélve ez a szám jóval csekélyebb. A határon túlra került Erzsébetvárosban, illetve Kassán nem maradt fenn emlékezete. Hódmezővásárhelyen pedig mindössze egy utca őrzi emlékét. Bár voltak arra irányuló tudományos törekvések, hogy Jókai politikai szerepvállalása megjelenjen, tekintélyes irodalmi munkássága minden mást háttérbe szorít(ott).

⁵⁴ Az adatgyűjtés során elsősorban a köztérkép.hu-t és a Google Maps-et vettem alapul.

⁵⁵ Björnsson 2018: 75–76.

⁵⁶ <https://www.iranypecs.hu/hu/fedezd-fel-pecset-2/kossuth-lajos-szobra-hu> (2021. március 15.)

⁵⁷ <https://www.kozterkep.hu/1454/kossuth-lajos-szobra> (2021. március 15.)

⁵⁸ <https://www.kozterkep.hu/8086/kossuth-lajos> (2021. március 15.)

⁵⁹ http://szellemikulturalisorokseg.hu/index0.php?name=0_kossuth_kultusz (2021. március 15.)

⁶⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=N-grQT2uriE> (2021. március 15.)

A magyarok többségének Apponyi Albert neve Trianon kapcsán lehet ismerős. Elsősorban védőbeszéde volt az, ami kiváltotta országos szintű emlékezetét.⁶¹ Kiemelt szerepét mutatja többek közt, hogy nem a Fiumei Úti Sírkertben helyezték örök nyugalomra, hanem a Budavári koronázó főtemplomban, ezzel is hangsúlyozva személyének különlegességét.⁶² A dualizmus időszakában Békéscsabát és Jászberényt képviselte, utóbit közel húsz évig. Békéscsabán nem található emlékezeti helye, ellenben Jászberényben általános iskola és tér is viseli nevét. A tanintézményben helyezték el továbbá mellszobrát is. A jászberényi Apponyi-emlékezetben az iskola honlapja alapján egyértelműen megjelenik a politikus mint hivatás, hiszen Apponyira mint a város egykori aranymandátumos képviselőjére hivatkoznak.⁶³

Elsősorban mint közmunka- és közlekedésügyi miniszter ivódott be a magyarság emlékezetébe Baross Gábor, köszönhetően a vasútfejlesztésben elért eredményeinek. Ezt alátámasztja a 24 darab nevéhez fűződő emléktábla is, melyek főként a vasúti csomópontoknál, állomásokon találhatók. Az általa képviselt városokat tekintve azonban Pécsen nem található hozzá kapcsolható emlékezeti hely. Ezzel szemben Győr két mellszobrát, két emléktáblát és egy egész alakos szobrot állított egykori képviselője emlékére. Ezek mellett szakközépiskola és utca is viseli a nevét. Ezt az emlékezési hajlandóságot Baross rövid idejű, de annál eredményesebb győri munkája indokolja. Elsősorban mint politikusra emlékeznek vele kapcsolatban, mégpedig olyanra, aki nagyban hozzájárult a város fejlődéséhez az 1883-as árvíz utáni károk helyreállításakor a Rába szabályozásával, a vasút kiépítésével, a Kereskedelmi és Iparkamara központjának Győrbe költöztetésével vagy éppen a telefonszolgálat kiépítésével.⁶⁴

Klapka György emlékezete (hasonlóan Kossuthéhoz) elsősorban 1848–49-hez kapcsolható. Ezt mutatja az is, hogy személyének egyik legismertebb emléke a Thaly Kálmán által szerzett, de Egressy Béni által megzenésített Klapka- vagy Komáromi-induló.⁶⁵ Klapka a dualizmus időszakában amnesztiát kapott, és rövid ideig képviselte Temesvárt. A városban őrzik emlékét, de nem úgy, mint egykori képviselőjüket (meg sem említik), hanem mint a város híres szülöttét és mint ’48–49-es honvédtábornokét. Szülőháza és a rajta lévő emléktábla magyarul és románul egyaránt megemlékezik az egykori szabadságharcosról.⁶⁶

Klebelsberg Kuno esete némiképp különbözik az eddigiektől, hiszen ő országos hírnevét elsősorban a Horthy-korszakban véghez vitt oktatáspolitikájának köszönheti. A dualizmus korában Kolozsvárt képviselte, ahol emléke elhalványult. A Horthy-korszakban Szeged választotta meg képviselőnek, ahol ma is ápolják emlékét. Amellett,

⁶¹ A beszédet 2020-ban filmben is feldolgozták *A beszéd – Apponyi a magyar ügy védelmében* címen. <https://mediaklikk.hu/video/a-beszed-apponyi-a-magyar-ugy-vedelmeben-2/> (2021. március 15.)

⁶² Temetéséről filmhíradó is készült 1933-ban, mely szintén hozzáférhető mindenki számára. <https://filmhivadokonline.hu/watch.php?id=495> (2021. március 15.)

⁶³ <http://www.grapponyi.hu/index.php/news.html> (2021. március 15.)

⁶⁴ <http://www.barossgyor.hu/hun/baross-gabor-es-gyor-kapcsolata.html> 2021. március 15.

⁶⁵ <https://papageno.hu/featured/2018/07/ahol-a-klapka-indulo-szuletett/> 2021. március 15.

⁶⁶ <https://bagyinszki.eu/archives/3771> 2021. március 15.

hogy síremléke is ott található,⁶⁷ lakótelep és könyvtár, valamint külön társaság is viseli a nevét. Szeged városa 2000-ben szobrot állított az egykori politikus emlékének megőrzése végett.⁶⁸

Trefort Ágoston bár talán kevésbé ismert, mint Klebelsberg, mégis az országosan emlékezettel rendelkezők kategóriájába sorolandó, hiszen mint vallás- és közoktatásügyi miniszter jelentős szerepe volt a magyar oktatás fejlődésében. Emlékét közintézmények, utcák, terek, szobrok, díj és fiúkórus⁶⁹ is őrzi. Az általa képviselt két város közül Pozsonyban nem található emlékhely. Sopronban teret neveztek el róla, de Treforthoz kapcsolható jellegzetességek, rítusok nem kimutathatók.

Tisza Kálmán a dualizmus korának egyik legmeghatározóbb politikusa volt. Azonban nevét viselő emlékezeti helyeket igen keveset találunk. Annak ellenére, hogy életét és munkásságát igen részletesen feltárták, személye kapcsán inkább egyfajta érdektelenség figyelhető meg. A „generális” öt városi választókerületben is szerzett mandátumot, legtovább ezek közül Debrecen képviselte. Egyedül Nagyváradon található bizonyos értelemben vett emlékhelye, mivel a róla elnevezett teret csak a magyar nyelvű lakosság jelöli így. (A hivatalos román elnevezése Parcul Traian.)

Mint azt korábban írtam, Orbán Balázs, Károlyi Mihály, Széll Kálmán, Tisza István, Wekerle Sándor nem rendelkezik a városi választókerületekben emlékezeti hellyel. Legegyértelműbben közülük Tisza Istvánt és Károlyi Mihályt lehet az országosan ismert kategóriába sorolni. Vélhetőleg folyamatosan viták keresztüztüében álló személyük is nehezíti, hogy több emlékezeti helyük alakuljon ki. Velük kapcsolatban ezért érdemes megemlíteni a kollektív emlékezet politikafüggőségét. Ha az adott személy nem alkalmas arra, hogy legitimálja az aktuális hatalmat, akkor emlékét egy idő után háttérbe szorítják. Jó példa erre Károlyi Mihály esete Cegléden. A város vezetése egykori képviselőjükről 1989-ben még iskolát nevezett el,⁷⁰ ma azonban semmilyen emlékhelye nem lelhető fel a rendszerváltás utáni, többségében a politikai jobboldal által vezetett városban. A Cegléd város honlapján található várostörténet sem említi személyét.⁷¹

Wekerle Sándor, bár szintén a dualizmus korának elismert politikusa volt, de ez az emlékezeti helyek számában kevésbé mutatkozik meg. A legtöbb szülővárosában, Mórban található.⁷² Orbán Balázusra széles körben emlékeznek, de főleg Kelet-Magyarországon és Erdélyben. Az egykori székely író sírja Székelyföldön igazi látványosságnak számít.⁷³ Széll Kálmán talán az egyik legkevésbé ismert az előbbieket közül. Elsősorban a 2010 utáni emlékezetpolitika volt az, ami beemelte a köztudatba az egykori miniszterelnököt, kezdve a Széll Kálmán Terv meghirdetésével.⁷⁴ Ezt

⁶⁷ <https://www.kozterkep.hu/19540/grof-klebelsberg-kuno-siremleke> 2021. március 16.

⁶⁸ <https://www.kozterkep.hu/343/klebelsberg-kuno-szobor> 2021. március 16.

⁶⁹ https://hir6.hu/cikk/90511/kezdetben_22en_voltak_ma_tobb_mint_50en 2021. március 16.

⁷⁰ <http://www2.cegledikersuli.hu/official/index.php/iskolankrol/iskolank-tortenete> (2021. 08. 08.)

⁷¹ <https://www.cegled.hu/?t=varos/tortenelem> (2021. 08. 08.)

⁷² <https://archiv.mor.hu/index.php?L=hu&P=31&M=196> (2021. március 15.)

⁷³ <https://www.kozterkep.hu/6657/orban-balazs-sirja-es-emlekmuve> (2021. március 15.)

⁷⁴ <http://ecopedia.hu/szell-kalman-terv> (2021. március 15.)

követte az egykor valóban Széll Kálmán nevét viselő Moszkva tér átnevezése a politikus nevére,⁷⁵ majd szobrának felavatása a téren.⁷⁶

Az országos politikusok mellett speciális eset Herczeg Ferencé, akinek még nem lehet egyértelműen megmondani, hogy kialakul-e országos emlékezete, azonban a 2018 utáni emlékezetpolitika ráirányította a figyelmet, elsősorban azzal, hogy beemelték az iskolai irodalmi kánonba.⁷⁷ De említhetjük még a nevével alapított irodalmi díjat is 2019-ben.⁷⁸ A Horthy-korszakban nagy népszerűségnek örvendő írónak nincs emlékezeti helye az általa képviselt, de Trianont követően Szerbiához csatolt Versecen. Emlékezete alapvetően Badacsonytördemicre összpontosul, itt töltötte utolsó éveit villájában. A településen a nevét egykori háza, utca és a helyi strand viseli. Tiszteletére szobrot is avattak.⁷⁹

Az országosan ismert politikusok kapcsán összességében meg kell jegyezni, hogy talán a két író kivéve elsősorban mint politikusokról emlékeznek meg. Lokális színezetet azonban csak igen ritkán kapnak, legfőképp akkor, ha helyben végzett munkásságuk maradandó értékű, illetve ha személyük megtalálja a kapcsolatot a lokális identitással, mellyel kiegészítik és fejlesztik egymást.

A polgármesterek mint lokális elit

A polgármesterek közt 14 plusz 1 főt kell említeni. A városvezetőből lett képviselőket (vagy fordítva) azért is érdemes megkülönböztetni, mivel szinte kizárólag helyi, teljes vagy szoros kötődéssel rendelkező személyekről beszélhetünk. Vagyis talán ők képesek legszemléletesebben megjeleníteni a lokális elitet. Sokan közülük ügyvédként kezdték a pályájukat. Ha hozzávesszük azokat, akiknek csak a jogász végzettsége ismert, akkor ez a két foglalkozáscsoport abszolút többséget élvez (11 fő). Ha az egykori polgármesterek emlékhelyeit nézzük, akkor összesen 34-et fedezhetünk fel. Ezek valamivel kevesebb mint a fele utcanév (14). A sírhely 5 főnél található egykori székhelyükön, és maradt is fenn az utókor számára.

A mai Magyarországon található városokat tekintve az egykori polgármesterek közül kiemelkedik a Kecskemétet képviselő Kada Elek, aki az egyetlen olyan személy ebben a kategóriában, kinek emlékezete, ha csak kis mértékben is, de túlmutat városán.

⁷⁵ <https://welovebudapest.com/cikk/2020/5/21/kalefozzunk-a-godorben-de-keruljuk-el-az-emberpiacot-avagy-a-szell-kalman-ter-meseje-1> (2021. március 15.)

⁷⁶ <https://www.kozterkep.hu/38146/szell-kalman> (2021. március 15.)

⁷⁷ A 2020-as Nemzeti alaptanterv (NAT) előírja életművének tanítását. Magyar Közlöny 2020. január 31. 311.

⁷⁸ http://konyvkultura.kello.hu/egypercesek/2019/08/herczeg_f-dij (2021. március 15.)

⁷⁹ https://index.hu/kultur/2019/07/20/herczeg_ferenc_badacsony_villa_irofejedelem_labdihegy/ (2021. március 15.)

Ügyvédként kezdte pályáját, de az emlékezet inkább íróként tartja számon. Kecskemét polgármesteri posztját 26 évig töltötte be. Fő érdemeit a városépítő munkájában és a kulturális életben végzett tevékenységében határozták meg, parlamenti képviselőségről azonban kevés szó esik, ami annyiban érthető, hogy a polgármesterségre helyeződik a fő hangsúly, már csak annak hosszu ideje miatt is.⁸⁰ Nevét Kecskemét egyik városrésze, Kadafalva viseli, ahol utcát is neveztek el róla. A város összesen három szobrot állított tiszteletére, 1968-ban, 2013-ban és 2014-ben.⁸¹ Kecskeméten kívül két közeli településen, Bugacon és Izsákon viseli utca a nevét.

Miskolc városa azért kiemelendő, mert két olyan polgármestert is találhatunk itt, akik a parlamentben is képviselheték városukat. Az első Soltész-Nagy Kálmán, aki-re egyaránt emlékeznek képviselőként és polgármesterként. Mindenképp az utóbbi a hangsúlyos. Jó megítélését elsősorban annak köszönheti, hogy az 1878-as árvíz után újjáépítette a várost, majd részt vett annak felvirágoztatásában is. Összességében úgy értékelték személyét, hogy „*városunk történelmének egyik legszebb időszakában, az egyik legjobb polgármestere volt*”.⁸² Azonban az emlékhelyek tekintetében nevét csupán egy utca viseli. Sírja az Avas temetőben található, de konkrét rítus nem kapcsolható hozzá.

Miskolc másik polgármestere Szentpáli István, aki ezt a pozíciót 1902–1910, valamint 1917–1922 között töltötte be. Így ő lehetett az a városvezető, akinek hivatali ideje egybeesett Miskolc szabad királyi városi rangra emelésével (1907). Ugyanakkor a városépítésben is jelentős érdemeket szerzett, így kiérdemelte a „Nagy-Miskolc atyja” elnevezést. Rövid életrajzában kitérnek képviselőségére. Életpályájának érdekessége, hogy 2-2 alkalommal volt polgármestere és parlamenti képviselője Miskolcnak. Utóbbi pozícióban a második alkalommal, már a Horthy-korszak parlamentjének tagjaként. Második polgármestersége pedig az első világháborúval esett egybe, melyben a lehetőségekhez mérten sikeresen kezelte a város problémáit.⁸³ Emlékezeti helyei között meg kell említeni díszsírját a miskolci Deszkatemetőben, a nevét viselő szakközépiskolát,⁸⁴ de a neki állított két emléktáblát és a róla elnevezett utcát is.

Nem ezek az esetek az egyetlenek, ahol a városfejlődéssel kapcsolják össze az egykori polgármester személyét. Említhetjük itt még Saára Gyulát, Székesfehérvár egykori polgármesterét, akinek ahogy temetésén megfogalmazták (és az emlékezet is ezt őrzi), „élete egy állandó áldozat volt a város javára. Áldozatul hozta vagyonát, nyugalma, és ami a legnagyobb volt, egészségét is.” Saára emlékét egyetlen emléktábla őrzi, melyet 2017-ben avattak fel ünnepélyes keretek közt. Jelentőségét mutatja, hogy az eseményen szinte az egész városvezetés megjelent.⁸⁵

⁸⁰ <http://kecskemetszobrok.hu/latnivalok/szobrok/Kada-Elek-mellszobra.html> (2021. március 17.)

⁸¹ Szobrokat lásd: <https://www.kozterkep.hu/> (2021. március 17.)

⁸² https://miskolciszemelyek.blog.hu/2020/09/15/miskolc_legnagyobbjai_1_resz (2021. március 17.)

⁸³ Uo.

⁸⁴ https://www.miskolci-szc.hu/tagintezmenyek/miskolci_szc_szentpali_istvan_kereskedelmi_es_vendeglati_technikum_es_szakkepzoiiskola/24 (2021. március 17.)

⁸⁵ <https://www.szekesfehervar.hu/felavattak-saara-gyula-egykori-polgarmester-emlektablajat> (2021. március 17.)

A nagy városfejlesztők közt említhető még Aidinger János, kinek vezetése alatt „Pécs közigazgatása a modern városok sorába emelkedett”. Emlékét Pécsen található sírja és a róla elnevezett utca őrzi.⁸⁶ A Nyíregyházát főleg gazdaságilag fellendítő, a várost 1890–1902-ig polgármesterként vezető, majd a parlamentben képviselő Bencs László szintén két emlékezeti hellyel rendelkezik.⁸⁷ Nevét szakképző iskola és utca őrzi a városban. Személyéről azonban az iskola honlapja fontosabb életrajzi adatain kívül semmilyen plusz információt nem közöl.⁸⁸

Az egri Csiky Sándor 1861-ben csak rövid ideig irányította a várost polgármesterként, mivel abban az évben országgyűlési képviselővé választották, és lemondott városvezetői pozíciójáról. A némely kérdésben radikálisan függetlenségi gondolatokat valló politikust mégis inkább mint egykori polgármestert azonosítják, vélhetően azért, mert így személye közelebb képes kerülni az egriekhez, ezáltal jobban szolgálja az identitásteremtést.⁸⁹ Az ő személye és emlékezete abból a szempontból lehet érdekes, hogy jelen lehetett 80. születésnapján az őrá elnevezett utca átadásán.⁹⁰

A soproni polgármesterről, Töpler Kálmánról a város úgy emlékezik meg, mint arról a személyről, aki 16 éves hivatali ideje alatt átsegítette a várost az első világháború nehézségein. Dualizmus kori parlamenti szerepvállalásáról azonban nem találunk utalást. Emlékét egy 2000-ben átadott utca őrzi.⁹¹

A mai országhatáron belül található egykori városi választókerületekből még két személyt kell kiemelni, Gubody Sándort és fiát, Ferencet. Utóbbi jelenti a polgármesterek csoportjában a plusz egy főt, mivel Cegléd városvezetője volt 23 éven keresztül. Ugyanakkor képviselőnek a család központjában, Nagykőrösön választották meg, akárcsak az apját. Gubody Sándor polgármesteri tevékenységéről viszonylag keveset tudni. Emlékét utca őrzi, de kiemelendő sírja is mint emlékezeti hely, melyhez egy *Temetői Séta* elnevezésű rítus is kapcsolódik. Ennek során a helyi iskola diákjai körbejárják és gondozzák Nagykőrös híres halottainak végső nyughelyét.⁹² Fiát, Ferencet Cegléd nagy polgármestereként tartják számon. Parlamenti mandátumát nem is használta ki, mivel inkább polgármesteri pozícióját tartotta meg. Cegléden nevéhez fűződik a modern település kialakítása és a Kossuth-szobor felavatása is. A városban négy emlékezeti hely említhető vele kapcsolatban: mellszobra, a Gubody-kert, valamint a nevét viselő utca és a szakképző iskola.⁹³

A listán az egyetlen személy, aki nem rendelkezik emlékezeti hellyel, a Debrecen 1861-ben polgármesterként vezető, majd később a parlamentben képviselő Kiss Lajos. Rövid

⁸⁶ <https://www.iranypecs.hu/hu/cikk/aidinger-janos-siremleke> (2021. március 17.)

⁸⁷ Bencsről bővebben lásd: M. Oberländer 1997: 324.

⁸⁸ http://bencsl-nyh.sulinet.hu/wordpress2/?page_id=91 (2021. március 17.)

⁸⁹ http://beszeloutcanevek.ektf.hu/utcanevek/c/csiky_sandor_utca (2021. március 17.)

⁹⁰ Eger 1885. március 3. 1.

⁹¹ <https://sopronanno.hu/bejegyzes/dr-topler-kalman-1861-1939> (2021. március 17.)

⁹² <http://www.hetihirek.hu/?mod=news&ccla=news&fun=shownews&id=8004796&temp=base&page=2> 2021. március 17.)

⁹³ <http://www.gubody.hu/nevadonk.htm> (2021. március 17.)

életrajza megtalálható ugyan Szinnyei József munkájában,⁹⁴ de Debrecen város honlapján az egykori polgármestereket méltató oldalon csupán a neve és az 1861-es évszám szerepel.⁹⁵

A ma határon túl található egykori városi képviselőkerületekben négy egykori polgármester azonosítható. Császár Bálint Sepsiszentgyörgy országgyűlési képviselőjeként elsősorban a székelység érdekeiért állt ki, de hozzá kötik a város polgárosodását és iparosodását is. Nevét ma utca viseli a településen.⁹⁶

Különösen érdekes az aradi Salacz Gyula esete. Az ő emlékezete kapcsán a parlamenti képviselőség elenyésző mértékben mutatkozik meg. A hangsúly egyértelműen a polgármesterségen van. Salacz a városvezetői posztot közel 25 évig töltötte be. A többi polgármesterhez hasonlóan a település az ő idején indult ugrásszerű fejlődésnek. Kiemelendő, hogy személye képes bizonyos formában egységes identitást teremteni a település román és magyar lakossága közt. Így személyének használata egy igen fejlett és előremutató emlékezetpolitikai megfontolásra vall. Ezt támasztja alá Salacz Gyula 2012-es mellszobrának avatóünnepsége, ahol egyaránt nagy számban vettek részt románok és magyarok. Ünnepi beszédet pedig egyaránt mondott a magyar nemzetiségű alpolgármester és a román nemzetiségű polgármester.⁹⁷

A harmadik erdélyi politikus Bernády György, Marosvásárhely egykori polgármestere. Az ő politikai tevékenységéről tudunk talán legtöbbet, köszönhetően Fodor János kutatásának. Bernády a polgármesterek azon csoportjába tartozik, akik a parlamentben későbbi polgármesterségüket tudták megalapozni. 1896 és 1901 közt képviselte városát a Tisztelt Házban, majd összeférhetetlenség miatt lemondott, ugyanis Marosvásárhely rendőrfőkapitánya lett.⁹⁸ Ezt az időszakot szintén karrierépítésre tudta használni. Pályájának legsikeresebb időszaka egyértelműen az első polgármestersége (1902–1912). Ez idő alatt jelentős építkezéseket folytatott a városban, ezzel megadva annak modern arculatát. Ilyen volt többek közt a városháza, a Kultúrpalota vagy a mai Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem.⁹⁹ Az első világháború után Erdélyben maradt, ahol egy rövid ideig (1926 és 1929 közt) még betöltötte a marosvásárhelyi polgármesteri pozíciót, de ez a korszak már korántsem tekinthető sikeresnek, elsősorban az impériumváltás következtében kialakult politikai helyzet miatt.¹⁰⁰ Fodor munkájában rámutat arra, hogy Bernády kultusza ma is jelen van a településen, nem csupán emlékművek tekintetében (szobor, emléktáblák, Bernády kulturális alapítvány), hanem rítusok (vetélkedő, kulturális rendezvény) formájában is.¹⁰¹

⁹⁴ Szinnyei 1899: 365–366.

⁹⁵ <https://www.debrecen.hu/hu/debreceni/debrecen-vezetoi-1271-tol/1776-1950-debrecen-polgarmesterei> (2021. március 17.)

⁹⁶ <https://www.3szek.ro/load/cikk/7806/a-szabadsagharc-haromszeki-arcai> (2021. március 17.)

⁹⁷ <https://www.aradvaros.com/blog-ar/interesele-urbei-%C3%AEnainte-de-toate-salacz-gyula-primarul-reformist-al-aradului> (2021. március 17.)

⁹⁸ Fodor 2017: 47.

⁹⁹ Fodor 2017: 63–71.

¹⁰⁰ Fodor 2017: 173.

¹⁰¹ Fodor 2017: 215.

Végezetül a polgármesterek közt meg kell említeni az Újvidéket városvezetőként és parlamenti képviselőként is szolgáló Miletics Svetozárt, aki a szerb nemzeti érdekeket próbálta érvényre juttatni működése során. Ezért, illetve az ezt propagáló publicisztikai tevékenységéért a börtönt is megjárta. A városban ma a szerb lakosság a róla elnevezett utcával és térrel tiszteleg emléke előtt.¹⁰²

Úgy gondolom, hogy az egykori polgármesteri tisztséget és képviselői mandátumot szerzett politikusok bemutatásából jól látszik, hogy lokális szinten leginkább azok esetében lehetséges az erős identitásteremtő erővel is rendelkező emlékezet kialakulása és/vagy fennmaradása, akik helyi szinten igazán maradandót voltak képesek alkotni, legyen az a város modernizációja, újjáépítése vagy épp a helyiek makacs és kitartó képvisellete. Ezek lehetnek az utókor számára azok a mozzanatok, melyeket az emlékezetpolitika kiragadhat az időből, és folyamatosan aktualizálhatja, felhasználva azt érdekérvényesítésre vagy épp a kívánt identitás megteremtésére.

Akikre szívesen emlékeznek

Az eddig leírtak alapján joggal merülhet fel a kérdés, hogy mit kezdjünk azon személyekkel, akik nem (vagy nem teljesen) országosan ismertek, és nem is egykori polgármesterek. Ahogy azt korábban említettem, a városi kerületekben megválasztott politikusok zömének emlékét csupán utcanevék őrzik, melyeket nehezen lehet elemezni. Ebben a részben azokkal szeretnék foglalkozni, akik négy vagy több emlékhellyel rendelkeznek egykori kerületükben, de nem esnek egyik eddig tárgyalt kategóriába sem.

Ezek alapján hét egykori politikust említhetünk. Közülük négyre kulturális/városfejlesztő tevékenységük miatt, míg kettőjükre inkább mint a várost képviselő politikusra emlékszik az egykori választókerület.

Utóbbiak közé *Klauzál Gábort* és *Áchim Liker András*t sorolhatjuk. Klauzál emléket Szegeden két emléktábla, egy tér és egy mellszobor őrizi, de sírhelye is itt található. A város Klauzálra elsősorban képviselőjeként és miniszterként tekint, megemlíti annak helyi kötődését.¹⁰³ Áchimnak, jóllehet országszerte is sok emlékhelye található, Békéscsabán viszont valóságos kultusza alakult ki. Az egykori parasztpolitikust a városban igencsak kedvelték, mivel származásánál fogva egy volt közülük. Ami azonban vele kapcsolatban a politikai szerepvállalását és a parasztságért tett tevékenységét is elhomályosítja, az a tragikus halála. Áchimot a Békés megyei kötődésű Zsilinszky testvérek (Endre és Gábor) ölték meg, jóllehet az eset részletei máig vitatottak. Az ügynök az lett a hosszú távú, emlékezetre gyakorolt hatása, hogy bár országos szinten

¹⁰² Szinnyei 1902: 1398–1400.

¹⁰³ <https://www.kozterkep.hu/469/klauzal-gabor-mellszobor> (2021. március 20.)

Bajcsy-Zsilinszky Endre kimagasló kultusszal rendelkezik, Békéscsabán nem viseli a nevét sem utca, sem pedig intézmény.¹⁰⁴

A fennmaradó négy helyi kulturális, tudományos életért vagy épp a városért sokat tevő személy Herman Ottó, Göndöcs Benedek, Szilády Áron és Molnár Józsiás. Herman Ottó ismertségéből és emlékhelyeinek pusztá számából kiindulva (33) az országosan ismert személyek közé is kerülhetett volna, azonban személye kevésbé van előtérben. A Tisztelt Házban Miskolcot és Szegedet képviselő utolsó magyar polihisztornak előbbi helyen hat emlékezeti helye van. Ezek közül talán a leghíresebb a Herman Ottó Múzeum, de említhetném még sírhelyét vagy az emlékházát is. Szegeden emléktáblája mellett kollégium és horgászegyesület viseli a nevét. Herman esetében a tudományos munkája szinte teljes mértékben elhomályosítja a politikai pályafutást, így az az emlékezetben kevésbé vagy egyáltalán nem jelenik meg. Nagyon érdekes azonban a nevét viselő iskola Hermant bemutató cikke, mely nagyon frappánsan egyszerre aktualizálja – „Most száján maszkkal szemléli a megfogyatkozott gyereksereget, medítál a digitális oktatásról” – és mutat személyével példát –

„[...] nem elvont szobatudós volt, hanem olyan ember, aki a tudománytól várta a magyarság nemzeti-történelmi tudatának megerősítését, nemzetközi hírnevének megalapozását.”¹⁰⁵ Ez a fajta „használata” a névadóknak aránylag ritka, főleg annak fényében, hogy egyes helyeken leírást sem találunk róluk.

Az egykori apát-plébános *Göndöcs Benedek* Gyula városára volt nagy hatással. Ezt elsősorban annak köszönhető, hogy az ő javaslatára alakították ki a város első parkját, mely a későbbiekben a kulturális élet fő színtere lett. A város a Göndöcs-kert mellett több emlékművet is állított hálából egykori képviselőjének.¹⁰⁶

Szilády Áron emlékét Kiskunhalas őrzi. A róla elnevezett iskolában elsősorban Szilády tudományos munkásságáról emlékeznek meg, hozzátéve, hogy „mindent megtett Kiskunhalas kulturális fejlesztéséért”.¹⁰⁷

Mikó Imrére Kolozsváron mint az Erdélyi Múzeum alapítójára emlékeznek, aki nagymértékben hozzájárult a város kulturális fejlődéséhez. Erdély Széchenyijének szobrát 1920-ban állították fel a szintén róla elnevezett Mikó-kertben.¹⁰⁸ A Cluj TV-ben leadott riport alapján elmondható, hogy a szobrot egy időben elhanyagolták, „dzsungelesítették”, mára azonban ennek nem látni jelét. A román lakosság is vélhetőleg pozitívabban viszonyul Mikóhoz. Annak idején, a televízióriport során elhangzott, hogy Mikó Imre megérdemelné, hogy utcát nevezzenek el róla – és mára a térképet böngészve találkozhatunk is a *Strada Mikó Imrével*.¹⁰⁹

¹⁰⁴ <https://www.beol.hu/kozelet/helyi-kozelet/bajcsy-zsilinszky-apja-miatt-kerte-szamon-paraszt-vezert-1167597/> (2021. március 20.)

¹⁰⁵ <http://hermangimnazium.hu/iskolatorteneti-kronologia/> (2021. március 20.)

¹⁰⁶ <https://www.kozterkep.hu/7089/gondocs-benedek-mellszobor> (2021. március 20.)

¹⁰⁷ <https://szilady.net/gimnaziumrol/nevadonkrol> (2021. március 20.)

¹⁰⁸ <https://www.kozterkep.hu/10559/miko-imre-grof-mellszobra> (2021. március 20.)

¹⁰⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=SU5OhT4Ev7g> (2021. március 20.)

Végezetül Molnár Józsiást kell megemlíteni. Az egykori malomtulajdonos Kézdivásárhelyet és a székelységet képviselte a Tisztelt Házban. Emlékezetét mégsem a székelyek sorsának jobbra fordításáért tett kísérletei váltották ki. Végrendeletében ő és felesége, Gaál Emília „kézdivásárhelyi polgárok a székely fajuk és városuk iránti szeretetükből” vagyonukat egy Józsiás és Emília néven működő alapítványra ruházták. Ennek elsődleges célja egy park kialakítása és a helyi diákok segítése volt.¹¹⁰

Politikus mint hivatás a kollektív emlékezetben?

Mint ahogy a fenti példákból is látható volt, a politikus mint hivatás talán kevésbé hangsúlyosan jelenik meg, mint esetleg az életpálya más szakaszai. Ennek okát véleményem szerint valahol a lokalitásban érdemes keresni. Marta Karkowska megemlíti a lokális emlékezet sajátosságai kapcsán, hogy annak kialakulása nagyban függ a közösségtől és annak helyhez, valamint csoportokhoz kötött büszkeségétől.¹¹¹ Vagyis az lesz a lényeges, amire és akire a közösség fel tud nézni, aki identitást, példát képes adni bármely generációnak. Vagyis aki maradandó értékeket tud megjeleníteni. Ez lehet akár a város-újraépítők esetében az összefogás vagy a tudományok képviselői esetében a tudás/tanulás fontossága.

Ezek az eszmék jóval könnyebben befogadhatók, ha például egy jelképben vagy személyben összpontosulhatnak. Az emlékezés fennmaradásához szükség van rítusokra, melyek időről időre szakralizálják őket, és ismét jelentéssel ruházzák fel azokat. Ezekben gyakran megmutatkoznak a helyi sajátosságok is. (Elég, ha a ceglédi Kossuth-kultuszra gondolunk.) A lokális emlékezet pedig ezektől lesz igazán érdekes, hiszen a hangsúly nem feltétlen a személy életpályáján és annak főbb elemein lesz, hanem akárcsak azon az egy apró momentumon, amely az adott közösségre, annak mindennapi életére hatással volt.

Lokális szinten tehát nem az a fontos, hogy ki volt ő, hanem az, hogy mit tett a közösségért. Ennek okán emlékezhetnek egészen rövid ideig mandátummal bíró képviselőkre, de elfelejthetnek olyanokat, akik hosszú éveig a városért munkálkodtak ugyan, de sikertelenül tették azt. Vagyis végső soron nem a képviselőség a fontos, hanem a közösségért végzett munka és annak eredménye.

¹¹⁰ <http://molnarjозsias.ro/mj/index.php/rolunk/nevadonk> (2021. március 20.) Idézet helye uo.

¹¹¹ Karkowska 2013: 384–385

Hivatkozott források

Napi- és hetilapok

Dunántúli Protestáns Lap 1908

Eger (napilap) 1874, 1885

Nagykőrösi Hírlap (A Pest Megyei Hírlap különkiadása) 1985

Magyar Közlöny 2020

Online hivatkozások

1776–1950 *Debrecen polgármesterei* <https://www.debrecen.hu/hu/debreceni/debrecen-vezetoi-1271-tol/1776-1950-debrecen-polgarmesterei> (2021. március 17.)

A beszéd – Apponyi a magyar ügy védelmében <https://mediaklikk.hu/video/a-beszed-apponyi-a-magyar-ugy-vedelmeben-2/> (2021. március 15.)

A kolozsvári Mikó-kert története <https://www.youtube.com/watch?v=SU5OhT4Ev7g> (2021. március 20.)

A Kossuth-kultusz ceglédi hagyománya http://szellemikulturalisorokseg.hu/index0.php?name=0_kossuth_kultusz (2021. március 15.)

A szabadságharc háromszéki arcai <https://www.3szek.ro/load/cikk/7806/a-szabadsagharc-haromszeki-arcai> (2021. március 17.)

Aidinger János síremléke <https://www.iranypecs.hu/hu/cikk/aidinger-janos-siremleke> (2021. március 17.)

Bajcsy-Zsilinszky apja miatt kérte számon a parasztvezért <https://www.beol.hu/kozelet/helyi-kozelet/bajcsy-zsilinszky-apja-miatt-kerte-szamon-parasztvezert-1167597/> (2021. március 20.)

Baross Gábor és Győr kapcsolata <http://www.barossgyor.hu/hun/baross-gabor-es-gyor-kapcsolata.html> (2021. március 15.)

Cegléd város története <https://www.cegled.hu/?t=varos/tortenelem> (2020. augusztus 08.)

Ceglédi SZC Ungtvány László Vendéglátóipari Technikum és Szakképző Iskola. Az iskola története <http://www2.cegledikersuli.hu/official/index.php/iskolankrol/iskolank-tortenete> (2020. augusztus 08.)

City of Rijeka Intercultural Profile <https://rm.coe.int/16806a55bc> (2021. május 13.)

Csiky Sándor utca http://beszeloutcanevek.ektf.hu/utcanevek/c/csiky_sandor_utca (2021. március 17.)

Dr. Töpler Kálmán (1861–1939) <https://sopronanno.hu/bejegyzes/dr-topler-kalman-1861-1939> (2021. március 17.)

Erdély etnikai és felekezeti statisztikái a népszámlálási adatok alapján, 1852–2011. Varga E. Árpád 2002-től kiegészített adatsorai <https://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro/> (2021. május 13.)

Felavatták Saára Gyula egykori polgármester emléktábláját. <https://www.szekesfehervar.hu/felavattak-saara-gyula-egykori-polgarmester-emlektablajat> (2021. március 17.)

- FiumeGuide* <https://play.google.com/store/apps/details?id=hu.professional.android.nori.fiumeiguide> (2020. június 16.)
- Fölszálltak a kék lufik: bemutatkozott a Tisza Koalíció* <https://szeged.hu/hirek/30374/folszalltak-a-kek-lufik-bemutatkozott-a-tisza-koalicio-akiknek-csak-az-a-fontos-hogy-a-programjuk-megvalosuljon%2020> (2021. március 14.)
- Gróf Apponyi Albert Általános Iskola, Jászberény* <http://www.grapponyi.hu/index.php/news.html> (2021. március 14.)
- Gróf Apponyi Albert temetése* <https://filmhiradokononline.hu/watch.php?id=495> (2021. március 15.)
- Gubody Ferenc Szakképző Iskola* <http://www.gubody.hu/nevadonk.htm> (2021. március 17.)
- Helyén a Baross szobor* https://www.youtube.com/watch?v=aAtl6_M6X74 (2021. március 9.)
- Herman Ottó Intézet* <http://www.hermanottointezet.hu/herman-otto%20> (2021. március 9.)
- Herman Ottó, iskolánk névadója* <http://hermangimnazium.hu/iskolatortenetikronologia/> (2021. március 20.)
- <https://www.kozterkep.hu/> (2021. március 17.)
- IV. Göndöcs Benedek Országos Gasztronómiai Emlékverseny* <https://www.visitgyula.com/gyulai-programok/orszagos-gasztronomiai-emlekverseny/> (2021. március 14.)
- Kada Elek mellszobra, Kecskemét* <http://kecskemetszoborok.hu/latnivalok/szobrok/Kada-Elek-mellszobra.html> (2021. március 14.)
- Kemény Mihály emléktáblája. Békéscsaba* http://bekeswiki.bmk.hu/images/0/03/KemenyM_emlektablaj.jpg (2021. március 5.)
- Kezdetben 22-en voltak, ma több mint 50-en* https://hir6.hu/cikk/90511/kezdetben_22en_voltak_ma_tobb_mint_50en (2021. március 16.)
- Klapka György* <https://temesvar.blogrepublika.eu/2011/02/27/klapka-gyorgy/> (2021. március 5.)
- Kocsis Katalin: Ahol a Klapka-induló született* <https://papageno.hu/featured/2018/07/ahol-a-klapka-indulo-szuletett/> (2021. március 15.)
- Kossuth Lajos szobra, Pécs* <https://www.iranypecs.hu/hu/fedezd-fel-pecset-2/kossuth-lajos-szobra-hu> (2021. március 15.)
- Kossuth Múzeum Cegléd* <http://www.kossuthmuzeum.hu/> (2021. március 5.)
- Kossuth Toborzó Ünnepele és Huszárifestivál Cegléden – összefoglaló* <https://www.youtube.com/watch?v=N-grQT2uriE> (2021. március 15.)
- KRK Szilády Áron Gimnázium és Kollégium – Névadónk* <https://szilady.net/gimnaziumrol/nevadonkrol> (2021. március 20.)
- Magyar Életrajzi Lexikon: Kautz Gyula* <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/k-760F2/kautz-gyula-7627C/> (2021. március 5.)

- Mindenki megfordult az írófejedelem badacsonyi villájában.* https://index.hu/kultur/2019/07/20/herczeg_ferenc_badacsony_villa_irofejedelem_labdihegy/ (2021. március 15.)
- Miskolc legnagyobbjai 1. rész* https://miskolciszemelvek.blog.hu/2020/09/15/miskolc_legnagyobbjai_1_resz (2021. március 17.)
- Miskolci SZC Szentpáli István Kereskedelmi és Vendéglátó Technikum és Szakképző Iskola* https://www.miskolci-szc.hu/tagintezmenyek/miskolci_szc_szentpali_istvan_kereskedelmi_es_vendeglato_techikum_es_szakkepzoiskola/24 (2021. március 17.)
- Mocsáry Lajos és a románok* <http://www.c3.hu/~klio/klio971/klio105.htm> (2021. március 5.)
- Molnár Józsiás Iskola Kézdivásárhely – Névadónk* <http://molnarjozsias.ro/mj/index.php/rolunk/nevadonk> (2021. március 20.)
- Nemzeti Örökség Intézete* <http://intezet.nori.gov.hu/> (2021. március 9.)
- Nyíregyházi Szakképzési Centrum Bencs László Szakképző Iskola* http://bencsl-nyh.sulinet.hu/wordpress2/?page_id=91 (2021. március 17.)
- Puskel Péter: A város mindenek előtt – Salacz Gyula, a korszakalkotó polgármester* <https://www.aradvaros.com/blog-ar/interesele-urbei-%C3%AEnainte-de-toate-salacz-gyula-primarul-reformist-al-aradului> (2021. március 17.)
- Sebők László: Vajdaság településeinek etnikai és felekezeti statisztikája, 1870–2011* <https://kisebbssegkutato.tk.hu/sebok-laszlo-vajdasag-1870-2011> (2021. március 13.)
- Szell Kálmán terv* <http://ecopedia.hu/szell-kalman-terv> (2021. március 15.)
- Szlovákiai Magyar Adatbank* <https://telepulesek.adatbank.sk/> (2021. május 13.)
- Temesvár – Klapka György szülőháza* <https://bagyinszki.eu/archives/3771> (2021. március 15.)
- Temetői Séta* <http://www.hetihirek.hu/?mod=news&cla=news&fun=shownews&id=8004796&temp=base&page=2> (2021. március 17.)
- Új Állami Irodalmi Díj* http://konyvkultura.kello.hu/egypercesek/2019/08/herczeg_f-dij (2021. március 15.)
- Wekerle Sándor móri köztéri emlékműve* <https://archiv.mor.hu/index.php?L=hu&P=31&M=196> (2021. március 15.)

Hivatkozott szakirodalom

- Assmann, Jan 2018: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Atlantisz, Budapest.
- Ballabás Dániel – Pap József – Pál Judit 2020: *Képviselők és főrendek a dualizmus kori Magyarországon. Az országgyűlés tagjainak archontológiája.* Líceum Kiadó, Eger.
- Björnsson, Páll 2018: Egy nemzeti hős megalkotása. Jón Sigurðsson (1811–1879) emlékezete és a nemzeti egység megteremtése Izlandon. *Aetas* 33. évf., 1. sz. 69–78.

- Cieger András 2003: Érdekek és stratégiák. A helyi politikai elit érdekérvényesítési lehetőségei a kárpátaljai régió vármegyéiben a dualizmus időszakában. *Korall* 4. évf., 13. sz. 87–106.
- Cieger András 2010: A politikus mint hivatás a 19. századi Magyarországon? *Korall* 11. évf., 42. sz. 131–150.
- Cieger András 2016: Küzdelem az arénában. Az erőszak szerepe a magyar parlamenti politizálásban a dualizmus korában. *Aetas* 31. évf., 1. sz. 102–131.
- Cieger András 2017: Jókai Mór, a profi politikus? *Aetas* 32. évf., 2. sz. 5–15.
- Dobrossy István 1998: *Borsod és Miskolc 1848–1849-ben. Naplók, töredékek, visszaemlékezések*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc.
- Fodor János 2017: *Bernády György. Politikai életrajz*. Lector, Marosvásárhely–Kolozsvár.
- Karkowska, Marta 2013: Ont he Usefulness of Aleida and Jan Assmann's Concept of Culural Memory for Studying Local Communities in Contemporary Poland – the Case of Olsztyn. *Polish Sociological Review* 20. évf., 183. sz. 369–388.
- M. Oberländer Erzsébet 1997: Három nyíregyházi polgármester. Adalékok a nyíregyházi Bencs-család egyik ágának történetéhez. In: Nagy Ferenc (szerk.): Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv XII. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza. 319–345.
- Molnár József 2000: Címképünk Visontai Kovách László földbirtokos, politikus, közéleti személyt ábrázolja. *Gyöngyösi Músor* (2000). 25–30.
- Pál Judit 2016: Választók, választási részvétel és választói magatartás Székelyföldön a dualizmus korában. Az erdélyi választójog sajátosságai és a választókerületek átalakulása. *Aetas* 31. évf., 1. sz. 45–75.
- Pap József 2014: *Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből*. Akadémiai, Budapest.
- Tóth Vilmos 2008: *Fiumei Úti Sírkert*. Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság, Budapest.

PETHŐ TIBOR

A Kétszer kettő (1944–1945) helyreállításának alapkérdései

*Kísérlet egy többszörösen csonkult avantgárd film
rekonstrukciójára*

Egy rendhagyó magyar filmalkotás keletkezésének és pusztulásának körülményei

Az első magyar kísérleti nagyjátékfilm, Manninger János *Kétszer kettője* 1944–45-ben készült, mintegy harminc évvel előzve meg Bódy Gábor *Amerikai anzixát*.¹ A rendező a húszas években a Berlin melletti babelsbergi stúdióban végigjárta a filmkészítés számlétráját, ebben az időszakban került életre szólóan az avantgárd hatása alá. A Németországban forgatott három rövid némafilmjén és a *Kétszer kettőn* kívül más önálló alkotása nincs: 1931-es hazatértét követően a Hunnia Filmgyár standfotósaként, a gyár fotólaboratóriumának vezetőjeként dolgozott, rövid időre Londonban is vállalt fényképeszi munkát; 1943-ban ő írta a *Fény és árnyék* című, Zsindelyné Tüdös Klára² által rendezett film forgatókönyvét.

¹ A magyar avantgárd film – sajátos módon – a weimari Németországban született. Itt elegendő csak Moholy-Nagy László, Gerő György, Balázs Béla és persze Manninger János munkásságára utalni. Ennek oka egyrészt az lehetett, hogy hazai filmgyártás a húszas években alig létezett; a másik okot a témáról 1926-ban a *Magyar Írásban* publikáló Gara László a közönyben és a szakkörök értetlenségében jelölte meg. Gara 1926: 7–8. Az első hazai avantgárd filmnek Fejér Tamás, Kálmán Aladár és Pálos György *Az asszony és a gép* című azóta elveszett alkotása tekinthető, amely párizsi nemzetközi amatőrfilm-versenyen második díjat szerzett. Peternák 1991: 18. A magyar avantgárd kísérleti filmkészítés fénykorát a Balázs Béla Stúdió 1959-es megalakulása hozta el. Itt készült Bódy Gábor 1975-ös diplomafilmje is. Bódynak eleinte szintén meg kellett küzdenie néhány tanára értetlenségével, csak utóbb ismerték el. Ahogy ön-életrajzában írja: „A főiskola kezdetben nem akarta elfogadni, s csak a Pécsi Filmszemlén történt sikeres bemutatását követően akceptálta. Miután a film elnyerte a Mannheimi Nemzetközi Filmfesztivál fődíját (1976), a nemzetközi érdeklődés úgyszólván körbevitte a világon.” Bódy 2006: 20. Az *Amerikai anzixot* követő néhány ismertebb kísérleti nagyjátékfilm: *Álommasolatok* (1977, r.: Erdély Miklós), *Vonatút* (1981, r.: Erdély Miklós), *Lenz* (1986, r.: Szirtes András).

² Zsindelyné Tüdös Klára (Debrecen, 1895. július 20. – Budapest, 1980. április 16.) néprajzkutató, ruha- és jelmeztervező, az Országos Református Nőszövetség elnöke, a *Magyar Asszony* című folyóirat szerkesztője. A második magyar női filmrendező. Lásd még: Dizseri 1994, Tüdös 1974.

A város és vidék szerves egységét rendhagyó filmnyelvi eszközökkel ábrázoló *Kétszer kettő* alapötlete 1937-ben született. Manninger ekkor kezdte el írni a forgatókönyvet, amelyet hét éven át minden évben átdolgozott, új ötletekkel egészített ki. 1944 elején éppen Zsindelyné – Zsindely Ferenc kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter felesége – támogatásával nyílt lehetősége arra, hogy a könyv végre kamera elé kerülhessen.³ Az 1944 tavaszán-nyarán számtalan invencióval, eredeti elképzeléssel forgatott – napjainkra csonkán fennmaradt – alkotást a szakmai lapok nagy bizalommal várták.⁴

Kétségtelen, hogy a magyar filmkészítésben addig egyedülálló ötletek jellemezték mind a kamerabeállításokat, mind a fényképezést. Ellenben a szüzsére Manninger különösebb hangsúlyt nem helyezett, pusztán illusztratív jelleget szánt neki, amely ennek megfelelően formális, sablonos. A történet egy városi és egy falusi pár egymáshoz hasonló, ugyanakkor egymást kiegészítő mindennapjait, munkáját mutatja be mozgásuk párhuzamba állításával. Az ellenpontozást számtalan trükkfelvétel, különleges kameramozgás és -pozíció, illetve montázsok segítik, mintegy feleseltetve ezeket egymással.⁵ Néhány szemléletes példa: a városi főhősnek, a mérnöknek a reggeli ébredés pillanataiban jó ideig csak a kezét és a lábát láthatjuk, először guggolásból felállva kerül jól felismerhetően a felvevőgépre. A férfi arca, amikor a munkahelyéről telefonál, a forgó tárcsán keresztül tűnik elénk, aztán menyasszonyával végigsétál leendő otthonuk lakás méretű alaprajzán – felülnézetből. Az úgynevezett stoptrükk – a kamerát leállítják, majd ugyanabban a pozícióban újraindítják – alkalmazása ad dinamizmust néhány jelenetnek: a mérnök másodpercek alatt, a szobából ki- és belépve öltözik fel (ez ma is látható a megmaradt filmszalagon), a hirdetőoszlop mögé a szereplő városi pár utcai ruhában lép be, de a takarásból már estélyiben távozik (ez a rész nem szerepel a meglévő kópián). A szokatlan beállítások, a trükkök, a hangsúlyos gépkultusz nemcsak a húszas évek utolsó nagy némafilmkorszakát idézik, hanem a német és az orosz avantgárd hatását is mutatják. A városi képek egy része szinte megfeleltethető Manninger 1928-as, egyetlen fennmaradt némafilmje, az *Eine beinliche Angelegenheit* felvételeivel, amelyek kizárólag kezek és lábak segítségével mutatják be egy pár megismerkedését, egymásra találását.⁶

Manninger törekvései a kor hazai filmgyártásában egyedülállóak voltak; az avantgárd nagy filmes korszaka külföldön 1944-re már régen lecsengett, itthon – különösen Németországhoz képest – alig-alig létezett, hiszen a húszas években a magyar némafilmgyártás permanens válságát élte. Újjászületésére, a hatvanas-hetvenes évekre pedig

³ Moziújság 1944. március 15. 20. Zsindely Ferenc kapcsán lásd a nemrég kiadott naplóját: Zsindely 2021.

⁴ Magyar Film 1944. május 1. 16., Magyar Film 1944. június 1. 13., Magyar Játékszín 1944. augusztus 17. 18.

⁵ Manninger vallomások szavait idézve: „A film nagyon komoly munka. Sokszor nem is igazi filmet látunk, hanem filmszalagra fényképezett színpadi jelenetsorozatban elevenedik meg egy-egy forgatókönyv, nem pedig a film igazi nyelvén, vizuális módon előadva.” Képes Sport 1944. február 8. 11. És ahogy másik nyilatkozatában részletesebben is kifejti, mit kell megmutatni szűkre szabott dialógusok között a film képi nyelvén: „[...] Minden életfunkciónak, minden beidegzett ősi mozdulatnak minden tárgynak megvan a maga vidéki és városi megfelelője. Ugyanazokkal a mozdulatokkal csutakolja a parasztleány a tehenet és végzi a pesti mérnök a reggeli tornát.” Moziújság 1944. március 15. 20.

⁶ A rövidfilm egy rosszul összeállított kópiáját *Kezek-lábak* munkacímen a Nemzeti Filmarchívum őrzi.

még jócskán várni kellett. Kortársai, a nála fiatalabbak is,⁷ Manninger János törekvéseit rokonszenvesnek, a hazai filmnyelv megújításában esetlegesen akár fontosnak is vélték ugyan, ám ezen túl nemigen tudtak mit kezdeni vele. A rendező mindezzel tisztában lehetett; hogy a *Kétszer kettő* nyitott a kommersz felé, és Manninger beemelt bizonyos pontokon a korabeli szüzsékből jól ismert „kötelező fordulatokat” és sablonokat – ami nem vált javára a filmnek –, az feltehetően ennek a következménye.

A kész alkotás már a nyilas-hatalomátvételt követően, 1944 novemberében került a megváltoztatott összetételű, a Nyilaskeresztes Párt kádereivel feltöltött filmcenzúra elé. A bizottság a Budapest ostromának kezdetén utóbb elesett nyilas rohamosztag-parancsnok, Ostián Antal elnökletével november 21-én tartott ülésén a betiltás mellett döntött, mert az „[a] közösségi érzés ápolására nem alkalmas, sőt a városi ember léha szórakozásainak bemutatásával a közösségi érzés fejlesztésére is ártalmas”.⁸ A gyártó, Kolczonay Ervin fellebbezését követően 25-én a bizottság a döntést a Hunnia Filmgyárat is irányító nyilas filmkormánybiztos, Bariss Dezső elnökletével megerősítette,⁹ a határozat nemcsak a hivatalos lapban jelent meg,¹⁰ de a szokásoktól eltérően a korabeli sajtóban is kinyomtatták, hangsúlyozva, hogy „a film nem felel meg a nemzetiszocialista gondolatnak”.¹¹

A *Kétszer kettő* egészen más okok miatt, de közvetlenül a háború utáni években sem kerülhetett a közönség elé. Az egyik főszereplő, Szilassy László¹² (okkal vagy ok nélkül) ott szerepelt a háborús bűnösök 1945. május közepi, Balogh István miniszterelnökségi államtitkár vezette értekezleten összeállított, hivatalos lapban is közzétett listáján.¹³ (Szilassy neve szintén feltűnik a *Magyar Közlöny* betiltott filmeket felsoroló *Hirdetményében*.¹⁴) A tanácskozás azokat a filmeket tette indexre, „melyek főszereplői elsősorban Páger Antal, Szelezky Zita, Kiss Ferenc, Muráti Lili, Szilassy László, Fedák Sári voltak”.¹⁵

A kialakult helyzetben egyetlen lehetőség állt Manninger előtt, aki mindenáron be szeretne volna mutatni filmjét: azokat a részeket, amelyekben Szilassy László felismerhető volt, újra kellett forgatni. (A fej alatt kamerázott, illetve meztelenül, felülnézetből a fürdőkádban álló, a leendő lakása életnagyságú alaprajzán sétáló Szilassy László

⁷ „Csodabogár” (Ranódyné Kotzián Katalin), „jó értelemben vett outsider” (Makk Károly) – ezeket a kifejezéseket használták az általam többek között megkérdezett kortársak Manninger Jánosra.

⁸ Gál Mihály 2020: 384. Továbbá: MNL OL K 159. 53. cs. Mozgóképek ellenőrzési ügyei 1944. 1521–1595, 1549.

⁹ Uo.

¹⁰ *Budapesti Közlöny*, 1944. december 20. 2.

¹¹ *Magyarság* 1944. november 23. 4., *Magyarság* 1944. december 7. 6.

¹² Szilassy (szül.: Szabó) László (Nyírcsászári, 1908. február 13. – São Paulo, 1972. március 30.) magyar színész. 1936–37-ben a debreceni, 1937–1939 között a Belvárosi, 1939–40-ben a Magyar és az Andrassy úti, 1940–42 között a Pesti és a Vígszínház, 1944–45-ben a Nemzeti Színház tagja volt. A háború előtti és alatti évek egyik legnépszerűbb filmszínésze. A háború után külföldre távozott, ezt követően szél-sójobboldalissággal, népellenes bűnökkel vádolták meg. 1946-tól Brazíliában, később Argentínában élt. Szilassyról lásd: *Új Filmlexikon L–Z*. 1973: 512.; ill. különös tekintettel Mudrák 2008.

¹³ *Szabad Nép* 1945. május 12. 4.

¹⁴ *Magyar Közlöny* 1945. június 17. 9.

¹⁵ *Szabad Nép* 1945. május 12. 4.

a mozilátogató számára beazonosíthatatlanul a jelenlegi verzióban is szerepel. Ezeket ismét felvenni értelmetlen lett volna.) Az újraforgatásra eredetileg – logikus megoldásként – a Kolczonay cég vállalkozott,¹⁶ de a tulajdonában álló, nemcsak a kiegészítésre, de új film forgatására is elegendő mennyiségű nyersanyagot a Magyar Kommunista Párt filmvállalata, a *Mafirt* eltulajdonította.¹⁷

Végül a korrekciót 1945 őszének derekán a legkisebb koalíciós erő, a Nemzeti Parasztpárt filmcége, a *Sarló* vezényelte le, Szilassy jeleneteit pedig Várkonyi Zoltán¹⁸ játszotta el. A nyersanyaghiányon túl számos egyéb akadály nehezítette a munkát: újra kellett építeni hajszálpontosan ugyanazokat a díszleteket. „Ugyanazok a bútorok kellett volna, de ezeket korábban már széthordták. Meg kellett újra csinálni. Újra kellett varrni a ruhák jó részét is. Amikor a megmaradt ruhákat a szereplők felvették, kiderült, hogy lötyög rajtuk. Az ostrom, a szörnyű tél megviselte őket. Fel kellett hizlalni a régi súlyára az egész színészgárdát” – fogalmaz egy korabeli tudósítás.¹⁹ A művelet nem sikerült minden esetben: a vezérigazgatót alakító Somlay Artúr 1945-ben jóval soványabb, mint 1944-ben, ráadásul mindez egy jelenetben feltűnően látható manapság is. A fóti Károlyi-uradalom traktorját az 1945-ös földreform időközben egy kisparaszti gazdálkodónak juttatta, tőle kellett feketén kölcsönkérni. A filmben hangsúlyos fürdőszobai jelenetet egy félreeső, ócska vaskályhával fűtött melléképületben vették újra. Várkonyi beállt a kádba, és zuhanyrózsa helyett a gondnok öntözőkannájából locsolták felülről hideg vízzel.²⁰ A csempének festett fal így is elég látványosan átázott, amint a kész filmből megállapítható. A kész alkotást 1946. február 12-én két budapesti moziban is bemutatták; hatalmas bukás volt, a közönség Ranódy László emlékei szerint a vetítés közben tömegesen hagyta el a Corso filmszínház nézőterét.²¹ A kudarc láttán alig másfél hónappal később Manninger János filmgyári irodájában főbe lőtte magát.

A *Kétszer kettőt* vidéken és a külvárosi mozikban Manninger halála után közvetlenül, sőt még 1947-ben is vetítették;²² amikor levették a másorról, a kópiák többségét utolérte a kifutott filmek sorsa: nyersanyagát újból felhasználták. Az évtizedekig lappangó két – 35, illetve 16 milliméteres – kópiatöredék alapján 1995-ben új másolat készült, így az összeállított fragmentumok segítségével a *Kétszer kettőt* ismét vetíthető állapotúvá vált.²³ A film hossza jelenleg mindössze 67 perc, ehhez képest 1944-ben – mint az a Budapesti Közlönyben közzétett betiltási határozatot kísérő adatokból kiderül – eredetileg 2440 méter hosszú, azaz mintegy másfél órás volt.

¹⁶ Film Színház Muzsika 1965. április 2. 25.

¹⁷ 1945. szeptember 6-i beadványában hiába kérvényezte Kolczonay a nyersanyag kiadását. Demokrácia 1945. szeptember 27. 5. Illetve: Kolczonay 1991: 61.

¹⁸ Várkonyi Zoltán (Budapest, 1912. május 13. – Budapest, 1979. április 10.) kétszeres Kossuth-díjas magyar színész, filmrendező, színházigazgató, érdemes és kiváló művész. Várkonyiról lásd: Új filmlexikon L–Z. 1973. 611.; ill. különös tekintettel Jákfalvi 2013.

¹⁹ Fényszóró 1945. november 28. 18.

²⁰ Esti Szabad Szó 1945. november 27. 4., Film Színház Muzsika 1965. április 9. 24.

²¹ Ranódy 1970: 10.

²² Új Szó 1947. április 12. 8., Szegedi Népszava 1946. április 7. 8.

²³ Balogh 1998.

Régész-restaurátor vagy művész-restaurátor?

A *Kétszer kettő* elméleti rekonstrukcióját megelőzően válaszolni kell a megkerülhetetlen kérdésre: hány alkalommal, mikor, milyen körülmények között csonkulhatott meg összesen mintegy a harmadával Manninger János alkotása? Ennek megállapításához a rekonstrukció metodológiai alapvetését követve előbb fel kell térképezni „a létező összes anyagot (filmdokumentumokat és nem filmdokumentumokat), az eredményeket azután elemezni kell a film rekonstruálása céljából és a kellékanyagok történetének rekonstruálása céljából”.²⁴

Többnyire a szövegkritika módszereit érdemes segítségül hívni – mivel a filmet narratív struktúrája és időbeli kiterjedése az irodalmi művekhez közelíti –, hiszen a különböző változatok összevetése, „a hiteles változat rekonstruálása, a mű összekeveredett részeinek elrendezése, hiányzó részeinek pótlása a szövegfilológiai munkához hasonló, szaktudást igénylő feladat, mely feltételezi a film irodalmi forrása, forgatókönyve, a keletkezési körülményei, a korabeli kritikák alapos ismeretét”.²⁵ Ugyanakkor minden esetben a rekonstrukciót végzőnek kell eldöntenie, hogyan érdemes nekikezdeni a kutatásnak, illetve a rekonstrukciónak, ehhez képest pedig mely szövegkritikai metódus segíthet.

A filológus ebben az esetben Vincent Pinel²⁶ megfogalmazásában igazából régész-restaurátor, aki „a filmet úgy kezeli, mint egy értékes törött vázát, amelynek gondosan összeragasztja a darabjait”. Tőle markánsan tér el a művész-restaurátor módszere: ő „a mű szellemét őrzi meg, minthogy szóról szóra visszaadná”.²⁷ Noha mindkét esetben találkozhatunk szélsőségekkel, a két metódus a gyakorlatban akár ötvözhető is.

Manninger János filmjének sorsa – és e tény a filológia módszertanának alkalmazása felé billenti a mérleget – jellegzetesen követi az irodalmi műveket; 1945-ös átalakításakor végeredményben ugyanaz történt – a rendező kényszerű beleegyezésével – a *Kétszer kettő*vel, mint számos szöveggel a 20. században: a közölhetőség érdekében át kellett alakítani.²⁸ A kényszer szülte átírásokat és csonkításokat Szörényi László delfinizálásnak nevezi.²⁹ A *Kétszer kettő* rekonstrukciója során – mivel a rendelkezésünkre álló adatok sokszor homályosak és többnyire ellentmondásosak – érdemes az alapul vett filológiai

²⁴ Charta 2001.

²⁵ Balogh 1998.

²⁶ Vincent Pinel (1937) francia filmrendező és filmíró.

²⁷ Balogh 1998.

²⁸ Néhány irodalmi példa: ismeretes, hogyan írta meg Németh László az Égető Eszter új változatát (amelyben a szerző alteregója, Méhes nem lesz öngyilkos, tehát esélyt kap arra, hogy megtalálja helyét az új rendszerben); hogyan hagyták ki a Gulagra való utalást Mihail Bulgakov regényéből, *A Mester és Margaritából*, vágták ki az utolsó fejezetet szintén Bulgakov *Fehér gárdájából* stb.

²⁹ Szörényi arra a szövegkiadási eljárásra utal, „amikor is »ad usum Delphini«, azaz a trónörökös (franciás latinossággal Delphinus – azaz Dauphin) használatára a klasszikusokból kihagyták azokat a fejezeteket, amelyeket az újkori ízlés szeméremértőnek ítélt”. Szörényi 2010: 14. Az irodalomtörténész bőséges terjedelemben mutatja be a második világháború utáni cenzúra által kierőszakolt, előírt vagy egyszerűen az író, illetve a jogutódok megkérdése nélkül megejtett változtatásokat, csonkításokat.

módszereket nem keverni a „képzőművész-restaurátor” eljárásával, mert ellenkező esetben a szövegkritikus szintén beleeshet a delfinizáció hibájába. Vagyis a jó filológiai munka „csak akkor segít a szövegen, ha az bajban van, egyébként igyekszik minél távolabb tartani magát saját esztétikai előítéleteinek a szövegre való alkalmazásától”.³⁰

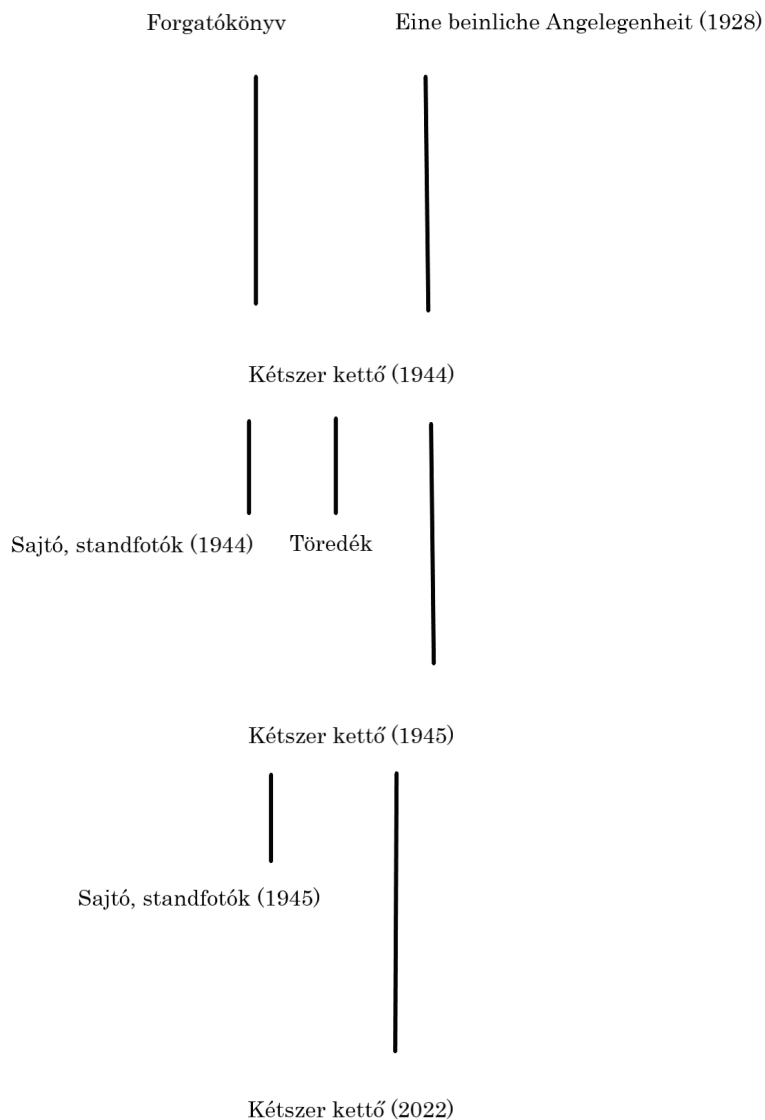
A csonkítás kényszere

Első lépésként a lehetséges változatokat összegyűjtve, kiindulási pontként szükséges elkészíteni a továbbhaladást meghatározó, a különböző verziók viszonyát ábrázoló ágrajzot, a stemmát.³¹ Eredeti, hiteles korpusznak az 1944-es, Szilassy László kivágása miatt részben megsemmisült változatot tekinthetjük, a rekonstrukcióhoz pedig számos, általában töredékes „szövegváltozat” áll a rendelkezésünkre. Kiindulási pontunk, vagyis a legősibb változat ugyanakkor az egyetlen példányban fennmaradt forgatókönyv. Teljesnek ezt sem tekinthetjük, hiszen egyrészt a pontos leírások ellenére kizárólag képi fantáziánkra hagyatkozhatunk, másrészt több esetben az sem világos, hogy forgatás közben mikor használtak a könyvben nem található megoldást, illetve mikor hagyott el a rendező ott esetleg szereplő részleteket. Másik fontos viszonyítási pontunk az 1945-ös – az 1944-es eredetit csonkán tartalmazó – „szövegváltozat”, a Várkonyi Zoltánnal átforgatott film, amely a legteljesebb anyag. Véletlenül maradt fenn az 1944-es vágatlan anyagból, a muszterből két rövid munkakópia-töredék Szilassy Lászlóval. (Ezek két jól azonosítható filmbeli jelenet verziói, amelyekből végül másik felvétel kerülhetett bele az 1944-ben lezárt alkotásba.) Szintén rendelkezésünkre áll a forgatás során készült standfotók vélhetően többsége, amelyek akár egy-egy adott képen feltűnő motívum alapján is segíthetnek a rekonstrukcióban. Segíthetnek a forgatásról szóló beszámolók, riportok is, amelyekből több is született 1944 tavaszán-nyarán. Megszorításokkal ugyan, de bizonyos jeleneteket illetően támaszkodhatunk Manninger 1928-as rövid némafilmjére, az *Eine beinliche Angelegenheit*ra.

³⁰ Kiss Farkas Gábor 2005b.

³¹ Ahogy Balogh Gyöngyi fogalmaz: „A filmalkotás különböző változatainak összehasonlítása, a hiteles változat rekonstruálása, a mű összekeveredett részeinek elrendezése, hiányzó részeinek pótlása a szöveg-filológiai munkához hasonló, szaktudást igénylő feladat, mely feltételezi a film irodalmi forrása, forgatókönyve, a keletkezési körülményei, a korabeli kritikák alapos ismeretét.” Balogh 2001.

STEMMA

1. ábra: A *Kétszer kettő* rekonstrukciós stemmája

Az elemzéshez és a helyreállításához alapvető segítséget nyújthat a szövegkritika *lectio difficilior* néven számontartott alaptörvénye. Azaz a könnyebb (*magis facilis*) és a kevésbé könnyű (*minus facilis*) olvasat közül a nehezebb választandó, mert másolás közben inkább egyszerűsödik a szöveg értelme, semhogy bonyolódna. A szabály alkalmazása azonban a *Kétszer kettő* esetében csupán részleges lehet, mert részben hiányzik a helyreállítandó arhetypus, az őspéldány, amely alapja az autorizált kiadásnak.³² Nem alkalmazható ezért a *lectio difficilior* a forgatókönyv és az 1944-es változat összevetésekor, ugyanis a leírt szöveghez képest a celluloidszalagon Manninger által végrehajtott módosítások nem törvényszerűen az egyszerűsítés irányába hatnak, hiszen alkotói folyamatról van szó. Viszont a hiányzó vagy módosított részek sem pótolhatók ezért hitelesen a forgatókönyvre támaszkodva. Ezért is érdemes a felmérés, a recensio után módszeresen egybevetni a korábban már felsorolt forrásokat. A kollacionálás, a rendelkezésünkre álló összes szövegforrás egybevetésének eredményeként nagy részben meghatározhatók a szöveg hibái, az eredetihez képest bekövetkezett változások. A kollacionálás nyomán született elsődleges tapasztalatok között érdemes említeni, hogy a csonkulás nem tette értelmetlenné a cselekményt, amely egyébként is meglehetősen sovány és rendkívül egyszerű. Nem változott a film ritmusa sem, legfeljebb vontatottabbá válhatott, mert a rövidítések, rövidülések következtében számtalan trükkfelvétel tűnt el.³³

A forgatókönyvet az 1945-ös változat mai állapotával összevetve az is megállapítható, hogy a legtöbb eltérés a könyv és a film között a városi, a Szilassy Lászlóhoz (illetve Várkonyi Zoltánhoz) köthető jelenetekben található. Pontosabban szólva a forgatókönyv alapján a legtöbb hiányzó jelenet a városi felvételekhez kapcsolható. Ezek összevetéséből, mennyiségéből és később részletezendő egyéb momentumok alapján azt feltételezhetjük, hogy a csonkulások többsége nem a lappangás, a kópiák pusztulásának idején, hanem 1945-ben keletkezhetett. Alátámaszthatja mindezt az újratorozásban közreműködőktől szerzett információ: a forgatócsoportnak nagyon takarékosan kellett bánnia a nyersanyaggal, egy jelenetet csupán egyszer rögzíthetett a kamera, ami azzal járhatott, hogy bizonyos, a cselekmény szempontjából nem feltétlenül szükséges részeket el lehetett, illetve el kellett hagyni.³⁴ A stábtól származó egykorú információ szerint 500 méternyi, azaz nagyjából 17 percnyi anyagot kellett ismét felvenni.³⁵ A tudósításban ugyan az szerepel, „hogy mindössze 500 méter terjedelmű filmszalagon szerepel Szilassy László”,³⁶ amit cserélni kellett, ám ezt a képelemzés során felfedezhető jelek és a forgatókönyv egybevetése alapján cáfolni lehet. Abban, hogy 500 métert forgattak újra csupán, igaza van az újságcikknek, a beszámolóból az hiányzik csak, hogy ideális esetben többet kellett volna. A jelenleg meglévő csonka változatban – Várkonyi jelenlétével, illetve egyéb képi jelekkel

³² Kiss Farkas Gábor 2005a.

³³ A szövegkritika terminológiáját illetően a következő szerzőket, illetve műveket követem: Stoll 2003, Kiss Farkas Gábor 2005a, Kiss Farkas Gábor 2005b.

³⁴ Hintsch György és Makk Károly közlése. Mint pályakezdők, a rendező munkatársaiként vettek részt az újratorozásban.

³⁵ Világ 1945. szeptember 27. 4.

³⁶ Uo.

igazolhatóan – 14 és fél percnyi 1945-ös betoldás található, két és fél perccel kevesebb, mint a korrekciót követő 1946-os bemutató idején. Ez viszont nem magyarázza az 1944-es eredetihez képest bekövetkezett jóval jelentősebb rövidülést. (A cikk másik kitétele, a „technikailag is keresztülvihető a változtatás” leginkább arra utalhat, hogy akadtak olyan részletek, amelyeket nem lehetett ismét rögzíteni a Várkonyi-féle verzió készítésekor.)

Ugyanerre utal néhány, a most is látható filmben felfedezhető, látszólag folytatás vagy előzmény nélküli, tehát feleslegessé vált, ám bizonyos okok miatt nem kivágható jelenet. A film elején – a rendelkezésünkre álló változatról van szó minden hasonló esetben – például a reggeli ébredés jelenetében a városi mérnök megnyit egy vízcsapot, amit soha többé nem zár el. A forgatókönyv így írja le a rádió utasításai alapján végzett reggeli tornát megszakító, teakonyhában játszódó részletet: „Félhomály. A mérnök bejön, bekapcsolja a feje fölött lévő gömblámpát. A konyhácska éppen csak akkora, hogy egy személy meg tud benne fordulni a saját tengelye körül. Annak dacára, hogy a gép felülről tekint le a mérnökre, annak arca mégsem látható... [...] Keze egy fazekat tesz a vízcsap alá, megeresztli a vizet és otthagyja...”³⁷ Nem sokkal később a mérnök arca láthatóvá válik, és mint az instrukcióban szerepel, ettől kezdve „állandóan látszik”. A folytatásban a forgatókönyv szerint tehát felismerhetően, reggeli tornáját ismét félbeszakítva „éppen jókor ér a vízcsaphoz, hogy elzárja a színültig megtelt fazék fölött. A fazekat elveszi és felteszi a konyha átellenes oldalán lévő villanytűzhelyre, egy másik fazékba beleönti a tejet, azt is felteszi a tűzhelyre...”³⁸ A mérnök – Várkonyi külsejében – azonban nem tér vissza a konyhába, nem szakítja meg újból és újból az ébredő parasztfiú mozdulatgesztusaival megfélemtetett gyakorlatokból álló tornát, s nem követi a könyv utasításait: nem siet ki a teakonyhába kenyeret pirítani, elektromos darálón megőrölni, majd utána megfőzni a babkávét. A korabeli alkotásokban páratlan, merész képeket esetleg a nyersanyaghiány miatt nem lehetett megismételni, ám valószínűbb, hogy az 1945-ös, filmgyártásra alig alkalmas viszonyok között képtelenség lett volna hajszálpontosan felépíteni ugyanazt a díszletet a megfelelő – a korban kifejezetten modern luxuscikkeknek számító – konyhai eszközökkel.

Hasonló helyzettel találkozhatunk a mulatóbeli jelenetnél is, ahol ugyanolyan enteriőrt 1945-ben már szintén nem lehetett volna felépíteni. A forgatókönyv utasítása szerint – ez hiányzik az újraforgatott verzióból – egy „pincér Évát és a mérnököt egy asztalhoz vezeti, az itallapot átadja a fiúnak, aki halkán rendel. Egy elárusítónőtől a mérnök gumielefántot vesz Évának.”³⁹ A gumielefántot viszont ma is láthatjuk, mikor a nő éjszaka csalódottan eltávozik a férfi lakásáról nagyjából úgy, ahogy a könyvben szerepel: „Éva lábujjhegyen kijön a fürdőszobából, végigmegy a szobán, ki az előszobába; az előszobaasztalkához érve mozdulatlan arccal felveszi a táskáját, a kesztyűjét és a gumielefántot; tesz velük egy lépést, de meggondolja magát: az elefántot visszateszi az asztalra és csak azután megy a lakásajtóhoz.”⁴⁰ Az utolsó etapot, amikor a nő meg-

³⁷ NFI FA Q-348. 14.

³⁸ Uo. 16.

³⁹ Uo. 86.

⁴⁰ Uo. 95.

gondolja magát, logikusan – csökkenteni akarva a súlyát –, kivágták 1945-ben, helyén a szobában a falnak fordulva álló, Éva visszatérését váró Várkonyi látható.⁴¹

Rekonstrukciós csoportok

A különböző szövegváltozatok összevetése alapján a következő, különböző értelmezési mezővel rendelkező csoportokat lehet felállítani:

1. A forgatókönyvben feltehetően más szerepel, mint a meglévő filmen, ugyanakkor az adott részlet töredékes, ezért sem állapítható meg, mi lehetett az 1944-es ősváltozatban.

A film elején végigkövethetjük a tej útját a faluból egy vonatúton át Budapestig, a tej-adagolóig, illetve a mérnök lakásának ajtajáig. A ma rendelkezésre álló változatban a közlőről, oldalról fényképezett vonatot csonkulás követi, majd a régi Erzsébet híd és az üzemi, a tejet üvegbe töltő körbeforgó gép látható, ami a postás tejet hozó kezébe tűnik át. A forgatókönyvben a képsor másként indul: elsőként egy falusi szekér kereke a vicinálismozdony gyorsan haladó kerekeibe tűnik át. A folytatás: „A mozdonyvezető házikója fölött előre tekintve előtérben a pöfögve haladó vicinálismozdony, azontúl a végtelenségbe vesző sínpár... [...] a kép közepén, egészen távol a sínpár fölött feltűnik a Budapest felirat, amely hozzánk gyorsan közeledve óriásira növekszik.”⁴² Avatott szemnek a leírásból nem nehéz ráismernie Walter Ruttmann Berlin-szimfóniájának kockáira.⁴³ Hogy valóban szerepelt-e ez az 1944-es változatban, nem állapítható meg; azért sem, mert a szintén 1944-ben bekerült részek, így a régi Erzsébet híd és a tej-adagoló gép – Ruttmann-nál szintén hasonló beállításban – viszont nem szerepelnek a forgatókönyvben.

2. A forgatókönyvben más szerepel, mint a meglévő filmben, a változás szinte biztosan 1944-es.

A könyv szerint az ébredést követő pillanatban „[...] a mérnök keze az óra mellett nyitva fekvő tárcából kivesz egy cigarettát és az öngyújtót is megfogva kimegy a képből [...] a mérnök egyik kezével a cigarettát a szájába teszi, de fordítva, úgy hogy a másik kezében tartott égő öngyújtóval majdnem meggyújtja a cigaretta szopókás végét. Hirtelen megfordítja és rágyújt.”⁴⁴ A filmen ehelyett azt látjuk, hogy a mérnök keze kitapogatja a vekkeróra mellett lévő tárcát, majd a keze egy szál cigarettával kimegy a képből; a mozdulatokat a képzet záró asztali tükörben is látjuk, ugyancsak itt jelenik

⁴¹ Uo. 96.

⁴² Uo. 8.

⁴³ Berlin: Die Symphonie der Großstadt (1927)

⁴⁴ NFI FA Q-348. 10.

meg a gomolygó cigarettafüst. (A forgatókönyvben leírt ötlet korábban megvalósult már, az *Eine beinliche Angelegenheit*ban egy berlini utcán láthatjuk ugyanezt a jelenetet.)

3. *A forgatókönyvben más szerepel, mint a meglévő filmben, a változás valószínűleg 1945-ös.*

Miután a főszereplő mérnök – a korábban említett stoptrükk segítségével ábrázolva – felöltözködött, elhagyja a lakását. A képek a könyv szerint a kor egyik budapesti Bauhaus belsőépítészeti látványosságának helyszínén, a Margit körút és a Rómer Flóris utca sarkán álló bérházban folytatódnak: „jól megvilágított, ezüstbordás üvegcsőben futó lifttel rendelkező lépcsőház, amely nyáron délben kap napot. [...] Egy idegen úr beszáll a liftbe; elindul lefelé – ebben a pillanatban jön ki a mérnök sietve a lakásából és miután a lakást kapkodva bezárta és dühösen megállapította, hogy a liftről lekéssett, nekiiramodik és lesiet a lépcsőn.”⁴⁵ A jelenlegi, az 1945-ösön alapuló változatban – csonkulás nem érzékelhető – az öltözködést nyomban a lépcsőházban való „nekiiramodás” követi. Pedig a jelenet bizonyosan benne lehetett a filmben: a lépcsőház a lifttel és a mérnök lakásajtajával más alkalommal (a szerelmes nő feltűnésekor) szerepel a *Kétszer kettő*ben, amikor azt felvették, a forgatás alapszokásai szerint nyilvánvalóan elkészítették a mérnökről is a megfelelő képeket. A pótlás hiánya 1945-ben csak a szűkös nyersanyaggal magyarázható. A Szilassy-Várkonyi cserét itt kénytelen volt „kispórolni” a stáb, és csupán felülnézetből mutatni a kalapban a lépcsőn lefutó férfit.

4. *A forgatókönyvben más szerepel, mint a meglévő filmben. Nem tudni, hogy a leírt változatot felvették-e, de feltételezhető, hogy igen, ám lehetetlen volt 1945-ben pótolni.*

Az előbbi lépcsőházas jelenet után a mérnök kilép az utcára, ahol „sikerül neki egy arra menő villamosra felkapaszzkodni”,⁴⁶ majd az utolsó pillanatban berohan a munkahelyére, és belép a páternoszterbe. A jelenet, amelynek leforgatása 1944-ben különösebb gondot nem okozhatott, egy évvel később a romos utcakép, a mezőgazdasági gépgyárba belépő mérnök alakja, a páternoszter miatt, kevésbé valószínűsíthetően a nyersanyaghiány következtében (a képsor ugyanis néhány másodpercnyi) rekonstruálhatatlannak tűnt.⁴⁷ Ezt támasztja alá, hogy a páternoszterbeállítás „párja”, ahol a cséplőgép elevátora úgy szállítja a szalmát, mint a páternoszter az embereket, benne maradt a filmben. Valószínűbb tehát, hogy a fenti képek 1945-ben tűntek el a *Kétszer kettő*ből, bár nem igazolható, hiszen standfotó nem maradt fenn ezekről.

⁴⁵ Uo. 38.

⁴⁶ Uo. 39.

⁴⁷ Az utcai jelenethez két helyszín adódhatott logikusan: az egyik a Margit körút és a Rómer Flóris (akkor Zárda) utca sarkán álló Bauhaus stílusú bérház, ahol a belső lépcsőházi jeleneteket is felvették – a helyszín felismerhető, de szerepel a forgatókönyvben is. A másik, a valószínűbb lehetőség az egyik kezdő, a tej útját vidékről a fővárosba kísérő montázs záróképe, a mérnök otthonát kívülről ábrázoló bérház lehetett. Ennek helyét sikerült felderíteni, a XII. kerületi Böszörményi út és a Csörsz utca sarkán ma is álló épület szerepelt a filmben, amely azonban a háborúban súlyosan megsérült. A Bauhaus-ház ugyan szerencsésebben vészelte át Budapest ostromát, ám környéke szintén súlyosan megsérült.

5. *A forgatókönyvben más szerepel, mint a meglévő filmben, a változás valószínűleg a celluloid roncsolódása miatt van.*

A háború után, a film lappangásának időszakában vágta ki a *Kétszer kettőből* a feltehetően alig tíz másodperces, az angolparki jelenetet a falusi búcsúéval összekötő részletet. „Éva a fiút az Angolpark egyik padjára magával”⁴⁸ rántja, ahol a nő piperetükörben nézi az arcát – olvashatjuk a könyvben. A kép ezután áttűnik egy mézeskalácsszív közepén lévő tükörbe, amelyben a falusi lány tűnik fel. A jelenetből csupán a „padra rántás” kezdő motívuma látható villanásnyira. Az 1945-ből fennmaradt standfotók nyomán igazolható, hogy a jelenet az új verzióban is szerepelt.⁴⁹

6. *A kép, a jelenet szerepelt ugyan a forgatókönyvben, ám egyelőre semmi sem támasztja alá, hogy bekerült az 1944-es filmbe.*

A mérnököt a tervezőasztalnál mutató képet követően a kamera ráközelít a falon függő ekevas rajzára, ami előbb igen dinamikus montázsba, majd a földet szántó ekevas képébe tűnik át a jelenleg látható változatban. Komplex, kiérlelt képsorozat kétségtelenül, ám ehhez képest a forgatókönyv jóval bővebb, kissé túlzásba is esik direktségében a fényvel és a hangokkal való játékban. A montázsban a könyv részletezi az eke gyártásának folyamatát, majd az este kiürülő gyár következik, az éjjeliőr végigjárja a hatalmas szerelőcsarnokokat, fali vízvezeték csöpögését hallani, amely „áttűnik az éjjeliőr lépéseinek ugyanolyan ritmusú zajába”.⁵⁰ Végül az éjjeliőr lámpása rávetül egy ekevasra, amely kitölti a képet, majd átmegy a szántó ekevas képébe. A jelenetet, ha felvették, semmi oka nem volt kicserélnie Manningernek, hiszen abban Szilassy egyáltalán nem szerepelt. Ezért valószínűsíthető, hogy a tervezett képsor nem lett végül a film részévé.

7. *A feltehetően átszerkesztett montázsok kérdése.*

Az imént felidézett gyári montázs kétszer is megjelenik a filmben. Az első alkalommal az eke gyártását összefoglalva (a mérnök nélkül), a második esetben pedig a traktorgyártást szimbolizáló jelenetnél tűnik fel. Itt a forgatókönyv szerint zárásként megjelenik a kész traktor, amely a mérnök irodájában lévő makett-traktorba tűnik át. A mérnök pedig (aki felismerhető) telefonál. Ebben az esetben – feltehetően a makett hiányában – 1945-ben nemcsak cserélni, de módosítani is kellett a képsoron. A megjelenő montázs más képekkel is indul, majd átmegy az első alkalommal látottba. A megoldás – az ismétlés – igénytelennek hat, ezért valószínűsíthető, hogy kényszermegoldás születte. Kérdés ugyanakkor, hogy miért nem a könyvben szereplő verzió valósult meg az első montázs esetében 1944-ben. Bonyolítja a helyzetet, hogy a most látható felvétel nem a *Kétszer kettő* forgatásán készült. Ugyanez a montázs szerepel a Horthy István halála alkalmával készült filmhíradóban is. A korabeli úgynevezett

⁴⁸ NFI FA Q-348. 74.

⁴⁹ A standfotó az 1945-ös átalakítás illusztrációjaként látható egy újságcikkben: Fényszóró 1945. november 28. 18.

⁵⁰ NFI FA Q-348. 44.

filmbankból elérhető, tetszés szerint felhasználható képsorral van tehát dolgunk, ami kétségkívül egyszerűbb megoldás, mint a forgatókönyv utasítását követni. Az első montázs elkészítése tehát 1944-ben akadályba ütközött; a másodikat az elsőbe a filmbankból beillesztett montázzsal pótolták 1945-ben.

8. *Nem szerepelt a forgatókönyvben, nem szerepel a jelenlegi változatban sem, de benne volt a filmben.*

A vidéki, Tardon felvett külső jelenetek 1944-es felvételekor valószínűleg helyben született meg az ötlet, amelyet a kamera meg is örökített: virágzó gesztenyefa körül méhek repülnek, a gesztenyevirág pedig „egy virágos magyar pártába tűnik át, amely a búzaszentelő körmenetben haladó főszereplő (Borbíró Andrea) fejét ékesíti”.⁵¹ Ma a filmrészlet ezen a ponton csonka, a gesztenyevirágokat mutató kockák után magát a körmenetet láthatjuk.

9. *Nem szerepel a forgatókönyvben, de látható a jelenlegi filmben.*

A képek egy részéről már más kontextusban volt szó, így a régi Erzsébet híd feltűnéséről a film elején a kezdő budapesti képekben, a Horthy István halála alkalmával készített filmhíradó montázsának átvételéről.

Bizonytalansági tényezők

Az összegzés nyomán elvégezhető a munka második része, a szövegjavítás, az emendáció. Ez azonban jelenleg részlegesen valósítható meg: a fenti 2., 3., 5. pontok esetében alkalmazható. A film eredetijével kapcsolatban többnyire csak *konjektúrákra*, azaz sejtésekre támaszkodhatunk, amelyeket a filológia szabályai szerint be sem szokás vezetni a főszövegbe, csupán a szövegkritikai jegyzetapparátusba; ennek oka, hogy a „konjektúra és a szövegvariáns fő különbsége, hogy a variáns fennmaradt valamilyen szövegforrásban, míg a konjektúra teljesen a szövegkiadó leleménye, javítása, amelyet megpróbál logikus érvekkel alátámasztani”.⁵²

A konjektúra merészebb formájával, a *divinatióval* – jóslással – teljes (kép)sorokat is lehet pótolni. A *Kétszer kettő* esetében ez kizárólag lábjegyzetek formájában, de logikus lenne. Manninger János filmjében számos megfejtendő képi allúzió található. Mindez nem tekinthető pusztán másolásnak, hanem sokkal inkább bizonyos képek

⁵¹ Magyar Film 1944. június 1. 13. Manninger a forgatás egy ezzel kapcsolatos kulisszatitkát is megemlíti az újságcikkben: „A méhek sehogy se akartak az objektív előtt pompázó virágra szállni, meg kellett hát szelídíteni őket. A helyi tanító nagy méhészt és így ő vállalkozott, hogy a kaptárt a gesztenyefavirághoz érintve, mézet csaljon a szirmokra, levelekre.” Elmondása szerint végül csak így sikerült a gesztenyevirágokat a méhekkel együtt felvenni.

⁵² Kiss Farkas Gábor 2005b.

új kontextusba helyezésének, új jelentésteremtésnek vagy akár egyszerű játékoságnak, amelyek – ha tartalmukat sikerül felfejteni – valamit hozzátehetnek egyrészt a *Kétszer kettő* értelmezéséhez, másrészt hipotézisként szolgálhatnak néhány képsor rekonstrukcióját illetően. Manningert ez a fajta allúziókkal tűzdelt alkotási mód mindvégig jellemezte. Az *Eine beinliche Angelegenheit*ban, amelyben mint fentebb jeleztem, alapvetően kizárólag kezek és lábak szerepelnek, egyetlen arc mégis feltűnik: a kombinében ébredező nő szekrényén magának Manningernek a frakkos fotográfiája látható. A *Kétszer kettő*ben szintén szerepel egy rövid jelenet erejéig a villamosvezető szerepében Manninger János; amikor kis híján elgázolja a női főszereplőt, rémülten felsikolt. A sikoly esetünkben máig feltáratlan, a húszas évek berlini avantgárd mikrovilágában önálló jelentéssel bíró gesztus. Manninger első, magáról készített sikolytrükkfelvétele 1929-es: a képet barátjának, a „magyar dadaizmus” jellegzetes alakjának, Pán Imrének ajánlotta.⁵³ A gesztust a *Kétszer kettő*ben villamosvezetőként megismételte.

Hasonló jelentésrendszert – végeredményben, talán némi merészséggel, a posztmodernt nagyon korán megelőlegező gesztust – sejthetünk Manninger János más, filmbeli idézeteiben Dziga Vertov *Ember a felvevőgéppel* című alkotásától Walther Ruttmann filmjein át Fejős Pál 1932-es *Ítélt Balatonjáig*. (Ez sajnos csak német szinkronnal maradt fenn.) Az utóbbi falusi búcsúban játszódó jelenetének bizonyos kockái szinte megfeleltethetők Manninger falusi búcsújának: késekkel sündisznószerűen teletűzdelt fapiramissal játszik Fejősnél egy, a *Kétszer kettő*ben két legény, közben mindkét esetben elsétál a háttérben két csendőr, a szeretett lány pedig mézeskalácsszívet kap. Másik példa: a budapesti Angolparkban ugyanabból a jellegzetes, zuhanás előtti szögéből fényképezik a hullámvasutat, mint Ruttmann 1927-es *Berlin egy nagyváros szimfóniája* című némafilmjében. A vidéki felvételek ihletőjét fedezhetjük fel Alekszandr Dovzsenko *Zvenyigorájában* (1928). A mozgások, cselekvések, a tárgyak hasonlóságon alapuló analógiába állításával is számos más alkotás él.⁵⁴ Hasonló, a *Kétszer kettő* hiányzó vagy töredékesen fennmaradt képeivel, a képeken látható jelekkel megfeleltethető analógiák néhány, a divination alapuló kiegészítéshez esetleg támpontot adhatnak.

⁵³ Orosz Márton művészettörténész, tipográfus a kérdésről folytatott levelezésünkben arról írt, hogy a sikolyikonográfia, noha valóban nagyon izgalmas a háttere, egyelőre nem világos. „Némafilmes gesztusnak tűnik nekem, nem a Munch-festmény parafrázisának, hiszen korban sem teljesen stimmel a dolog, és a Jugendstilra ekkoriban még kevésbé reflektáltak a művészek. Ugyanakkor az igaz, hogy Németországban volt akkoriban egy Böcklin-láz, és Böcklin figurái (pl. Froschkönig) hasonló fiziognómiákat produkáltak.”

⁵⁴ Busby Berkeley *Gold diggers of 1935* című musicaljének szürreális betétében a kintorna és a ceruzahegyező tekerője feleltethető meg egymásnak, az *Ember a felvevőgéppel* esetében Dziga Vertov a mosakodás, az utcai tárgyak slagozása és az ablaktisztítás között von párhuzamot, Ruttmann Olaszországban forgatott *Acciaiójában* a vidámparkban ellökött bika mozgása fehéren izzó vascsík zuhanásába megy át, s párhuzamba állítja a vurstliban játszó karmester kézmozdulatait egy üzembeli gyártási folyamatot irányító munkásemberével.

Nehezíti a divinatiót, hogy a *Kétszer kettő* esetében kevésbé alkalmazható az ultima manus szövegkiadási elve, amely a szerző utolsó jóváhagyását jelenti, hiszen Manninger János filmjének utolsó, ma meglévő változata ugyan a szerző közreműködésével, ám jórészt kényszer hatására, kényszerkörülmények között született.⁵⁵ Maga a rekonstrukció tehát többéves, teljes sikerrel nem feltétlenül kecsegtető munkával jár majd.

Hivatkozott források

Levéltári források

MNL OL (*Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára*)

K 159. A Hunnia Filmgyár Iratai

NFI FA (*Nemzeti Filmintézet Filmarchívumának Könyvtára*)

Q-348. *Kétszer kettő*. Dr. Kolczonay Film, 1944. Írta és rendezte: Manninger János.
Fotografálja: Vass Károly. Készült a Hunnia Filmgyárban. Nemzeti Filmintézet
Filmarchívumának Könyvtára.

Interjúk

Makk Károly (1999. március 21.)

Hintsch György (2001. január 29.)

Ranódyiné Kotzián Katalin (2005. március 14.)

Orosz Márton (2021. február 4.)

Napi- és hetilapok

Budapesti Közlöny 1944

Demokrácia 1945

Esti Szabad Szó 1945

Fényszóráó 1945

Film Színház Muzsika 1965

Képes Sport 1944

Magyar Film 1944

Magyar Játékszín 1944

Magyar Közlöny 1945

Magyarság 1944

Moziújság 1944

---

⁵⁵ Joggal jegyzi meg a *Kétszer kettő*re is vonatkoztatható módon Kiss Farkas Gábor, hogy az ultima manus „következetes alkalmazása rendkívül vitatható döntéseket eredményezne”, hiszen előfordulhat, „főképp XIX–XX. századi szövegeknél, hogy valamilyen társadalmi kényszer hatására kénytelen a szerző változtatni a szövegen. Lehet ez a cenzúra hatalma, vallásos meggyőződés sérelme, vagy akár jogi kényszer is.” Kiss Farkas Gábor 2005b.

Szabad Nép 1945
Szegedi Népszava 1946
Új Szó 1947
Világ 1945

Hivatkozott filmek

Berkeley, Busby: *Rivaldafény 1936/Gold diggers of 1935* (amerikai, 1935)
 Bódy Gábor: *Amerikai anzix* (magyar, 1975)
 Dovzszenko, Alekszandr Petrovics: *Zvenyigora* (szovjet, 1928)
 Erdély Miklós: *Álommásolatok* (magyar, 1977)
 Erdély Miklós: *Vonatút* (magyar, 1981)
 Fejős Pál: *Ítélt a Balaton* (magyar, 1932)
 Manninger János: *Kezek-lábak/Eine beinliche Angelegenheit* (német, 1928)
 Manninger János: *Kétszer kettő* (magyar, 1944-1945)
 Ruttmann, Walter: *Acciaio* (olasz, 1933)
 Ruttmann, Walter: *Berlin – egy nagyváros szimfóniája/Berlin – Symphonie der Großstadt* (német, 1927)
 Szirtes András: *Lenz* (magyar, 1986)
 Vertov, Dziga: *Ember a felvevőgéppel/Cselovek sz kinoapparatom* (szovjet, 1929)

Hivatkozott szakirodalom

Charta 2001: A filmrestaurálás chartája. A FIAF (International Federation of Film Archives – Filmarchívumok Nemzetközi Szövetsége) Végrehajtó Bizottsága által javasolt charta szövege a Bolognai Filmarchívum munkatársaitól származik, amit egy 1997-es párizsi FIAF szemináriumon pontosítottak. Traser Mária fordítása. *Filmspirál* 7. évf. (2001) 26. [2.] sz. URL: epa.oszk.hu/00300/00336/00010/restaur.htm (Utolsó letöltés: 2021. július 1.)

Balogh Gyöngyi 1998: Magyar filmek nyomában. *Filmkultúra* 1998 [számozás nélkül]. URL: filmkultura.hu/regi/articles/prints/wake.hu.html (Utolsó letöltés: 2021. július 3)

Balogh Gyöngyi 2001: Az első magyar Jókai-film, a Mire megvénülünk restaurálása. *Filmspirál* 7. évf. (2001) 26. [2.] sz. URL: epa.oszk.hu/00300/00336/00010/jokai.htm (utolsó letöltés: 2021. július 2.)

Bódy Gábor 2006: Önéletrajz. In: Uő: *Filmművészeti írások 1*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 18–23.

Dizseri Eszter 1994: *Zsindelyné Tüdös Klára*. Kálvin János Kiadó, Budapest.

Gara László 1926: Az abszolút film. *Magyar Írás* 6. évf. (1926.) 1. sz. 7–8.

Gál Mihály 2020: *Cezúrák és cenzúrák. Az Országos Mozgóképvizsgáló Bizottság tevékenysége 1920–1948*. Gondolat Kiadói Kör, Budapest.

- Jákfalvi Magdolna (szerk.) 2013: *Várkonyi 100. Tanulmányok Várkonyi Zoltánról*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Kiss Farkas Gábor 2005a: A filológia és a szövegkritika története. In: Hegyi Ádám – Kiss Farkas Gábor – Bíbor Máté: *A magyar irodalom filológiája*. Gépeskönyv Kft., Budapest. URL: <https://regi.tankonyvvar.hu/hu/tartalom/tkt/magyar-irodalom/ch08.html> (Utolsó letöltés: 2021. július 3.)
- Kiss Farkas Gábor 2005b: Szövegkritika és textológia. In: Hegyi Ádám – Kiss Farkas Gábor – Bíbor Máté: *A magyar irodalom filológiája*. Gépeskönyv Kft., Budapest. URL: <https://regi.tankonyvvar.hu/hu/tartalom/tkt/magyar-irodalom/ch09.html> (Utolsó letöltés: 2021. július 2.)
- Kolczonay Ervin 1991: Nemzetek szövetsége. Menekültjog. *Hitel* 4. évf. (1991) 18. sz. 61–63.
- Mudrák József 2008: *Volt egyszer egy filmsztár*. Szilassy László élete. Attraktor Kiadó, Gödöllő.
- Peternák Miklós 1991: A magyar avant-garde film. In: Uő (szerk.): *F. I. L. M. A magyar avant-garde film története és dokumentumai*. Képzőművészeti Kiadó, Budapest. 5–33.
- Ranódy László 1970: Küzdeni kellett a rossz tradíciók ellen. [A magyar film 25 éve. 1945–1970. Szemelvények egy negyedszázad filmtörténeti dokumentumaiból.] *Filmkultúra* 11. évf. (1970) 2. sz. 9–11. [5–81.]
- Stoll Béla 2003: Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban. In: Hargittay Emil (szerk.): *Bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába*. Universitas Könyvkiadó, Budapest. 154–210.
- Szörényi László 2010: *Delfinárium. Filológiai groteszk*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Tüdös Klára Zs. 1974: *Rongyok. Tüdös Klára életregénye*. Budapest, 1974. MTA Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár. Ms 10.907/I–II.
- Új filmlexikon L-Z. 1973: Ábel Péter (főszerk.): *Új filmlexikon L-Z*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Zsindely Ferenc 2021: *Miniszter a frontvonalban. Zsindely Ferenc naplója 1941. február 25. – 1946. március 9.* Szerk. Szekér Nóra. ÁBTL–Kronosz, Budapest–Pécs.

**ÉRTEKEZÉS A NEVELÉSTUDOMÁNYOK
TÉMAKÖRÉBŐL**

PETRIKNÉ JÁNOSSY CSILLA

Pillanatkép a sajátos nevelési igényű gyermek és az őket oktató-nevelő pedagógusok helyzetéről a köznevelésben

Egy 2020. szeptember 9-én publikált hír szerint az Oscar-díjakról döntő amerikai filmakadémia nyilvánosságra hozta új szabályait, mely – több más szempont mellett – arról döntött, hogy csak olyan alkotás lehet esélyes a magas elismerésre a továbbiakban, mely különböző mellőzött kisebbségekkel, például a nőekkel vagy a fogyatékkal élőkkel kapcsolatos.¹ Ez az információ csak egy azok közül, mely az elmúlt időszakban olyan területen helyezte előtérbe a kisebbségi lét problémakörét, ahol eddig ez nem volt deklarálva. A jelenségről mindenkinek meg lehet az egyetértő vagy elmarasztaló, netán közömbös véleménye, de az tény, hogy a kisebbségek velünk élnek, és sok esetben azok sincsenek a szükséges, releváns információk birtokában, akiknek az érintett kisebbségekkel kapcsolatos döntéseket kell meghozniuk és/vagy a mindennapok praktikumaiban kell járatosnak lenniük.

Ahol semmiképpen nem lehet a másság, az átlagtól való eltérés problémáit a szőnyeg alá söpörni és tudomást nem venni róla – többek között –, az az intézményesített oktatás és nevelés. A tapasztalatok azt mutatják: tagadhatatlan, hogy van a szakterületen előrelépés, de a helyzet közel sem rózsás. A jelen tanulmány ezt a területet vizsgálja: hét évvel ezelőtt – egy pedagógus szakvizsga záródolgozatának részeként – készült egy kutatás,² mely néhány (véletlenszerűen kiválasztott) pedagógus tájékozottságát, illetve véleményét, javaslatait, várankozásait vizsgálta kérdőíves megkeresés segítségével, a sajátos nevelési igényű gyermekekkel, tanulókkal kapcsolatos problémák kapcsán.

A kiemelt figyelmet, a különleges bánásmódot, a sajátos nevelést igénylő, a beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézséggel küzdő gyermekek³ száma nem csökken, így egyre fontosabb kérdés, hogy a nevelők, pedagógusok, pedagógiai munkát közvetlenül segítők ismerik-e azokat a megfelelő módszereket, a kapcsolódó jogszabályokat, a hatóságokat és egyéb segítő háttérintézményeket, amelyek oktató-nevelő-fejlesztő tevékenységüket meghatározhatják és eredményesen támogathatják. Ezen felismerés hatására született meg az újramérés, az eredmények összehasonlításának és – a trendek vizsgálatán túl – a lehetséges okok keresésének, elemzésének a gondolata. Online kérdőív segítségével végeztem kutatást, majd összehasonlító elemzést. Az alapsokaság a magyar

¹ <https://szinhaz.online/oscar-dij-uj-szabalyokat-vezet-be-az-amerikai-filmakademia/> (2021. 06. 22.)

² Szentkirályi 2013.

³ Az Nktv. értelmező rendelkezései jogszabályi szinten definiálják ezeket a fogalmakat, amelyek rendszerező áttekintésére később kitérek.

köznevelésben, pedagógiai munkakörben dolgozók vagy pedagógiai munkát közvetlenül segítők populációja. A mintavétel módja: önkényes (kényelmi) mintavétel, online térben elérhető válaszadókkal. Így a mintavétel nem tekinthető az alapsokaság tekintetében reprezentatívnak. A (vizsgálatba bevont) mintasokaság fix létszámú (169 fő).

A mért adatok önmagukért beszélnek, legtöbbször igazolták a megelőző várakozásokat, de akadtak meglepetések is. A kiindulópontot és egyben motivációt mindkét esetben azok az országos adatok jelentették, melyek a köznevelésben részt vevő gyerekek, tanulók, hallgatók számát és megoszlását mutatják.

	2012–2013		2019–2020	
	összes nappali tagozatos, iskola-rendszerű képzésben részt vevő (ezer fő)	ebből SNI-s (ezer fő)	összes nappali tagozatos, iskola-rendszerű képzésben részt vevő (ezer fő)	ebből SNI-s (ezer fő)
óvoda	340	7 (2%)	331	10 (3%)
ált. isk.	743	52 (7%)	720	57 (7,8%)
szakiskola, spec. szakiskola	127	16 (13%)	7	7 (100%)
szakközépiskola			66	8 (12%)
gimnázium	190	2 (1%)	189	3 (2%)
szakgimnázium	224	4 (2%)	149	6 (4%)
fejlesztő oktatás		-	-	2
összesen	1624	81	1462	93
+ felsőoktatás	338	nincs adat	285	nincs adat
+ felnőttoktatás	88	nincs adat	88	nincs adat
köznevelés összesen	2050		1835	
SNI-s tanulók aránya az összes, nappali rendszerű tanulói létszámban		4,9 %		6,36 %

1. táblázat: A közoktatásban részt vevő tanulók száma és megoszlása⁴

⁴ https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wdsi002a.html (2021. 06. 22.)

<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/oktat/oktatas1920/index.html> (2021. 06. 22.)

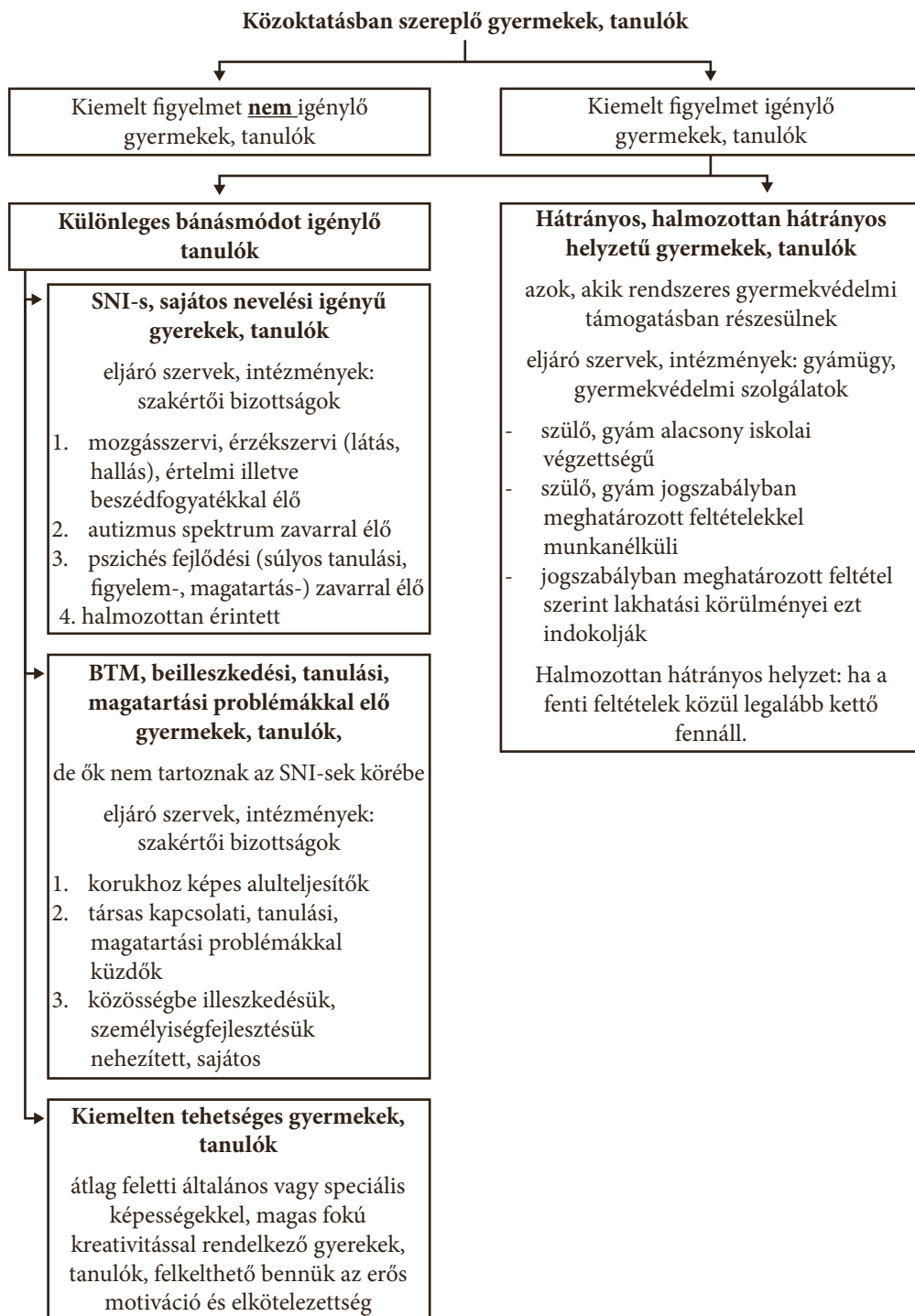
<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/oktat/okt1213.pdf> (Letöltve: 2021. június 22.)

<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/oktat/oktatas1920.pdf> (Letöltve: 2021. június 22.)

Az összehasonlító táblázat önmagában is szolgál tanulságokkal. Az eltelt hét tanévben csökkent (szinte minden csoportban) a köznevelésben részt vevő tanulók száma (igaz, más-más arányban), de emellett a szakértői véleménnyel rendelkező, tehát nyilvántartott sajátos nevelési igényű tanulók száma emelkedett, ennek megfelelően az SNI-s tanulók teljes sokaságra vetített aránya is növekedett. Nehezíti az összemérést az a tény, hogy a két mérés közötti időszakban a szakképzés átstrukturálódott, ezt a változtatást a táblázat szerkesztője igyekezett figyelembe venni. Az összehasonlítás során az iskolarendszerű, nappali tagozatos tanulók szerepelnek az arányok kiszámításánál, de a táblázat alsó részében – a tájékozódást segítő – megtalálhatóak a felsőoktatás és a felnőttképzés adatai is.

Utóbbi csoportoknál az SNI mint hallgatói paraméter már nem jelenik meg, hiszen ezekben az oktatási kategóriákban az edukáció az elsődleges, a nevelés – deklaráltan és közvetlenül – nem releváns szempont. Amennyiben a fogyatékoság ténye akadály vagy nehezítője a tudás elsajátításának, ezekben a tanulói csoportokban (legtöbb esetben) a problémák megoldása egyénre szabottan történik, a tanuló/hallgató, a csoport/évfolyam és az oktatók hármasságában. Nagy a szerepe tehát az odafigyelésnek, az empátiának, az emberiségnek. Tanulói karrierkövetések és visszamérések szerint az akadálymentesítés terén még van mit tenni, de az emberi tényezők okán legtöbbször születik eredményes, vállalható kompromisszum vagy akár teljességében sikeres megoldás.

A sajátos nevelési igény tehát egyre markánsabban jelentkezik a köznevelésben, holott ez csak egy részterülete a „nem átlagos” gyermekekkel kapcsolatos problémáknak, sok esetben maguk a gyakorló pedagógusok sem látnak tisztán a fogalmak, de még inkább a lehetséges megoldások vagy a jogszabályok útvesztőiben. Az alábbi táblázat összefoglalja, rendszerezi azokat a meghatározásokat, melyeket a köznevelésben jelenleg alkalmaznak.

1. ábra: A köznevelésben használt aktuális fogalmak.

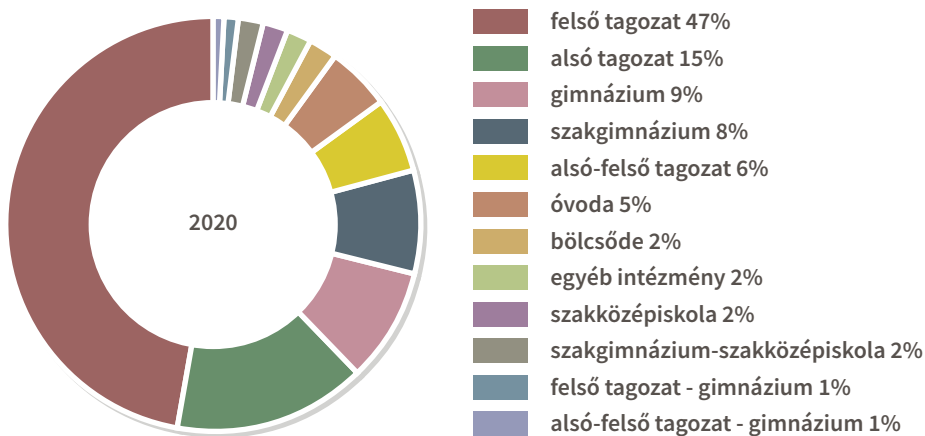
A fogalmak rendszerezését követően tekintsünk át néhány fontos, átfogó jellegű információt a két mérésről. A bázismérés 7 éve készült Szentkirályi Andrea szakdolgozatának részeként. Az újramérést 2020 novemberében végeztem, majd összehasonlítottam a mért adatokat. Az első esetben papíralapú kérdőíveket küldtek szét, a mérésben óvodapedagógusok és szakközépiskolában oktató (közismereti és szakmai) tanárok vettek részt, mintegy ötvenen. Az ismételt mérés online kérdőív segítségével történt, nagyobb és jóval inkább heterogén sokaság közreműködésével, ezt követően a több mint százötven értékelhető válasz feldolgozásával.

A statisztikai szempontok figyelembevételével az alapsokaság a magyar köznevelésben pedagógus munkakörben dolgozók vagy pedagógiai munkát közvetlenül segítőik populációja. A mintavétel módja önkényes (kényelmi) mintavétel, online térben elérhető válaszadókkal. Így a mintavétel nem tekinthető az alapsokaság tekintetében reprezentatívnak. A (vizsgálatba bevont) mintasokaság fix létszámú (169 fő).

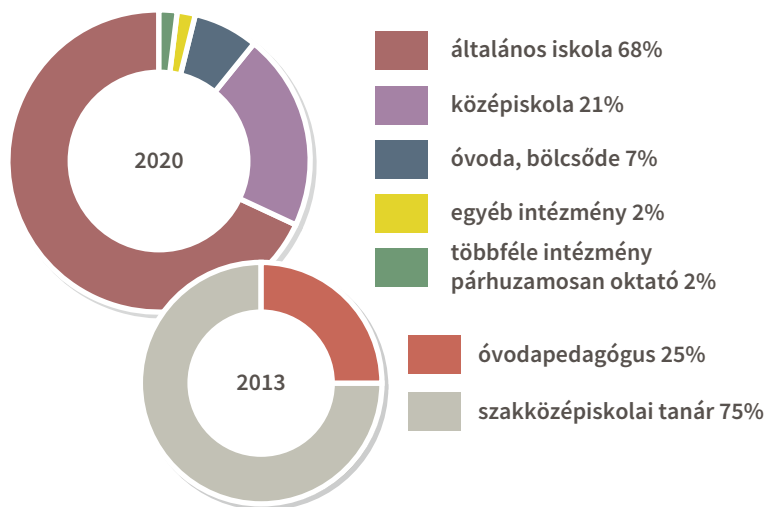
A kérdőívek hasonlóak voltak, a második esetben a kérdések köre minimálisan bővült. Az adatok ábrázolása hasonló grafikai megoldások segítségével történt. Az új mérés adatait konzekvensen a nagyobb, a 2013-as adatokat a kisebb grafikonok mutatják. A könnyebb átláthatóság kedvéért a régi és az új grafikon mellett az adatok táblázatos formában is fel vannak tüntetve.

A kérdések többsége eldöntendő, illetve feleletválasztós típusú volt néhány nyitott kérdés mellett. Minden mérési etap sorszámmal van jelölve, a grafikus ábrázolásokat szóbeli elemzés, illetve a számok mögött sejtethető okok, összefüggések, konklúziók, háttérinformációk megfogalmazása követi. Az 1–6. kérdéskör a válaszadók demográfiai jellemzőit, tulajdonságait vizsgálja, a 7–16. kérdéskör foglalkozik a megkérdezettek SNI-s gyermekekkel kapcsolatos konkrét információival, tapasztalataival, ezt követi a 17. kérdéskör, az esszéjellegű kérdésre adott válaszok, vélemények, gondolatok, impressziók, javaslatok összefoglalása.

Pedagógusok
intézmények szerinti megoszlása I.

Pedagógusok
intézmények szerinti megoszlása II.

vizsgált adat	2013	2020			trend
egyéb intézmény	-	2%			nem releváns
bölcsőde	-	2%			
óvoda	25%	5%			
alsó tagozat	-	15%	6%		
felső tagozat	-	47%		1%	
gimnázium	-	9%			
szakközépiskola	75%	2%		2%	
szakgimnázium		8%			
párhuzamosan több intézményben oktató	-	2%			

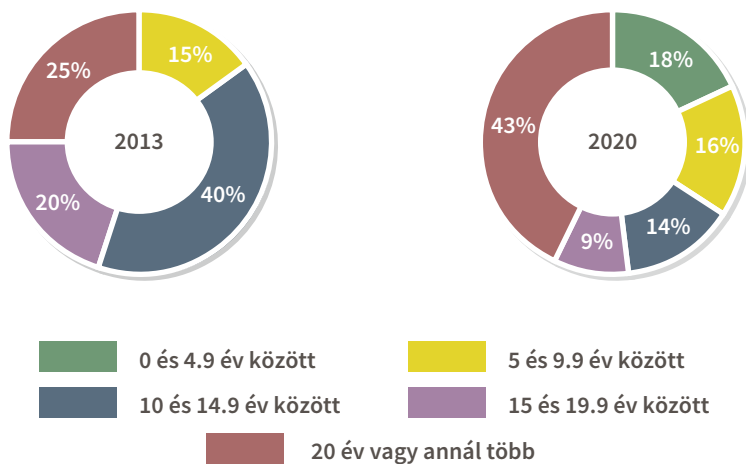
1. diagram és 2. táblázat: A mérésben részt vevő pedagógusok, pedagógiai munkát közvetlenül segítők megoszlása annak függvényében, hogy milyen tanintézményben dolgoztak a mérés időpontjában.

Az első mérésben óvodapedagógusok (25%) és szakközépiskolai (közismereti és szakmai) tanárok (75%) vettek részt. A 2020-as mérésnél az óvodai és bölcsődei arány és a szakképzésben részt vevők aránya is radikálisan csökkent (előbbi összességében 7 százalékra, a szakképzés 12 százalékra), és a sokaságban új csoportként megjelenő általános iskola, gimnázium és egyéb intézménytípusok adták a többséget (81%), jelentős általános iskolai túlsúlyt mutatva.

A második mérés esetében a válaszadók sokkal szélesebb körből kerültek ki, lefedve szinte a teljes közoktatást. A „Pedagógusok intézmények szerinti megoszlása I.” című diagram részletesen tünteti fel a tanintézményeket, azon belül alábontva az alsó és felső tagozatot, a középiskolák típusait. Mivel a kérdőív több intézménytípus jelölését engedte, így fel lehetett tüntetni, ha valaki többféle intézményben, párhuzamosan vesz részt az oktatásban. A diagramban nem szerepel ez a kategória. Aki többféle intézményben oktat, minden intézménytípus összegzésében szerepel, az összefoglaló táblázatban viszont a 100 százalékon kívül (sátirozott rubrikában) lett feltüntetve. Az *egyéb kategória* pedagógiai szakszolgálatot, gyógypedagógiai intézményt, magántanári státuszt takar, örömteli, hogy az ilyen munkakörökben dolgozó kollegák is megjelentek a válaszadók között – új szempontokat, más jellegű, árnyaltabb véleményeket reprezentálva.

A trendvizsgálat ebben az esetben nem értelmezhető, érdemes megjegyezni, hogy nemcsak a megkérdezettek számában történt növekedés, de a kutatásba ilyen módon bevont intézményi háttér színesebb, ezáltal a vizsgálat adatai – feltételezhetően – jobban közelítik a teljes közoktatási vertikum jellemzőit.

Pedagógiai területen eltöltött gyakorlati idő

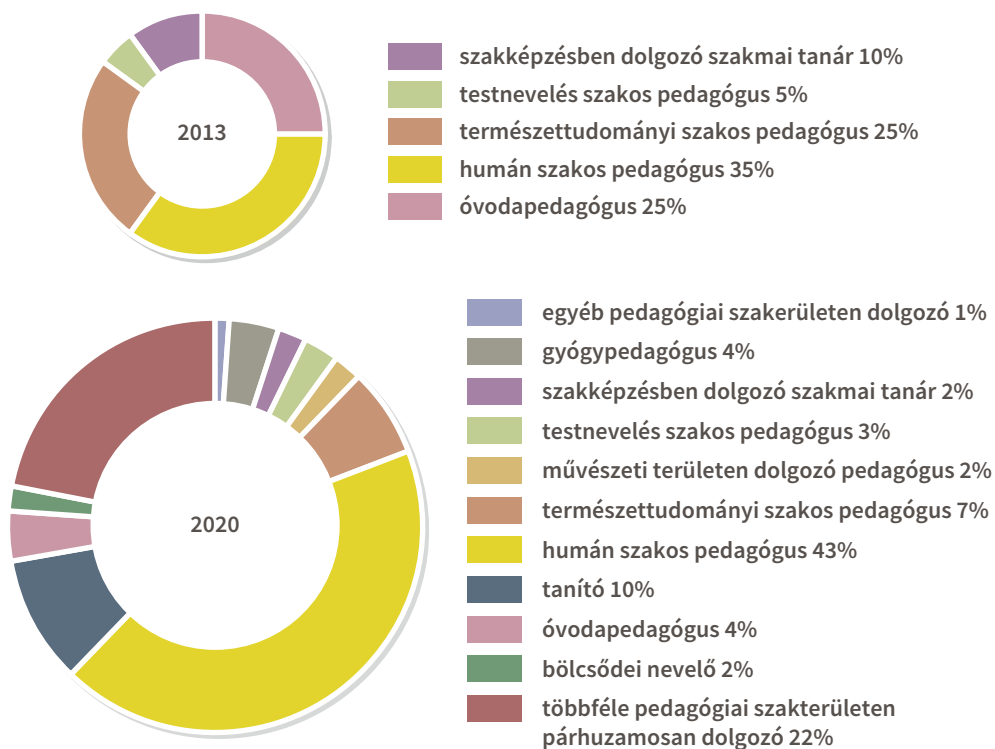

vizsgált adat: pedagógiai szakterületen eltöltött idő	2013	2020	trend
0-4,9 év	-	18%	növekvő
5-9,9 év	15%	16%	növekvő (nem releváns)
10-14,9 év	40%	14%	csökkenő
15-19,9 év	20%	9%	csökkenő
20 évtől	25%	43%	növekvő

2. diagram és 3. táblázat: A mérésben részt vevő pedagógusok, pedagógiai munkát közvetlenül segítők megoszlása annak függvényében, hogy mennyi időt töltöttek pedagógiai területen.

Az első mérés esetében a középkorosztály képviseltette magát a legnagyobb arányban, és kezdő pedagógusok nem is szerepeltek a kutatásban, a második mérésnél jelentős mértékben találunk kezdőket – ez a tény annak vizsgálata során válik izgalmassá, hogy a képzésük során vajon nagyobb-e az SNI-s stúdiumok aránya, más-e a szemléletük, mint az idősebbeknél – ezekre a feltevésekre az adott vizsgálatok tárgyalásánál érdemes kitérni. A második mérésnél a tapasztalt, régóta a pályán dolgozó, nagy gyakorlattal rendelkező pedagógusok kerültek többségbe – mint ahogyan a magyar pedagógustársadalomra is jellemző a növekvő átlagéletkor, persze érdemes lenne ezt a feltevést szakterületenként külön-külön megvizsgálni (óvodapedagógusok, természettudományos és humán tantárgyi tanárok, szakmai tanárok stb.).

Pedagógusok oktatott szakterület szerinti megoszlása

vizsgált adatok	2013	2020	trend
bölcsődei nevelő	-	2%	nem releváns
óvodapedagógus	25%	4%	
tanító	-	10%	
humán szakos pedagógus	35%	43%	

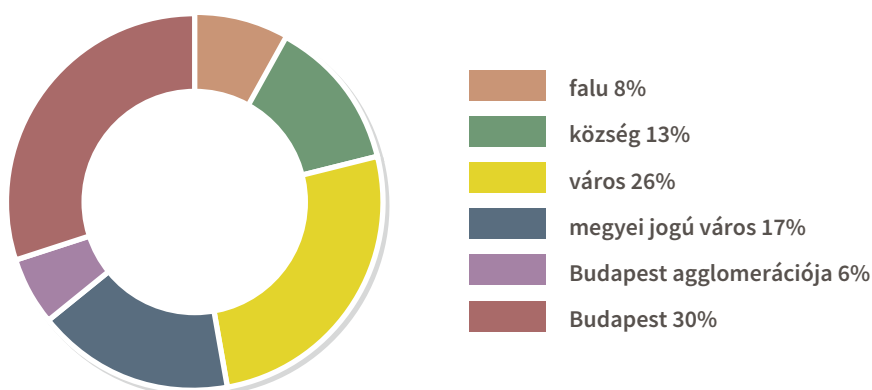

vizsgált adatok	2013	2020	trend
természettudományi szakos pedagógus	25%	7%	nem releváns
művészeti területen dolgozó pedagógus	-	2%	
testnevelés szakos pedagógus	5%	3%	
szakképzésben dolgozó szakmai tanár	10%	2%	
gyógypedagógus	-	4%	
egyéb pedagógiai területen dolgozó	-	1%	
többféle pedagógiai szakterületen párhuzamosan dolgozó	-	22%	

3. diagram és 4. táblázat: A mérésben részt vevő pedagógusok, pedagógiai munkát közvetlenül segítők megoszlása annak függvényében, hogy milyen szakterületen folytatnak pedagógiai tevékenységet.

A diagramok és a táblázatok alapján megállapítható, hogy a pedagógiai szakterületek sokkal szélesebb spektrumát fedi le a második mérés, bár ebben az esetben is (úgy, mint az előző esetben) tapintható a humán szakos kollegák túlsúlya – vélhetően ők voltak könnyebben elérhetőek (a szerző is magyar nyelv és irodalom és történelem szakos), és a tapasztalatok alapján a válaszadási készség is ebben a körben intenzívebb. Új kategóriát jelentettek a bölcsődei szakdolgozók, az általános iskolai tanítók, a művészeti és a gyógypedagógusok, valamint a több szakterületen párhuzamosan dolgozók. Az új belépők miatt – értelemszerűen – jelentősen csökkent a szakképzésben dolgozók és az óvodapedagógusok aránya.

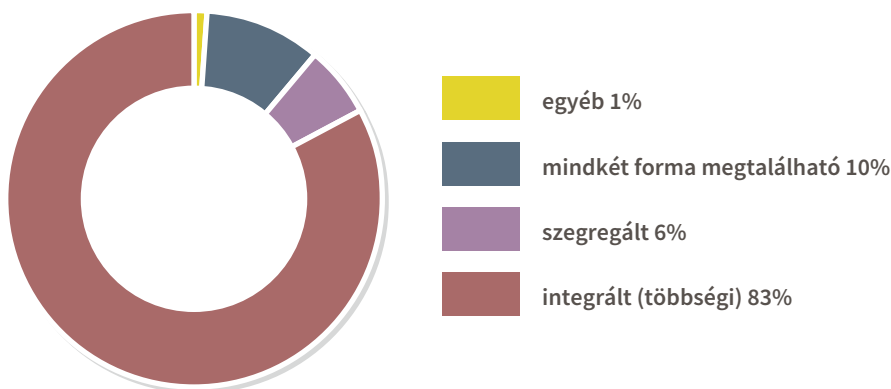
Pedagógusok munkahelyének területi megoszlása

4. diagram: A mérésben részt vevő pedagógusok, pedagógiai munkát közvetlenül segítők megoszlása annak függvényében, hogy munkahelyük hol található.

A válaszadó pedagógusok munkahely szerinti megoszlása szerint Budapesten, illetve nagyvárosokban, városokban élnek a legtöbben. Örömteli, hogy az online technika segítségével a kisebb települések pedagógusai is be tudtak kapcsolódni a válaszadásba. A 2013-as mérésnél ilyen kérdés nem volt, így összehasonlító grafikon sem készült.

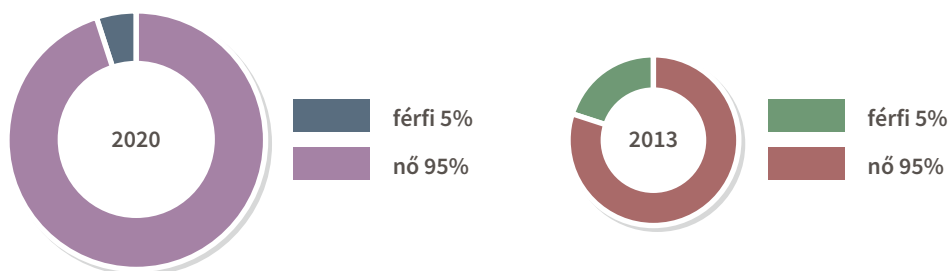
Oktatás formájának megoszlása az intézményekben

5. diagram: A mérésben részt vevő pedagógusok, pedagógiai munkát közvetlenül segítők megoszlása annak függvényében, hogy munkahelyükön milyen az oktatás formája.

A 2013-as mérésben csak olyan kolléga szerepelt, aki integrált intézményben végezte pedagógiai tevékenységét, tehát ezen a területen is színesebb lett a második mérés esetében a paletta, az egyéb kategóriába a pedagógiai szakszolgálat tartozik, illetve a művészeti oktatás bizonyos formái (állami zeneiskola).

Pedagógusok nemek szerinti megoszlása

vizsgált adatok	2013	2020	trend
nő	80%	95%	növekvő
férfi	20%	5%	csökkenő

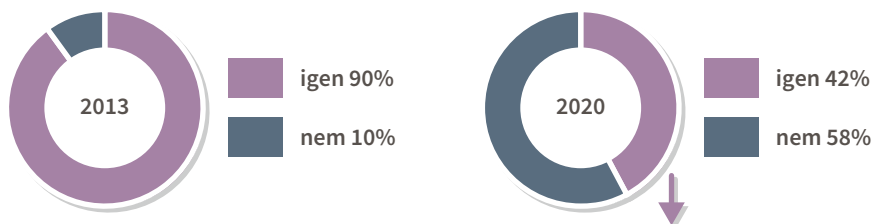
6. diagram és 5. táblázat: A mérésben részt vevő pedagógusok, pedagógiai munkát közvetlenül segítők nemek szerinti megoszlása.

A nemek szerinti megoszlás a közoktatásban dolgozó pedagógusok esetében mindig is érzékeny kérdés volt. Magyarországon a 2013-as statisztikai adatok szerint a pedagógus-összlétszám 151 200 volt, ebből 124 400 volt a nő (82%), a 2020-as gyorsjelentés szerint körülbelül 149 800 pedagógus dolgozott, közülük 124 100 hölgy (83%), tehát növekedett az arány, de a mérték alapján nem releváns a növekedés.⁵ Érdekes viszont, hogy az oktatási intézmények vezetői között 23% a férfiak aránya, tehát a kisszámú férfi pedagógusból nagyobb eséllyel lesz vezető.

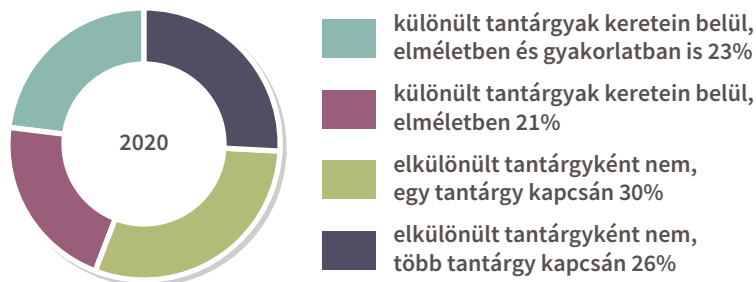
Mielőtt rátérnék az SNI-vel kapcsolatos tanulmányokkal, továbbképzésekkel, tanulókkal kapcsolatos adatokra, a válaszadók demográfiai jellemzőinek aprólékosabb megközelítésével kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a mérésbe bevont pedagógusok nemek szerinti megoszlása, kora, oktatott szaktárgyai, munkahelye vonatkozásában nem mutatkozott semmilyen szignifikáns összefüggés (pl.: a vidéki pedagógusok között több a férfi, vagy az általános iskolában dolgozók között több a humán szakos stb.), tehát a kombinatív csoportosításnak itt nincs relevanciája.

Az SNI-vel kapcsolatos megkérdezéseknél, ahol szembevetendő összefüggéseket lehet kimutatni, ezt a háttérinformációt ki fogjuk emelni, ha van vélhető indok, ezt is jelezzük. Megjegyzendő, hogy a 2013-as mérések során ilyen másodlagos adatok generálta vizsgálat nem történt. Ennek oka lehetett az aránylag kis számú sokaság. A 2020-as mérések esetében már fellelhető, hogy bizonyos paraméterek mentén mutatkozik ilyen jellegű kapcsolat a mért sokaság egyedei között.

Pedagógusok megoszlása aszerint, hogy a diploma megszerzése során volt-e az SNI-s tanulókkal való foglalkozással kapcsolatos stúdium

Az igennel válaszoló pedagógusok megoszlása

⁵ <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/oktat/oktatas1920.pdf> (2021. 06. 22.)

https://2010-2014.kormany.hu/download/5/9f/11000/Gyorsjelentés_köznevelési_statiztika_2013.pdf#!DocumentBrowse (2021. 06. 22.)

vizsgált adatok	2013	2020	trend
diploma megszerzése során nem volt az SNI-s tanulókkal való foglalkozással kapcsolatos stúdium	10%	58%	növekvő
diploma megszerzése során volt az SNI-s tanulókkal való foglalkozással kapcsolatos stúdium	90%	42%	csökkenő
igennel válaszoló pedagógusok további megoszlása			
elkülönült tantárgyként nem, több tantárgy kapcsán	nincs adat	26%	-
elkülönült tantárgyként nem, egy tantárgy kapcsán	nincs adat	30%	-
különült tantárgyak keretein belül, elméletben	10%	21%	növekvő
különült tantárgyak keretein belül, elméletben és gyakorlatban is	nincs adat	23%	-

7. diagram és 6. táblázat: A mérésben részt vevő pedagógusok megoszlása annak függvényében, hogy pedagógus diplomájuk megszerzése során részt vettek-e SNI-s tanulókkal kapcsolatos stúdiumokon.

A 2013-as mérés adatainak elemzése során az alábbi megállapítást fogalmazta meg a szerző: „[...] A válaszadók 10 százaléka a diplomaszerezés során – tanulmányaiban – semmilyen formában nem találkozott az SNI-s tanulókkal kapcsolatos specifikus tudnivalókkal, örömteli viszont, hogy 90 százalék erre a kérdésre igennel válaszolt. Arra – az előző kérdés folytatásaként feltett – kérdésre, hogy a tanulmányok jellege milyen volt (tananyagtartalom, elkülönült tantárgy(ak), elmélet vagy gyakorlat) 10% jelölte a külön elméleti tárgyat, a többiek nem adtak értékelhető választ. Ez a jelenség mindenképpen elgondolkodtató, arra enged következtetni, hogy a tantárgyak és tananyagtartalmak kialakításában a pedagógusképző intézmények számára ez a terület talán nem kellőképpen kidolgozott és főleg nem egységes [...]”⁶

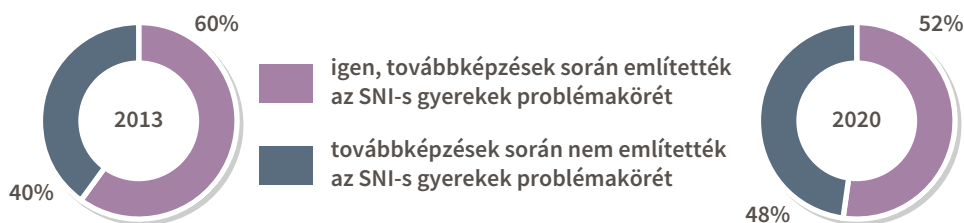
Meglepő volt a két mérés adatainak összehasonlítása során, hogy a mért sokaságban 10%-ról 58%-ra nőtt azok aránya, akik a tanári képzésük során nem találkoztak az SNI fogalmával, az érintett gyermekek oktatásának módszerével. Magyarázat lehet erre a jelenségre, hogy a válaszadó pedagógusok átlagéletkora magasabb, tehát régebben szerezték pedagógus diplomájukat. Az igennel válaszolók körében, akik tehát pedagógusképzésük során részt vettek ilyen jellegű stúdiumokon, közel hasonló arányt mutat, hogy egy vagy több kurzuson, elméleti vagy gyakorlati jellegű volt a tudásátadás. Az a megállapítás viszont nem veszített aktualitásából, hogy a pedagógusképző intézmények ilyen irányú, jellegű edukációja továbbra is tarka, nem mutat egységes képet, talán nem erős az *esetleges* jelző sem.

Ha az elsődleges adatok mögé tekintünk, meglepő tényeket találunk. A „NEM”-mel válaszoló kollégák között meglepően sok a humán szakterületet képviselő, közöttük

⁶Szentkirályi 2013: 7.

az igennel válaszolók is inkább az idősebb, 20 évnél régebb óta tanítók közül kerülnek ki (!). Döbbenetes, hogy a tanítók közül is többségben vannak azok a válaszadók, akik alapidiplomájuk megszerzése során nem találkoztak az SNI-s gyermekekkel kapcsolatos tananyagtartalmakkal. A szakképzésben dolgozó kollégák között szinte nem is volt olyan, aki IGEN-nel felelt volna. A zenetanárok esetében is furcsa a nemleges válasz, hiszen a zeneterápia fontosságát sok szakember vallja és gyakorolja is (gondoljunk a hangtálerápiára, melynek jótékony hatása sok esetben megtapasztalt tény). Érdekes továbbá, hogy még gyógypedagógus is adott nemleges választ.

Pedagógusok megoszlása aszerint, hogy a diploma megszerzése során volt-e az SNI-s tanulókkal való foglalkozással kapcsolatos stúdium

Igennel válaszoló pedagógusok további megoszlása

vizsgált adatok	2013	2020	trend
továbbképzések során nem említették az SNI-s gyerekek problémakörét	40%	48%	növekvő
igen, továbbképzések során említették az SNI-s gyerekek problémakörét	60%	52%	csökkenő
igennel válaszoló pedagógusok további megoszlása			
érintőlegesen	58%	26%	csökkenő
lényegi részként	-	30%	növekvő
továbbképzés tárgya volt	42%	44%	növekvő

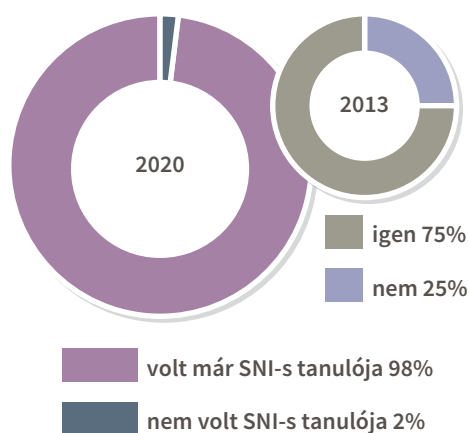
8. diagram és 7. táblázat: A mérésben részt vevő pedagógusok, pedagógiai munkát közvetlenül segítők megoszlása annak függvényében, hogy pedagógiai továbbképzéseik során érintették-e az SNI-s tanulókkal kapcsolatos problémaköröket.

A pedagógusképzés SNI-vel kapcsolatos esetleges hiányosságait pótolhatják, illetve kiegészíthetik a kötelező és választott továbbképzések. A képzések tartalmának megválasztásában nagy a szerepe és felelőssége a tanintézmények vezetőinek. Vitán felül áll az a megállapítás, hogy a kiemelt figyelmet igénylő, ezen belül a sajátos nevelési igényű gyermekek, tanulók növekvő aránya indokolja, hogy a pedagógus-továbbképzések témái közül nem hiányozhatnak azok a stúdiumok, melyek naprakész információkkal segítik a pedagógusokat a kapcsolódó problémák, jelenségek felismerésében, az alkalmazható módszerek kiválasztásában és eredményes végrehajtásában, a segítő háttér, a jogi korlátok és lehetőségek ismeretében.

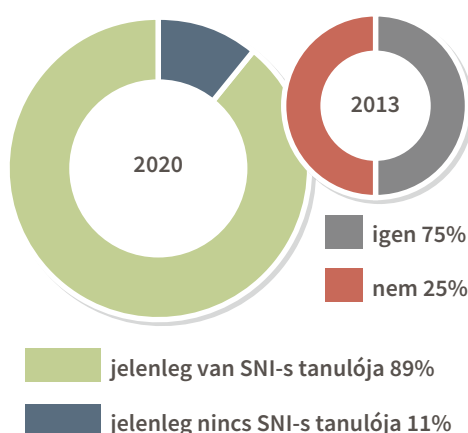
Fentiek szem előtt tartásával meglepő, hogy a válaszok tükrében csökkent a továbbképzések során azon pedagógusok aránya, akik találkoztak a kurzusokon az SNI-vel kapcsolatos problémák tárgyalásával, az viszont öröndetes, hogy akik részt vehettek ilyen képzéseken, ott az SNI témája növekvő súllyal esett latba, lényegi részét képezve, illetve tárgyát adva az előadásoknak, tréningeknek.

Meglepő volt annak felismerése, hogy a továbbképzések során a testnevelés és a művészeti szakterületen oktató kollégák szinte minden esetben találkoztak a kiemelt figyelmet érdemlő és kifejezetten az SNI-s gyermekek problémáival, azok kezelésével, míg a bölcsődei, óvodai és a tanítói munkakörökben dolgozók esetében alig érkezett igenlő válasz. Furcsa ez a tény azért is, mert a sérült gyermekek esetében a mielőbbi felismerés és a korai fejlesztés jelentősége vitathatatlan, a csecsemő-, illetve kisgyermekkorban diagnosztizált rendellenességek esetében a megkezdett terápiák hatékonysága messze felülmúlja a későbbi kezeléseket – sok esetben akár egy-egy korrekációs műtét vagy más drasztikus beavatkozás is elkerülhető. Igaz lehet ez a látás-, a hallás-, a mozgásproblémákra, de az esetleges pszichés, értelmi vagy autisztikus gondok bizonyos eseteire is. A természettudományi területeken oktató és a szakképzésben dolgozó kollégák esetében is magasabb volt a nemleges válasz, mint a pozitív visszajelzés.

Pedagógusok megoszlása SNI-s tanulók tekintetében I.

Pedagógusok megoszlása SNI-s tanulók tekintetében II.

vizsgált adatok	2013	2020	trend
nem volt SNI-s tanulója	25%	2%	csökkenő
volt SNI-s tanulója	75%	98%	növekvő
nincs jelenleg SNI-s tanulója	50%	11%	csökkenő
van jelenleg SNI-s tanulója	50%	89%	növekvő

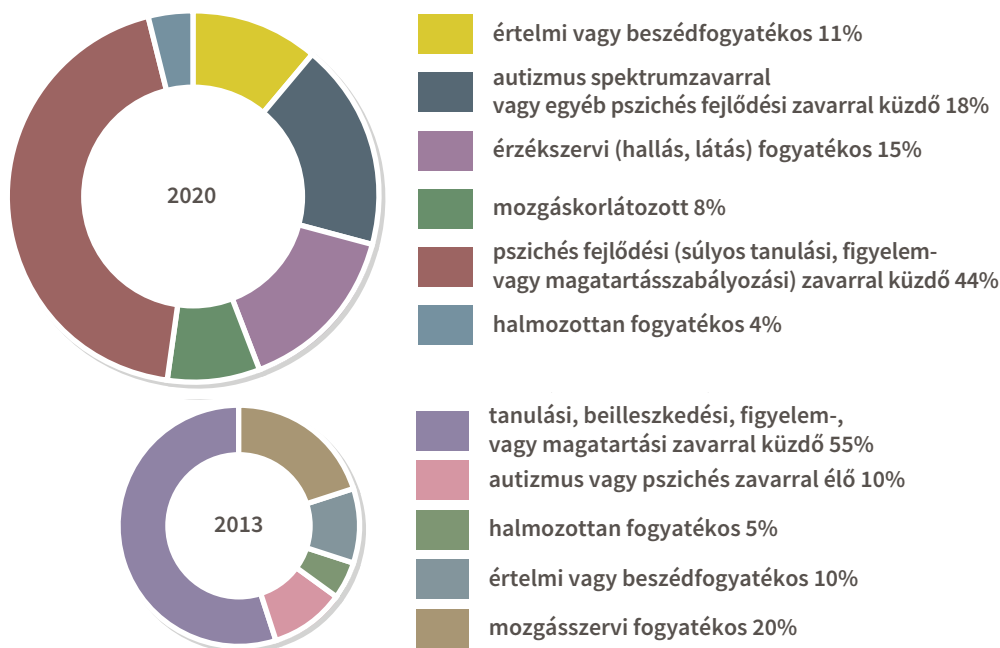
9. diagram és 8. táblázat: A mérésben részt vevő pedagógusok, pedagógiai munkát közvetlenül segítők megoszlása annak függvényében, hogy volt-e, illetve jelenleg van-e SNI-s gyermeke, tanulója.

A mérések egyik legsúlyosabb kérdésköre: megtehetik-e ma a pedagógusok, az oktatás vezetői vagy a köznevelés irányítói, hogy nem foglalkoznak az SNI problémájával? Természetesen nem, hiszen törvényi kötelezettségük az SNI- és BTMN-tanulók, gyermekek ellátása. A kérdés inkább az, hogy ez valódi problémakezelés-e. A válasz nyomatékossíthatja az a tény, hogy az eltelt 7 év alatt 15%-ról 2%-ra csökkent azon pedagógusok aránya, akiknek nem volt még SNI-s gyereke, tanulója. Továbbá: amíg 7 évvel ezelőtt a megkérdezettek fele vallotta, hogy a kutatás idején rendelkezik ilyen érintettségi gyermekkel, a mostani kutatásnál csak minden tizedik válaszadó jelezte, hogy jelenleg éppen nincs SNI-s gyermeke. Ez a nagymérvű növekedés a pedagógusok érintettsége tekintetében mindenképpen figyelmet igényel.

A 2020-as kérdőív tartalmazott egy olyan dichotóm kérdést is, hogy ha „van/volt” vagy „nincs/nem” volt SNI-s gyermeke, tanulója, ez a saját választásának eredménye-e. Erre a kérdésre (várhatóan) minden esetben „NEM” volt a válasz (egy kivétellel: az a pedagógus, aki magántanári tevékenységet is folytat, ő válaszolt „IGEN”-nel), tehát az SNI-s gyermekekkel való foglalkozás kényszert jelent, ugyanakkor a szükséges feltételek hiányosak. Ez azt jelenti, hogy a pedagógusnak nincs beleszólása abba, hogy SNI-s gyermeket tanítson vagy sem. Nem dönthet, nem mondhatja saját végzettsége, tapasztalatai alapján, hogy nem vállalja egy SNI-s diák oktatását. Amellett, hogy kényszerhelyzet alakul ki, a leggyakrabban megnevezett probléma: a szükséges feltételek hiányossága.

Az előzőekben vázolt helyzet megerősíti azt a szükségszerűséget, hogy a kiemelt figyelmet igénylő gyermekekkel kapcsolatos problémákat nem lehet mellőzni, sem a köznevelés irányelveinek, jogi kereteinek deklarálásánál, sem a taneszközök megtervezésénél, a tananyagtartalmak kialakításánál, a követelmények megfogalmazásánál és az állami vizsgák szervezésénél.

Fogyatékoság típusainak megoszlása a pedagógusok által oktatott SNI-s gyerekek körében

vizsgált szempont	2013	2020	trend
értelmi vagy beszéd fogyatékos	10%	11%	növekvő, nem releváns
autizmus spektrum zavarral vagy egyéb pszichés fejlődési zavarral küzdő	10%	18%	növekvő
érzékszervi (hallás, látás) fogyatékos	nincs adat	15%	-
mozgáskorlátozott	20%	8%	csökkenő
pszichés fejlődési (súlyos tanulási, figyelem- vagy magatartásszabályozási zavarral küzdő)	55%	44%	csökkenő
halmozottan fogyatékos	5%	4%	csökkenő

10. diagram és 9. táblázat: Fogyatékoságtípusok megoszlása a megkérdezett pedagógusok által oktatott gyerekek, tanulók körében.

Hasznos információkkal szolgált a mérésben részt vevő pedagógusok által oktatott SNI-s tanulók fogyatékoságtípusainak megoszlása, illetve a típusok trendjei, az értelmi és beszéd fogyatékoság aránya nem változott számottevően. Az értelmi fogyatékos gyermekek alacsony létszámát valószínűleg az indokolja, hogy az ilyen jellegű fogyatékosággal rendelkező gyermekek oktatása – főleg, ha annak mértéke súlyosabb

– általában szegregált, erre a fogyatékoságtípusra specializálódott intézményben történik. A beszéd fogyatékoság enyhébb eseteivel gyakran találkozhatunk a többségi oktatásban, gondolhatunk a dadogásra, hadarásra és egyéb beszédhibákra, ezek logopédus bevonásával javíthatók vagy akár teljesen tünetmentessé tehetőek az érintett gyermekeknél. A súlyosabb beszéd fogyatékoság sok esetben más idegrendszeri gond kísérőjelensége lehet (legtöbbször értelmi problémákkal párosulva), ilyen a teljes vagy részleges némaság (mutizmus), amikor nem beszédszervi, hanem pszichés eredet áll a háttérben, ilyen esetekben nem elsősorban logopédiai megsegítés szükséges.

Az autizmus spektrum zavar egyre gyakoribb fogyatékoságtípus, mutatja is a növekvő, majdnem duplájára emelkedett százalékos arány. A jelenség háttérben nemcsak a tényleges esetszám-növekedés áll, hanem az a tény is, hogy az autizmussal élő gyermekek állapotának felismerése és kezelése az utóbbi időben sokat fejlődött. Míg egy-két évtizede, különösen az autizmus enyhébb megnyilvánulásai esetében nehezen kezelhetőnek, különcnek titulálták az érintett gyermeket, ma már jóval árnyaltabb a diagnosztizálás és a gondozás is. Ezek az érintett gyermekek sokszor eredményesen tanulhatnak és fejlődhetnek integrált közegben, de nagyon fontos lenne, hogy az őket oktató-nevelő pedagógusok birtokában legyenek azoknak a praktikumoknak, illetve segítő háttérnek, melyekkel az autizmussal élő gyermekek integrálhatók és fejleszthetők.

Az előző mérésben nem szerepeltek látás- és hallásfogyatékkal élő gyermekek, a második mérésnél a teljes SNI-s sokaság 15%-át adták. Fontos megjegyezni, hogy a vak és gyengénlátó gyermekeknek elsőként hoztak létre Magyarországon szegregált, speciális iskolát és bentlakásos intézményeket, melyek a mai napig működnek. A hallássérülteknek is létezik óvoda és iskola, de talán az enyhe hallásfogyatékat az az állapot, mellyel leginkább zökkenőmentes lehet az integráltan való oktatás és nevelés.

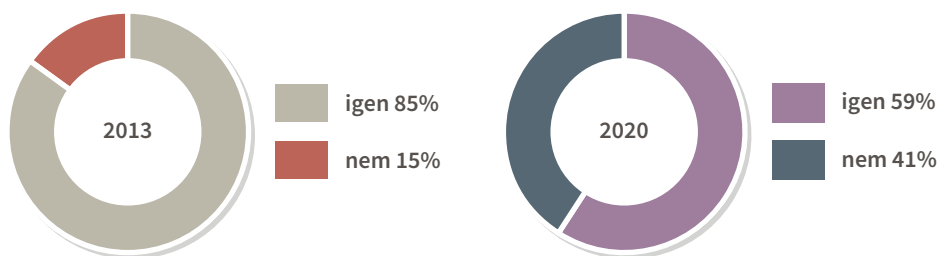
A mozgássérültség aránya jelentősen csökkent a felmérések során. A kisebb testi hibával élő gyermekek (járáshiba, enyhe csípő-, illetve gerincproblémák, ujjak hiánya vagy bénultsága stb.) szintén könnyebben integrálhatóak, sok esetben az őket oktató pedagógusnak elég a tapintatos odafigyelés, nem kell külön módszertant alkalmazni. A súlyosabb mozgássérültség esetében már komoly, körültekintő döntést igényel, hogy integrált vagy szegregált intézményben történjen a gyermek oktatása, nevelése. A súlyos mozgásfogyatékat az a sérültségtípus, mely leginkább eszközigenyes a fogyatékkal élők számára éppúgy, mint az oktatás körülményeinek optimális kialakítása esetében (keresszék, járókeret, botok, járó- és állítógépek, emelők és egyéb segéd- és segítő eszközök). Az integráció mellett szól, hogy ez a környezet az, amely inkább életre nevel, ugyanazt és (majdnem) ugyanúgy kell megtanulni és alkalmazni, mint az ép társaknak. Hátránya viszont a speciális bánásmódok, elsősorban a mozgásfejlesztés nehezítettsége és a befogadók viszonyulásának kockázata (csúfolás, kiközösítés, irigység a könnyítések esetén stb.). Sok esetben a befogadókra olyan terheket róhat az inklúzió, amely terhek viselése nem várható el az ép közösségtől (higiéniai problémák, asszisztenciális feladatok, sérült társ mozgatása, emelése stb.). Ép értelmű gyermekek esetében a nyitottság, az odafigyelés és az empátia mellett különösebb metodikai pluszfeladatot nem ró a sérültek tanítása a gyógypedagógiai végzettséggel nem rendelkező pedagógusokra.

A szegregált intézményben a speciális módszerek és eszközök rendelkezésre állása és alkalmazása eredményesebb, de a legjobb szándék és tevőleges életvitel-szervezés mellett vagy ellenére is egy zárt közösségben szocializálódnak a gyermekek és a fiatalok – annak előnyeivel, de tagadhatatlan hátrányaival is. Természetesen vannak és lesznek olyan súlyos esetek, amikor csak ez a *járható* út, nagyon ritka esetben pedig csak az otthoni tanulás a megoldás, elkötelezett, házhoz kijáró pedagógusok munkája révén.

A pszichés (tanulási, magatartási és egyéb) zavarok aránya csökkent a két mérés vonatkozásában, de feltételezhető, hogy az ilyen állapotra utaló tünetegyüttes sok esetben – főleg a gyógypedagógiai ismeretekkel nem rendelkezők esetében – nehezen választható el az autizmus spektrum zavar tüneteitől. Az ott tapasztalt növekedés tehát – feltehetően – összefüggésben lehet a kifejezetten pszichés és nem autisztikus eredetű problémával elő csoport létszámának csökkenésével. Ettől függetlenül a legtöbb gondot ez a csoport jelenti a pedagógusoknak, nemcsak az arányok tekintetében, de a mindennapok oktatói és nevelői tevékenységeiben is. Feltételezhető, hogy ennél a csoportnál a legnagyobb a jelentősége a pedagógusok SNI-vel kapcsolatos ismereteinek, hiszen az ilyen jellegű személyiségproblémák esetében nagyon ritka, hogy kiemelik az érintett gyermeket a többségi oktatásból. Így az edukáció, a nevelés és a fejlesztés az oktató többségi intézmény, a család, a szakértő háttér- és segítő intézményrendszer feladata. Azért is lényeges az ilyen sérültséggel élőkkel való szakszerű foglalkozás tudása és alkalmazása, mert egy olyan tanulócsoportban, ahol több, de akár csak egy ilyen gyermek van, sok esetben előfordul, hogy – minden jó szándék és szakmai tudás ellenére – a többi gyermek tanuláshoz való joga sérül. Magyarán: sok időt vesz igénybe az érintett gyermek(ek)kel való különös törődés egy tanóra vagy egyéb foglalkozás keretein belül, és nehéz vagy kivitelezhetetlen a differenciálás. Ez a „problémamentes” többség oktatásától vonja el az egyébként is mindig szűkre szabott időt (valamint energiát és türelmet).

A halmozottan fogyatékos gyermekek legalább két vagy több sérültségi kategória jegyeit is viselik, de a szakértői véleménynek, mely az SNI tényét rögzíti, mindig meg kell határozni az úgynevezett *vezető tünetet*, az érintett gyermek besorolása és ellátásának megtervezése, kialakítása ennek alapján történik. (Tünetegyüttesek lehetnek például: mozgás- és beszéd-, beszéd- és értelmi, mozgás- és értelmi fogyatékos, de az autizmus is gyakori kísérője lehet bármely más fogyatékoságnak – szinte minden variáció elfordulhat.)

Pedagógusok megoszlása aszerint, tudja-e, hogyan fejleszthetők az SNI-s gyerekek a szaktárgyi órákon

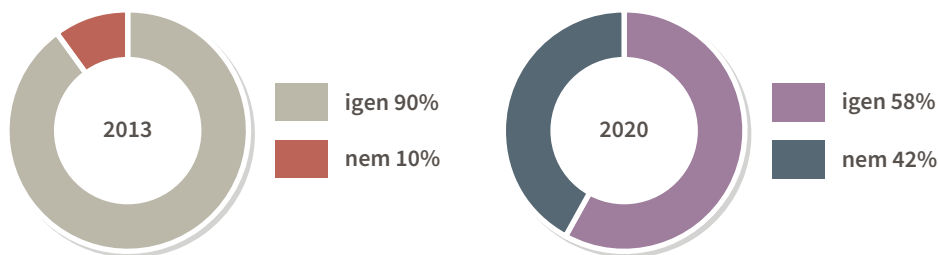
vizsgált adatok	2013	2020	trend
nem tudja, hogyan fejleszthetők az SNI-s tanulók szaktárgyi órákon	15%	41%	növekvő
tudja, hogyan fejleszthetők az SNI-s tanulók szaktárgyi órákon	85%	59%	csökkenő

11. diagram és 10. táblázat: A mérésben részt vevő pedagógusok megoszlása annak függvényében, tudja-e, hogyan fejleszthetők az SNI-s gyermekek szaktárgyi órákon.

Az előző kérdéskörnél leírtak alapján nehéz lenne körülhatárolni, milyen gyogyepedagógiai területek, stúdiumok lennének ideálisak a pedagógusok számára akár az alapképzések, akár a továbbképzések során. A leglényegesebb talán a tünetek felismerése, valamint a gyogyepedagógiai és orvosi segítő háttér feltérképezése lenne.

A mérések tanulsága szerint növekedett a válaszadó pedagógusok bizonytalansága. Míg az első mérésnél csak 15% vallotta, hogy nem tudja, mit kell tennie szakórán az érintett diákokkal, addig a második mérésnél ez az arány majdnem a háromszorosára nőtt – 15-ről 41 százalékra. Feltehetően ennek egyik oka lehet (ahogy már ez a megfigyelés az előzőekben is felmerült mint lehetséges indok), hogy bár a 2020-as mérés esetében több a tapasztalt pedagógus, ők nem foglalkoztak tanulmányaik során olyan arányban az SNI problémakörével. A 41% magas arány, érdemes lenne a továbbképzések tervezésénél ezt a tény figyelembe venni, noha a mérés nem volt reprezentatív.

Pedagógusok megoszlása aszerint, tudja-e, hogyan fejleszthetők az SNI-s gyerekek a szaktárgyi órákon kívül

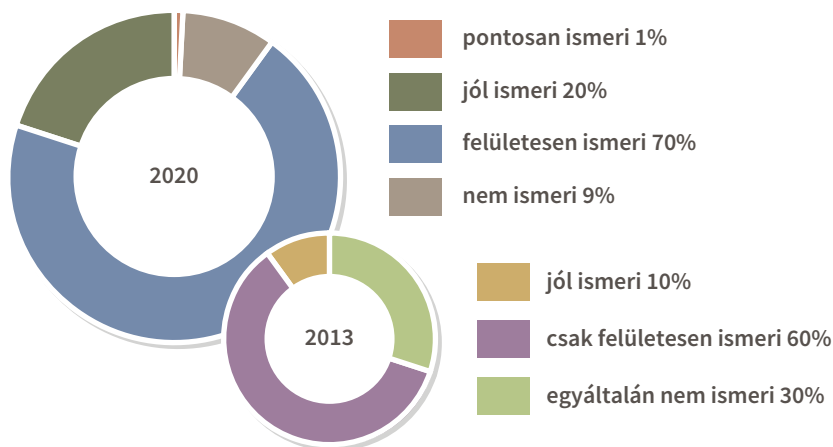

vizsgált adatok	2013	2020	trend
nem tudja, hogyan fejleszthetők az SNI-s tanulók szaktárgyi órákon kívül	10%	42%	növekvő
tudja, hogyan fejleszthetők az SNI-s tanulók szaktárgyi órákon kívül	90%	58%	csökkenő

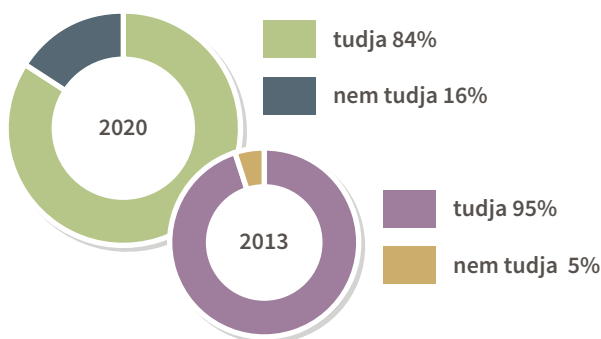
12. diagram és 11. táblázat: A mérésben részt vevő pedagógusok megoszlása annak függvényében, tudja-e, hogyan fejleszthetők az SNI-s gyermekek szaktárgyi órákon kívül.

A tanórán kívüli foglalkozások esetében talán nagyobb volt az első mérésben részt vevő válaszadók *kreativitása*, mert míg a szaktárgyi órákon 15, tanórán kívül 10%-ra esett vissza azok aránya, akik nem annyira járatosak a speciális SNI-s foglalkozások tekintetében. A második mérés esetében a tanórai és a tanórán kívüli foglalkozások aránya nem mutat releváns eltérést.

Pedagógusok megoszlása aszerint, mennyire ismerik az SNI-s tanulókkal kapcsolatos jogszabályokat

Pedagógusok megoszlása aszerint, mennyire ismerik az SNI-s tanulókkal kapcsolatos jogszabályokat

vizsgált adat	2013	2020	trend
nem ismeri az SNI-s gyerekekkel kapcsolatos jogszabályokat	30%	9%	csökkenő
felületesen ismeri az SNI-s gyerekekkel kapcsolatos jogszabályokat	60%	70%	növekvő
jól ismeri az SNI-s gyerekekkel kapcsolatos jogszabályokat	10%	20%	növekvő

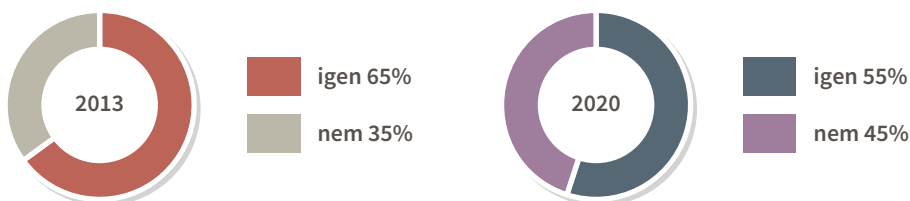
vizsgált adat	2013	2020	trend
pontosan ismeri az SNI-s gyerekekkel kapcsolatos jogszabályokat	-	1%	növekvő (nem releváns)
nem tudja, kihez forduljon segítségért az SNI-s gyerekekkel kapcsolatban	5%	16%	növekvő
tudja, kihez forduljon segítségért az SNI-s gyerekekkel kapcsolatban	95%	84%	csökkenő

13. diagram és 12. táblázat: A mérésben részt vevő pedagógusok, pedagógiai munkát közvetlenül segítők megoszlása annak függvényében, hogy mennyire ismerik az SNI-s gyerekekkel, tanulókkal kapcsolatos jogszabályokat.

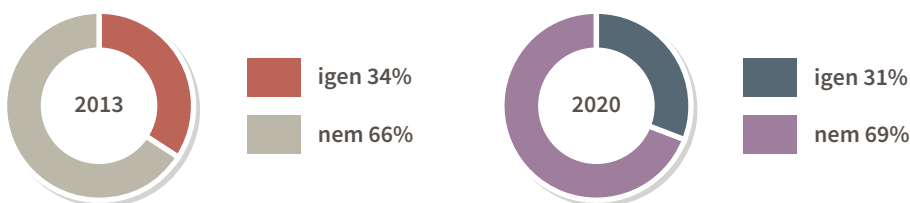
A mérésben 2013-ban részt vevő pedagógusok mintegy harmada nem ismerte az SNI-vel kapcsolatos jogszabályokat, 2020-ra ez az arány 9%-ra csökkent, kismértékben növekedett a paragrafusokat felületesen ismerők aránya – ez azt mutatja, hogy a köznevelésben mindenképpen nőtt a jogi ismeretek jelentősége, de a legtöbb pedagógus önismerete azt sugallja, hogy ez a tudás felületes. Duplájára növekedett a jogszabályokat jól ismerők aránya, de még így is csak minden ötödik megkérdezett véli úgy, hogy ebbe a csoportba tartozik. 2013-ban üres volt a jogot pontosan ismerők halmaza, és a 2020-as mérésnél is csak egy százalék adott számot pontos jogi ismeretekről.

Elgondolkodtató viszont, hogy több mint háromszorosára nőtt azok száma (noha arányuk nem annyira számottevő), akik nem ismerik azokat a fórumokat, lehetőségeket, ahonnan segítséget várhatnak az SNI-s gyerekekkel kapcsolatban – ez a téma szintén tárgyat képezhetné a pedagógus-továbbképzéseknek.

Pedagógusok megoszlása aszerint, hogy ismer-e szegregált intézményt

Pedagógusok megoszlása aszerint, hogy jártak-e már szegregált intézményben

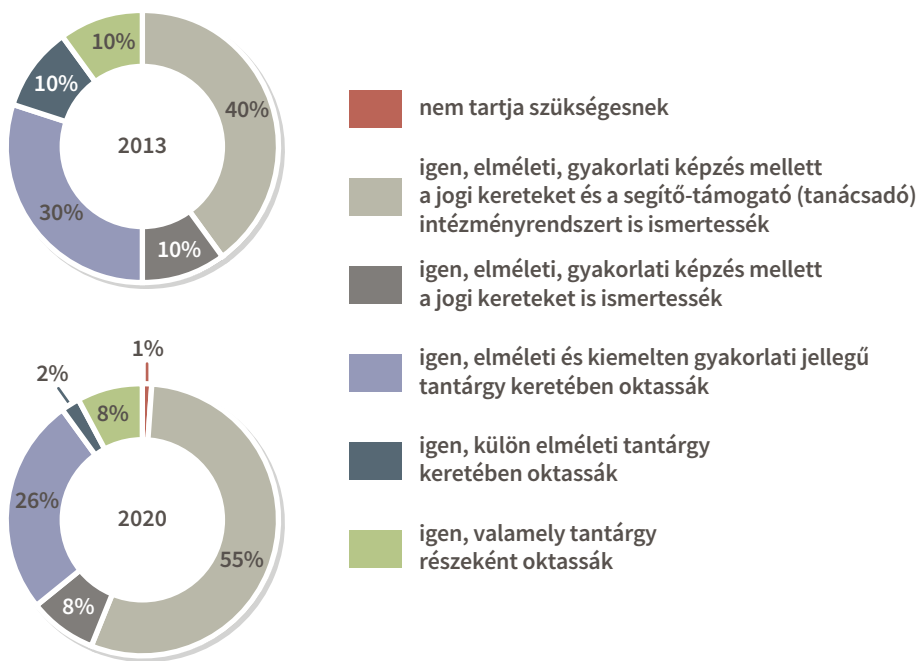

vizsgált adat	2013	2020	trend
ismer szegregált oktatási intézményt	65%	55%	csökkenő
nem ismer szegregált oktatási intézményt	35%	45%	növekvő
járt már szegregált oktatási intézményben	34%	31%	csökkenő
nem járt szegregált oktatási intézményben	66%	69%	növekvő

14. diagram és 13. táblázat: A mérésben részt vevő pedagógusok, pedagógiai munkát közvetlenül segítők megoszlása annak függvényében, ismer-e szegregált intézményt, illetve hogy jártak-e már ilyen jellegű intézményben.

Az első mérésnél a szegregált intézmények ismerete 65%-ot mutatott, ez az adat a második mérés idején lecsökkent 55%-ra. A személyes megtapasztalás aránya is csökkent, ha nem is olyan mértékben, mint az előző esetben. Ennek ismeretében tanácsos lenne, hogy a pedagógusképzésben és -továbbképzésben helyet kapjon a szegregált intézmények akár valóságos, akár virtuális megismertetése, lehetőség szerint érzékenyítő foglalkozásokkal egybekötve.

Pedagógusok megoszlása aszerint, szükségesnek tartja-e, hogy a pedagógus alapképzésben nagyobb súlyt szerepeljen az SNI-s gyerekekkel történő foglalkozás témaköre

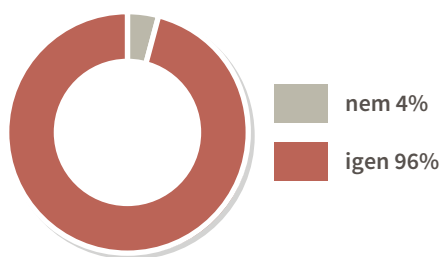
vizsgált adat	2013	2020	trend
igen, valamely tantárgy részeként oktassák	10%	8%	csökkenő, nem releváns
igen, külön elméleti tantárgy keretében oktassák	10%	2%	csökkenő
igen, elméleti és kiemelten gyakorlati jellegű tantárgy keretében oktassák	30%	26%	csökkenő
igen, elméleti, gyakorlati képzés mellett a jogi kereteket is ismertessék	10%	8%	csökkenő
igen, elméleti, gyakorlati képzés mellett a jogi kereteket és a segítő-támogató (tanácsadó) intézményrendszert is ismertessék	40%	55%	növekvő
nem tartja szükségesnek	0%	1%	növekvő, nem releváns

15. diagram és 14 táblázat: A mérésben részt vevő pedagógusok megoszlása annak függvényében, szükségesnek tartják-e, hogy a pedagógiai alapképzésben nagyobb súllyal szerepeljenek az SNI-s gyerekekkel, tanulókkal kapcsolatos stúdiumok.

A fenti kérdéskör tárgyalása során a gyakorló pedagógusok evidenciaként deklarálták, hogy a pedagógiai alapképzésben szükséges a sajátos nevelési igényű gyermekekkel kapcsolatos tananyagtartalmak beemelése, tárgyalása, hiszen a „nem szükséges” kategóriában érdemi adat nem szerepel. Eltérés inkább a képzés formája besorolásának kérdésében mutatkozik.

Kevesen voksolnának arra, hogy csak egy tantárgy részeként szerepeljen ez témakör (10, illetve 8%), az elméleti tantárgy is csak kevésbé hangsúlyos (10%-ról 2%-ra csökken a két mérés viszonylatában). A várakozásoknak megfelelően a legtöbben – és növekvő mértékben – a komplex képzést tartanák kielégítőnek, ahol a tananyagtartalom elméleti és gyakorlati ismeretei, praktikumai mellett jogi ismeretek és a támogató háttérintézmények megismertetése is szerepel.

Pedagógusok megoszlása aszerint, hogy szükségesnek tartaná-e a továbbképzéseken az SNI-s gyerekekkel való foglalkozás témái nagyobb súllyal szerepeljenek

vizsgált adat	2013	2020	trend
szükségesnek tartja az SNI problémakörének hangsúlyosabb szerepeltetését a kötelező pedagógus-továbbképzések témái között	100%	96%	csökkenő
nem tartja szükségesnek az SNI problémakörének hangsúlyosabb szerepeltetését a kötelező pedagógus-továbbképzések témái között	0%	4%	növekvő

16. diagram és 15. táblázat: A mérésben részt vevő pedagógusok megoszlása annak függvényében, szükségesnek tartják-e hogy a pedagógiai továbbképzésben nagyobb súllyal szerepeljenek az SNI-s gyerekekkel, tanulókkal kapcsolatos stúdiumok.

A válaszadók egyértelműen azt támogatnák, hogy a pedagógiai továbbképzéseken minél szélesebb körben szerepeljenek az SNI-vel kapcsolatos naprakész információk. Ez az óhaj összhangban van azzal a mérési eredménnyel, hogy a többség csak felületesen ismeri az SNI-témakörrel kapcsolatos jogi hátteret, továbbá nem sokan tudják, kihez fordulhatnak ebben a témakörben segítségért (lásd: 13-as kérdés).

Egyéb, esszéjellelű válaszok, vélemények

A kérdőívek tartalmaztak néhány esszéjellelű kérdést is mindkét mérés tekintetében. A kifejtős kérdésekre adott válaszok alapján az a kép rajzolódott ki, hogy a hét év elteltével a kiemelt figyelmet igénylő tanulókkal kapcsolatban – általánosságban – növekedett az odafigyelés, de a konkrét, segítő lépések – jellemzően – nem történtek meg a köznevelés egészében, mialatt az érintett tanulók aránya növekedett, ahogy ez a kezdő táblázatból kiolvasható.

Az esszékérdések elsősorban az akadálymentesség fogalmára vonatkoztak. Mielőtt a válaszok elemzése megtörténne, néhány alapvető információt fontos megismerni. A köztudatban az akadálymentes környezet jelentését a fizikai környezetre értik (ez a tény egyértelműen kiolvasható a 2013-as mérés elemzéséből), és ott sem mindig pontosan azt gondolják, értik alatta, ami igazán lényeges.

Az ideális akadálymentesség három területet ölel fel.

Természetesen a sérültek számára a *fizikai környezet* használhatósága alapkövetelmény. Ennek praktikus kialakítása megfelelő ismereteket igényel, ez az építészetben, a belsőépítészetben, a közterületek tervezése és kialakítása során nagy figyelmet és szakértelmet követel, nem elég az akadálymentességre vonatkozó jogszabályok betű szerinti betartása – ennél sokkal többről van szó. Ide tartozik a fizikai környezet minél könnyebb használhatósága (rámpa, lift, hely a kerekesszékes közlekedésre, mellékhelységek, kezelőszervek,

ajtók, küszöbök, szolgáltató berendezések, a közlekedési eszközök használhatósága, fény- és hangjelzések, Braille-feliratok stb.).

Második helyre napjainkban az infokommunikációs eszközök akadálymentes használata lépett elő, hiszen ennek fejlettsége adott esetben a fizikai környezet hiányosságait is segíthet pótolni, ezt értjük a *virtuális akadálymentesség* fogalma alatt. Itt nemcsak a szokásos, sokak által ismert és használt szofver- és hardvereszközök fogyatékosok számára testre szabott variációit értjük, de azokat a célorientált speciális alkalmazásokat is, melyeket kifejezetten a fogyatékkal élőknek fejlesztettek ki (irányító szoftverek, segítő applikációk, 0-24 órás ügyfélszolgálat, speciális kezelőszervek és készülékek stb.).

A harmadik területet a szakirodalom *inklúzió* néven ismeri, azaz az ép, nem sérült többség hogyan gondolkodik, hogyan viszonyul a fogyatékkal élőkhez általában (előítéletek és tévhitek), és hogyan viselkedik akár az egyén, akár egy csoport vagy egész körülhatárolható közösség (osztály, óvodai csoport, munkatársi, lakó- vagy hallgatói közösség, de ide tartozik a szűk vagy tág család, a baráti kör is) a konkrét, érintett személyhez. Az inklúzió a befogadók oldaláról közelíti meg a fogyatékkal élő beilleszkedését az épek közé, míg az integráció a befogadottra vonatkozó szociológiai fogalom.

Mindhárom területen lenne tennivaló bőven, és szükséges lenne a pozitív irányú változás. Itt szükséges megemlíteni a szakasszisztencia kérdéskörét, mely a jelen köznevelésben megoldatlan probléma. Létezik ugyan ilyen irányú képzés, és létezik ápoló-, szemész- vagy audiológiaiasszisztens-képzés is, de ha oktatási intézményről beszélünk, akkor ismét azzal a dilemmával állunk szemben, hogy a pedagógiai asszisztensnek egészségügyi szakterületen, az ápoló irányultságú asszisztensnek pedig pedagógiai szakterületen vannak hiányosságai. A bérezés nagyon alacsony, a munka felelősségteljes és fárasztó (mozgássérültek emelése), nagy a hiány és az ezzel járó fluktuáció ezen a területen. A jogi háttér pedig nem veszi figyelembe a sérültségek súlyosságát és a fogyatékosok típusait. Alapesetben 6 sérült tanulóra vagy gondozandó gyermekre enged a közoktatási jogalkotó egy asszisztent. Hat hallásfogyatékos gyermek kiszolgálása-ellátása vagy hat mozgásképtelen, esetleg túlsúlyos gyermek napi többszöri emelgetése nem ugyanazt a leterhelést jelenti, de ebben a tekintetben a törvény a két munkavégzés között nem tesz különbséget.

A 2013-as mérésben részt vevő pedagógusok kifejtős válaszaikban az alábbiakat emelték ki mint problémát jelentő területeket:

- Egyedül vannak, ha gondok jelentkeznek az SNI-s gyermekekkel, tanulókkal, maguknak, a saját tapasztalataik alapján és kreativitásuk mentén kell megoldásokat találniuk.
- Eszköztelenek.
- Kényszerhelyzetben érzik magukat.
- Több használható információ igénye a segítő háttérintézmények és témával kapcsolatos továbbképzések, jogi ismeretek területén.

Arra a kérdésre, hogy „Mit ért akadálymentesség fogalmán?“, a legtöbben vagy semmit nem írtak, vagy a szokásos válaszokat adták (rámpan, lift stb.), esetleg megemlégtették

általánosságban, hogy minden legyen a fogyatékosok számára minél könnyebben használható. Akadt, aki érintette a Braille-írást vagy a jelyelvet. Kevesen gondolnak arra, hogy a pszichés zavarral küzdők esetében mennyire fontos lehet az olyan fizikai környezet, mely nem hat frusztrálóan a fogyatékkal élő gyermekekre. Egy jó szándékkal felhelyezett kép, szemléltetőeszköz is érthetetlen dührohamot válthat ki, de lehet egy szín vagy tárgy is, melynek megszüntetésével, átalakításával vagy eltávolításával ténylegesen *akadálymentes* lesz a környezet – persze csak az adott gyermek szemszögéből.

A második mérés esetében már színesebb képet vázoltak a válaszadók, akik a teljes sokaság 58 százalékát jelentették, azonban nem minden válasz volt értékelhető. Legtöbben a fizikai akadálymentesség fogalmát a mozgáskorlátozottakkal hozták kapcsolatba, és az előző mérés válaszaihoz hasonló feleletek születtek. (Például: „Ahol mozgáskorlátozott gyermekek is gond nélkül részt vehetnek az iskola hétköznapijaiban.”)

Volt viszont több olyan pedagógus, aki szakszerűen megfogalmazott, informatív és érdekes gondolatokat fogalmazott meg, nem egy esetben kitekintve az oktatás, az iskola világából.

Íme néhány válasz vagy annak egy-egy releváns részlete:

„Teljesen egyedi, helyzetfüggő. Az én osztályomba pl. hallássérült gyermek jár, számára fontos, hogy elől üljön, jól lássa a számat, ne legyen alapzaj stb.”

„A mozgásszervi és egyéb fogyatékosok közlekedését és tájékozódását segítő, első-sorban megfelelő térszervezési és belsőépítészeti elemek.”

„Annak biztosítása, hogy minden ember egyenlő mértékben használhassa a rendelkezésre álló teret, épületeket, funkciókat, szolgáltatásokat, bármit.”

„Az önálló életvitel lehetőségei megteremtése tárgyi eszközök segítségével.”

„Nincs balesetveszélyes terület az iskolában, a [...] mozgássérült, látássérült gyermek is biztonságosan tud közlekedni.”

„A megfelelően berendezett tanterem, mely segíti a tanulást, tanítást. Az osztálylétszámok csökkentése. Sok helyen a fejkvóta miatt bezúfolnak 32-34 gyereket egy kb. 24 főre elegendő légtérű tanterembe.”

„Minden gyermek egyenlő eséllyel jut be az iskolába és tud részt venni az órákon. Nem a szülőnek kell a segítő eszközöket beszereznie és biztosítani a gyermeke számára, hanem az iskolákban rendelkezésre áll, kellő mennyiségben.”

„Nem tudom.”

A második mérésnél olyan kérdés is szerepelt a kérdőívben, hogy „Mit jelent a virtuális akadálymentes környezet?”. A válaszok aránya itt is 58% (ugyanazok a válaszadók feleltek általában mind a két kérdésre), de jelentősen több volt a „Nem tudom” tartalmú felelet, és a mondatok tartalma is sok esetben téves. Volt, aki ugyanazt írta mindkét kérdésre, tehát nem tett különbséget a két fogalom (fizikai és virtuális akadálymentes környezet) között. Itt is megtapasztalható, hogy az akadálymentesítést gyakran csak a mozgás-, látásfogyatékosokra szűkítik általában a kitöltők. Az egyik legjobb válasz – a kevés korrekt közül:

„Annak biztosítása, hogy mindenki egyenlő mértékben férhessen hozzá a virtuális térhez, használhassa annak valamennyi funkcióját függetlenül attól, hogy van-e, és ha van, milyen a fogyatékosága, akadályozottsága.”

Az első mérésnél az „Egyéb vélemény, közlendő” megszólításra érdemi válasz nem érkezett, a második esetben kicsit aktívabbak voltak a kollégák, és több értékes gondolatot fogalmaztak meg a témával kapcsolatban annak ellenére, hogy csak 19%-os volt a véleményt megformálók aránya.

Itt is előkelő helyen szerepel az a tapasztalat, hogy az SNI-s gyerekek problémáival kapcsolatban egyedül érzik magukat a pedagógusok. Megfogalmazták, hogy a vonatkozó jogszabályok általánosak, és azokat az egyedi esetekre nehezen tudják alkalmazni, tehát sok a bizonytalanság. Nehéznek látják a középiskolások esetében a továbbtanulást, ha a fiatal SNI-s.

Felvetették a szakszerű asszisztencia kérdését és a fejlesztő gyógypedagógus szükségességét. Itt is hangot adtak a gyógy- és fejlesztőpedagógiai stúdiumok beemelésének hiánypótló voltára mind a pedagógus alap-, mind a továbbképzések tekintetében, és elsősorban nem az elmélet, hanem a gyakorlat oldaláról. Említést tettek a differenciálás fontosságáról, ha SNI-s gyerek van a csoportban, esetleg többen is, és a gondokat egyedül – és lehetőleg eredményesen – kell megoldani.

Említették az érzékenyítések fontosságát, a kisebb létszámú csoportok előnyeit és a társadalmi szemléletváltás szükségességét, melynek az oktatásban is pregnánsan meg kellene jelenni. Azt is leírták a pedagógusok, hogy a szülők – jogosan – elvárják a szakszerű oktatást és fejlesztést SNI-s gyermekek esetében, de felvetődött a válaszadók részéről az a gyakran tapasztalt anomália is, amikor indokolatlanul, a lehetséges könnyítések vagy vélt előnyök miatt minősítették „SNI-sé” a tanulót.

Felmerült az időhiány, hiszen a fogyatékkal élők esetében ugyanolyan eredmény eléréséhez legtöbbször több idő, türelem és más módszerek szükségesek. Felmerült továbbá, hogy akadnak kollégák, akik ellenszenvet éreznek az SNI-s tanulókkal kapcsolatban, és ennek – akarva-akaratlanul – jeleit is adják. Megemlítették a válaszadók, hogy amennyiben az SNI-s, BTM-zavarral küzdő gyermekekkel nem tudnak megfelelően foglalkozni, ez legtöbb esetben visszaveti a kiemelt figyelmet nem igénylő többséget, ezáltal sok esetben nehéz vagy ellehetetlenül az inklúzió.

Szinte minden érdemi válasz tartalmazta – és ez egyben összegezi is a két mérés során megfogalmazható leglényegesebb mondanivalót –, hogy a társadalmi szemléletváltás mellett kiemelt a téma fontossága az oktatáson belül, hiszen megtapasztalják a mindennapokban, hogy növekszik az érintett gyermekek száma. Nagyon pozitív visszajelzéseik voltak arra vonatkozóan, hogy megfogalmazhatták, eljuttathatták a véleményüket, és fontosnak tartják ezt a problémát. Szükségét érzik a témához kapcsolódó, tartalmas, használható képzéseknek és a gyógypedagógiai és fejlesztőpedagógiai elméleti, még inkább gyakorlati tudás pedagógusképzésbe integrálásának, és kiemelték az érzékenyítés fontosságát akár társadalmi méretekben is.

Végül visszatérnék a bevezető gondolathoz, az Oscar-díjhoz. Eddig is szép számmal akadtak olyan filmalkotások, melyek a hátrányos helyzetű kisebbségi lét problémáit,

jelenségeit mutatták be a filmművészet (mint az egyik legbefolyásosabb populáris eszköz) segítségével. A Forrest Gump és Rain Man filmalkotásai elnyerték az arany szobrot, Milos Forman Ragtime-ja, „csak” a Los Angeles-i filmkritikusok díját kapta, de hosszan folytatható lenne a sor. Ki gondolná, hogy Dustin Hoffman szerepe megformálásához felhasználta azokat a tapasztalatokat, melyet fiatalkorában ápolóként szerzett. De más művészeti ágakban sem ismeretlen a fogyatékkal élő alkotó. Frida Kahlo gyermekbénulásban szenvedett, Toulouse-Lautrec törpe lábú, Ray Charles vak volt, Picasso születéskor súlyos oxigénhiányos állapotba került, Van Goghnál valószínűsíthető az elmebaj. És még hány híresség esetében ismert, hogy részképességzavart vagy az autizmus valamely formáját diagnosztizáltak náluk (Mozart, Bill Gates)?

A fenti életutak is felhívják a figyelmet arra, és meg kell hogy erősítsenek minden pedagógust és nem pedagógust abban a meggyőződésükben, hogy felelősek vagyunk a ránk bízott, fogyatékkal élő embertársainkért. Természetesen nem lesz mindenkiből híresség, de minden fel nem fedezett, elkallódott tehetség veszteség, ugyanakkor minden kiegyensúlyozott, önmagát fogyatékoságával együtt vállaló ember nyereség önmagának, a családnak és az oktató/nevelő pedagógusnak egyaránt. Ehhez meg kell teremteni a szükséges anyagi, szellemi és emocionális feltételeket, az egyének szintjén ugyanúgy, mint az oktatásügyben vagy a társadalomban – és nem csak az Oscar-díj odaítélésénél.

Hivatkozott források

Online hivatkozások

- Oscar-díj – Új szabályokat vezet be az Amerikai Filmakadémia. <https://szinhaz.online/oscar-dij-uj-szabalyokat-vezet-be-az-amerikai-filmakademia/> (2021. 06. 22.)
- Végzetek a nappali és a felnőttoktatásban (1990). https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wdsi002a.html (2021. 06. 22.)
- 1,8 millióan tanulnak a köznevelés és felsőoktatás különböző szintű képzésein. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/oktat/oktatas1920/index.html> (2021. 06. 22.)
- Köznevelési adatok, 2012/2013 (előzetes adatok). <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/oktat/okt1213.pdf> (2021. 06. 22.)
- Oktatási adatok, 2019/2020 (előzetes adatok). <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/oktat/oktatas1920.pdf> (2021. 06. 22.)
- Oktatási adatok, 2019/2020 (előzetes adatok). <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/oktat/oktatas1920.pdf> (2021. 06. 22.)
- Gyorstájékoztató a 2013/2014. tanév eleji köznevelés-statisztikai adatgyűjtés előzetes adataiból. https://2010-2014.kormany.hu/download/5/9f/11000/Gyorsjelentés_köznevelési_statisztika_2013.pdf#!DocumentBrowse (2021. 06. 22.)

Hivatkozott szakirodalom

Szentkirályi Andrea 2013: A mentorálás lehetőségei és specifikumai a mozgásfogyatékos tanulókat oktató-nevelő pedagógusok esetében. Óbudai Egyetem, Budapest. 2013.

A kötet szerzői

Bodnár Barbara

A disszertáció témája: A diósgyőri vasgyár biográfiája mint munkásnemzedékek hálózata

Témavezető: Valuch Tibor, Kunt Gergely

Molnár Dávid

A disszertáció témája: A munkásmozgalom és a katolikus egyház kapcsolata Egerben 1861 és 1945 között

Témavezető: Tengely Adrienn

Murányi-Győri Gréta

A disszertáció témája: Ingázás Szabolcs-Szatmár megyében a Kádár-korszakban

Témavezető: Valuch Tibor

Nagy Ádám

A disszertáció témája: A dualizmus kori parlamenti képviselők kollektív emlékezete

Témavezető: Pap József

Pálóczi Ágnes

A disszertáció témája: „A legtevékenyebb mozgatóerő” – Pulszky Polyxéna (1857–1921). Egy különleges női életpálya a dualizmus korában

Témavezető: Pap József, Viskolcz Noémi

Pethő Tibor:

A disszertáció témája: Mikrotörténelem, személyes tapasztalat, családi emlékezet a magándokumentumok, a levéltári anyagok, a korabeli sajtó tükrében. Manninger János 1944–45-ös *Kétszer kettő* című filmje

Témavezető: Valuch Tibor

Petrikné Jánossy Csilla

A disszertáció témája: A történelem tananyag és módszertanának fejlesztése sajátos nevelési igényű gyermekek körében

Témavezető: Rainer M. János

